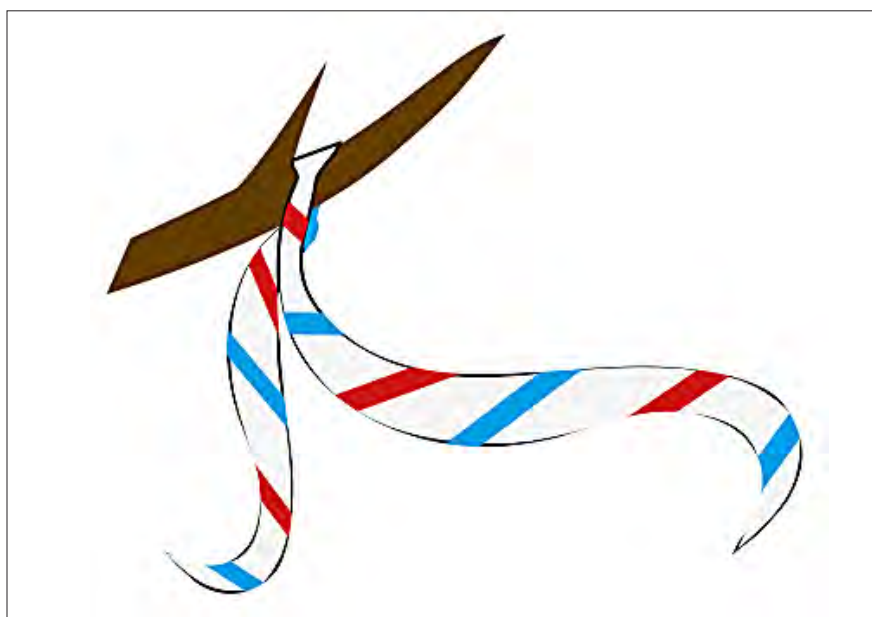

Nya och reviderade målbilder för god miljöhänsyn

Skogssektorns gemensamma målbilder för
god miljöhänsyn vid skogsbruksåtgärder

Elisabet Andersson, Malin Andersson, Sofia Blomquist, Oskar Forsberg, Göran Lundh

© Skogsstyrelsen, december 2016

Redaktörer

Elisabet Andersson
Malin Andersson
Sofia Blomquist
Oskar Forsberg
Göran Lundh

Samverkansgruppen för förvaltning av målbilder för god miljöhänsyn

Oskar Forsberg (ordf.), Skogsstyrelsen
Mats Blomberg, Södra
Johanna Fintling, LRF
Elin Sunesdotter, Skogsentreprenörerna
Leif Gren, Riksantikvarieämbetet
Ola Kårén, SCA Skog
Per Olsson, Havs- och vattenmyndigheten och
Naturvårdsverket
Börje Pettersson, Bergvik

Arbetsgruppen för naturvård

Malin Andersson, Skogsstyrelsen
Tony Axelsson, Vida skog
Jan Bengtsson, Skogsstyrelsen
Stefan Bleckert, Sveaskog
Anna Cabrajic, SCA Skog
Line Djupström, Skogforsk
Lena Gustafsson, SLU (tom 150801)
Thomas Husing, Skogsstyrelsen (tom 150801)
Gunnar Lindén, LRF
Therese Lindström, Södra
Stina Moberg, Holmen Skog (tom 151231)
David Rönnblom, Holmen Skog (from 160101)
Ove Nystrand, Karlstad Stift (tom 151231)
Sofia Bäcklund, Västerås Stift (from 160101)
Martin Schmalholz, Stora Enso (tom 150801)
Hanna Staland, Bergvik skog/ Stora Enso

Arbetsgruppen för mark och vatten

Elisabet Andersson, Skogsstyrelsen
Tony Axelsson, Vida skog
Jakob Bergengren, Länsstyrelsen Jönköpings län
Mats Blomberg, Södra

Jonas Eriksson, Norra skogsägarna
Mariana Jussila, Skogsstyrelsen
Marlene Lidén, Sveaskog
Anja Lomander, Skogsstyrelsen
Markus Lundgren, Sportfiskarna
Per Olsson, Havs- och vattenmyndigheten
Börje Pettersson, Bergvik skog
Eva Ring, Skogforsk
Per Simonsson, SCA Skog
Elin Sunesdotter, SMF Skogsentreprenörerna

Arbetsgruppen för kulturmiljöer

Göran Lundh, Skogsstyrelsen
Elin Sunesdotter, Skogsentreprenörerna
Magnus Reuterdaahl, Länsstyrelsen Östergötland
Tomas Rahm, Södra
Mattias Persson, Skogsstyrelsen
Mats Nilsson, Holmen Skog
Marlene Lidén, Sveaskog
Tomas Kuhmunen, Sametinget
Anna Kolmert Boström, Stora Enso
Karin Johansson, Skogsstyrelsen
Leif Gren, Riksantikvarieämbetet
Linda Eriksson, Skogsindustrierna
Jonas Eriksson, Norra Skogsägarna

Arbetsgruppen för friluftsliv och rekreation

Sofia Blomquist, Skogsstyrelsen
Eje Andersson, Svenska orienteringsförbundet
Göran Andersson, Friluftsfrämjandet
Magnus Andersson, SCA Skog
Karin Ask, Skogsstyrelsen
Mats Blomberg, Södra
Liselott Eriksson, Nacka kommun
Oskar Forsberg, Skogsstyrelsen
Karin Fällman, Sveaskog
Per Hallerstig, Länsstyrelsen i Jönköpings län
Ulrika Karlsson, Naturvårdsverket
Lotta Möller, Skogssällskapet
Kurt Svedros, Hälsofrämjandet
Åsa Öhman, Mellanskog

Illustratör

Omslag
Bo Persson

Grafisk produktion

Annika Fong Ekstrand

Upplaga

Finns endast som pdf-fil för egen utskrift

Best nr

1888

Skogsstyrelsens böcker och broschyrer
551 83 Jönköping

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	6
Sammanfattning av målbilderna	6
1 Målbilderna årgång 2016	10
Bakgrund	10
Förvaltning av målbilderna	11
Hur målbilderna tagits fram	12
Om målbilderna	13
2 Introduktion till målbilder för god miljöhänsyn	14
3 Målbilder för hänsyn till hänsynskrävande biotoper	16
Introduktion till målbilder för hänsynskrävande biotoper	16
Målbild för hänsyn till äldre sandtallskog	18
4 Målbild för kantzon mot våtmarksimpediment	20
5 Målbild för hänsyn vid körning i skogsmark	24
6 Målbilder för hänsyn till kulturmiljöer	28
Målbild för användande av kulturstubbar	28
Målbild för hänsyn till odlingsspår/röjningsrösen	30
Målbild för hänsyn till kolningsanläggning	32
Målbild för hänsyn till lämningar efter äldre tiders renskötsel	34
Enkel handledning till kulturmiljövården	36
7 Målbilder för hänsyn till friluftsliv och rekreation	38
Introduktion till målbilder för hänsyn till friluftsliv och rekreation	38
Målbild för kommunikation vid kring friluftsliv och rekreation vid skogsbruksåtgärder	40
Målbild för hänsyn till närskog	42
Målbild för hänsyn till friluftsskog	44
Målbild för hänsyn till uppehållsplatser	46
Målbild för hänsyn till stigar och leder	48
8 Fortsatt målbildsarbete	50
Fortsatt målbildsutveckling	50
Kontrollstation 2017	50
Litteratur/källförteckning	51
Bilaga 1 Kommentar till målbilderna	54
Bilaga 2 Remissyttranden och hur de hanteras	93

Förord

Under åren 2011–2013 utvecklades en första omgång gemensamma målbilder för god miljöhänsyn vid skogsbruksåtgärder inom ramen för projektet Dialog om miljöhänsyn. Därefter bildades en samverkansgrupp med syfte att hålla dialogen om miljöhänsyn levande, att förvalta befintliga målbilder samt underlätta implementeringen av målbilderna i berörda myndigheter, organisationer och företag. Inom ramen för målbildsförvaltningen sker också revidering och nyutveckling av målbilder.

Målbildsarbetet görs i bred samverkan och målbilderna utformas för användning i praktiskt skogsbruk. Målbilderna ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. Att arbeta i enlighet med målbilderna bidrar till att uppnå skogspolitiska mål såväl som andra samhällseliga mål.

Ett stort tack till alla som bidragit i utvecklandet av målbilderna, vid seminarier, exkursioner och genom kloka remissynpunkter. Det är tillsammans vi kan göra målbilderna bättre. Fortsatt målbildsutveckling är avhängigt delaktighet och brett engagemang inom skogssektorn. Viktigast är ändå målbildernas användning i skogen. Det är där de ska användas och det är där de kan vara till hjälp och göra skillnad.

Spridda över Sverige i oktober 2016

Samverkansgruppen för förvaltning av målbilder för god miljöhänsyn

Börje Pettersson, Bergvik Skog
Elin Sunesdotter, SMF Skogsentreprenörerna
Johanna Fintling, LRF Skogsägarna
Leif Gren, Riksantikvarieämbetet
Mats Blomberg, Södra
Ola Kårén, SCA Skog
Oskar Forsberg, Skogsstyrelsen
Per Olsson, Havs- och vattenmyndigheten

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn är framtagna av arbetsgrupper sammansatta av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. Skogsbruket visade våren 2016 att de gemensamt står bakom målbilderna. Från vänster på bilden: Herman Sundqvist, generaldirektör Skogsstyrelsen, Olof Johansson, tf. skogschef Sveaskog, Linda Eriksson, ansvarig Svensk skogspolitik Skogsindustrierna, Magnus Kindbom, chef LRF Skogsägarna, Anna Furness, VD Skogsentreprenörerna, Elisabet Salander Björklund, VD Bergvik.

Foto: Magnus Glans

Sammanfattning

I denna rapport presenteras nya och reviderade målbilder för god miljöhänsyn. I de fall en målbild reviderats ersätter målbilden här tidigare versioner av målbilden. Övriga målbilder tidigare publicerade i Skogsstyrelsens rapport 5–2013 som inte reviderats gäller fortsättningsvis. Faktablad för alla gällande målbilder finns samlade på www.skogsstyrelsen.se/malbilder.

Målbilderna är framtagna av brett sammansatta arbetsgrupper och har före färdigställandet varit ute på remiss.

Utöver målbilder presenteras i *kapitel 2* en introduktion till målbilderna. Introduktionen är tänkt att fungera som användarhandledning till målbilderna. I rapportens bilaga finns kommentarer till målbilderna. Kommentarererna är till för att möjliggöra djupare förståelse för varför målbilderna ser ut som dom gör. Här beskrivs hur arbetsgrupperna arbetat, funderat och resonerat vid utformningen av målbilderna. I bilagan finns också redogjort för hur inkomna remissynpunkter har hanterats.

Sammanfattning av målbilderna

Nedan är målbilderna som ingår i denna rapport sammanfattade. Observera att målbilderna i tabellen är nedkortade och förenklade. För god miljöhänsyn krävs förståelse motsvarande hela målbildsbeskrivningarna.

	Beskrivning	Hänsyn
Äldre sandtallskog (ny)	- Äldre tallskog. - Sandig-grusig sedimentmark, till exempel rullstensåsar, dyner och deltaområden. - Helt eller delvis lavdominerad mark med tunt humustäcke. - Förekomst av tallar med mycket hög ålder. - Lång skoglig kontinuitet uppkommen genom självföryngring. - Stor biologisk mångfald som främst är knuten till marken exempel marksvampar, steklar, plattlummer, mosippa, och sandödlor. De hotade arterna är ofta tydligt koncentrerade till delar med tunnare markvegetation och lavmattor. - Förekomst av sandblottor. - Varierad topografi exempel åsar, kullar, gropar. - Förekomst av död ved förstärker naturvärdet, men är ej avgörande.	Områden som består av äldre sandtallskog med höga naturvärden undantas från avverkning. - Naturvårdande skötsel kan vidtas till exempel naturvårdsbränning eller utplockning av påfallande, negativ inväxning av gran.

Kantzonzon mot våtmark (revidering)	I samband med skogsbruksåtgärder lämnas en kantzonzon mot våtmarksimpedimentet. I denna zon sker vanligen ingen avverkning eller körning såvida inte åtgärden syftar till att förstärka eller nyskapa naturvärden.	
	1. Avgränsa eventuella hänsynskrävande biotoper. - Sumpskog, Äldre skog på udde mot myr, Källa, Hällmarksimpediment med mera.	Lämnas utan avverkning.
	2. Avgränsa eventuella utströmningsområden.	I regel ingen avverkning. Om stora sumpskogsbestånd som inte är hänsynskrävande biotoper ansluter direkt mot den öppna våtmarken får en särskild rimlighetsbedömning av avgränsningen göras. Minst en trädlängd avgränsas dock alltid mot våtmarken.
	3a. Avgränsa kantzonzon med skarp övergång till fastmark.	Kantzonzonen varierar med utgångspunkt från förutsättningarna, men bör vara minst 5 meter bred. Bredda kantzonzonen på sträckor med naturvärden som lövinslag, hänglavsrik skog, branter, äldre träd, död ved eller andra avvikande miljöer.
	3b. Avgränsa kantzonzon med successiv övergång från skogsbeståndet.	Kantzonzonens bredd varierar, avgränsa kantzonzonen vid första genomsnittsträdet. Bredda kantzonzonen på sträckor med naturvärden som lövinslag, hänglavsrik skog, branter, äldre träd, död ved eller andra avvikande miljöer.
Körning i skogsmark (ny)	I närhet av sjöar och vattendrag.	- Ingen körning i och i direkt anslutning till sjöar och vattendrag. Det innebär att körning inte sker inom cirka 10 meter från vatten. - Ingen körning som leder till slamtransport till sjöar och vattendrag. - Ingen körning i utströmningsområden. - Ingen körning som ändrar flödesvägar eller orsakar dämning i vattendrag och diken.
	Överfart över vattendrag och diken vid terrängkörning.	- Ingen körning direkt i vattendrag och diken. - Vattendragens botten är oskadade. - På- och avfarter har inte orsakat slamtransport till vattnet. - Överfarten finns tillgänglig för åtgärder som kan följa efter en avverkning, till exempel grot-skotning och markberedning.

	I områden med kulturlämningar.	- Ingen körning har skadat forn- och kulturlämningar. - Ingen körning har orsakat skador inom område med yttäckande lämningar.
	I områden för rekreation och friluftsliv.	- Körning har inte försämrat framkomligheten i områden för rekreation och friluftsliv. - Körning har inte orsakat skador på och intill stigar och leder. - Körning har inte orsakat påtaglig inverkan på upplevelsen i områden för friluftsliv och rekreation.
	På torvmark och andra våtmarker.	- Körning har inte orsakat förändringar i vattenflöden, till exempel dämning eller oavsiktlig avvattning, i och runt torvmark och andra våtmarker.
	Runt blöta och försumpade ytor samt hänsynskrävande biotoper.	- Körning har inte orsakat förändringar i vattenflöden i och runt ytor. - Körning har inte orsakat avskurna rötter på kvarlämnade träd. - Små hänsynsytor har inte korsats. - Körning har inte påverkat värden i hänsynskrävande biotoper eller annan lämnad hänsyn.
Kulturstubbar (ny)	Kulturstubben är en 1,3 meter hög skapad stubbe. Användandet av kulturstubbar syftar till att förtydliga forn- och kulturlämningar och minska skaderisken.	Kulturstubbar används som standard vid föryngringsavverkning för att signalera forn- och övriga kulturlämningar.
Odlingsspår och röjningsrösen (revidering)	Röjningsrösen, stenmurar och åkerstrukturer i form av terrasseringar, åkerhak (kanter), eller andra markstrukturer. Dessa finns ofta i närheten av varandra.	Lämningarna eller lämningsområdet är fria från träd, kör- och markskador samt från täckande ris, med undantag av risade körstråk/basvägar. Träd med höga kulturhistoriska värden/naturvärden sparas. Hassel- och enbuskar lämnas.
Kolningsanläggningar (revidering)	<i>Kolbotten:</i> Rund (resmila) eller kvadratisk till rektangulär (liggmila) förhöjning av marken, bestående av främst kolrester (stybb), 5–25 meter bred.	Lämningarna hålls fria från kör- och markskador och fria från ris och större träd som kan skada lämningen.
Lämningar efter äldre tiders renskötsel (revidering)	<i>Vanliga lämningar:</i> Kåta, hård, renvall, rengärde, mjölkgröpp, bengömma, horngömma, lavstubbe, barktäkt och ristning i träd.	Lämningarna hålls fria från kör- och markskador, ris och förväxande ungs-kog. Träd som kan skada lämningen tas bort. På renvallar/-gården lämnas äldre träd kvar. Träd med kulturspår (lavstubbe, ristning, barktäkt) markeras och lämnas kvar.
Kommunikation med nyttjare vid skogsbruksåtgärder (ny)	God kommunikation med nyttjarna är grundläggande för all hänsyn till friluftsliv och rekreation.	- Nyttjarna får veta att en åtgärd planeras, varför den utförs samt när den ska genomföras.

	Metorder för kommunikation: - Informationsblad, skyltar, - information på webben, - annons i lokaltidningen, - affisch på en allmän anslagstavla. - riktad information - dialog - samråd Tillägg: Val av kommunikation beror på förutsättningarna	- Nyttjarna får veta hur åtgärden ska genomföras och på vilket sätt nyttjandet kan påverkas direkt och längre fram. - Nyttjarna får veta vilka möjligheter som finns att påverka åtgärdens genomförande. - Skogsägaren får en tydlig bild av vilka värden för friluftsliv och rekreation som finns i skogen.
Närskog (revidering)	Den närmaste, mest tillgängliga och nyttjade skogen.	Bevara skogskänsla och främja tillgänglighet.
Friluftsskog (revidering)	Allmänt nyttjade skogsområden.	Variera hänsynen efter nyttjandet.
Uppehållsplatser (revidering)	Punkter där människor brukar vistas eller stanna till.	Bevara upplevelsevärden och främja trivsamma miljöer.
Stigar och leder (revidering)	Alla typer av rörelsestråk för friluftsliv och rekreation.	Bevara framkomlighet och främja attraktiva färdupplevelser.

1 Målbilderna årgång 2016

I denna rapport presenteras nya och reviderade målbilder för god miljöhänsyn. I de fall målbilderna reviderats ersätter målbilderna här målbilderna publicerade i Skogsstyrelsens rapport 5–2013. Nytt jämfört med den gamla rapporten är att målbilderna här presenteras i form av faktablad. Detta är valt för att underlätta att ta målbilderna direkt ut i skogen för användning. Ny är också den introduktion till målbilderna som finns i *kapitel 2*. Introduktionen är tänkt att fungera som användarhandledning till målbilderna. Alla gällande målbilder finns samlade på www.skogsstyrelsen.se/malbilder.

I *bilaga 1* finns kommentarer till målbilderna. Kommentarererna är till för att möjliggöra djupare förståelse för varför målbilderna ser ut som dom gör. Om en målbild reviderats beskrivs varför revideringen har gjorts och vad som ändrats. Här beskrivs hur arbetsgrupperna arbetat, funderat och resonerat vid utformningen av målbilderna. Kortare underlagsmaterial och vilka andra viktiga kunskapsunderlag som används kan också finnas beskrivet. I *bilaga 2* finns redogjort för hur inkomna remissynpunkter har hanterats.

Bakgrund

Skogsstyrelsen och Naturvårdsverket fick hösten 2010 regeringens uppdrag att utarbeta en kunskapsplattform om hur man kan uppnå en större måluppfyllelse när det gäller miljörelaterade mål för hållbart skogsbruk. Enligt uppdragsbeskrivningen skulle uppdraget fokusera på det brukade skogslandskapet och utgå från dagens nivå på skyddade arealer. I uppdraget ingick att beskriva utförandet av dagens skogsbruk i relation till beslutade mål avseende naturvård och miljö inom skogs- respektive miljöpolitiken samt beskriva möjliga orsaker till de brister som finns. Förslag på åtgärder för en bättre måluppfyllelse skulle redovisas. Uppdraget redovisades till regeringen den 30 april 2011 (Skogsstyrelsen och Naturvårdsverket 2011).

Miljöhänsyn vid förnygringsavverkning var ett av fokusområdena i kunskapsplattformen och där identifierades ett antal problemområden. Det fanns en tydlig skillnad mellan skogssektorn och Skogsstyrelsen i målbild för vilken miljöhänsyn som bör uppnås. Skillnaden i synsätt avspeglade sig i respektive organisation/företags system för uppföljning av miljöhänsyn, vilket gjort att det fanns olika uppfattningar om vilken kvalitet miljöhänsynen höll. Uppföljningen av miljöhänsynen hade också kvalitetsbrister. Dessa kvalitetsbrister och skillnader i synsätt och uppföljningssystem tenderade att dominera varje samtal om miljöhänsyn, och hindrade därmed ett konstruktivt och framåtsyftande arbete.

Denna problembeskrivning utgjorde den centrala problembeskrivningen som motiverade att Skogsstyrelsen tog initiativ till en utvecklad dialog om mål, lagkrav och metoder för uppföljning av miljöhänsyn under sommaren 2011, vilken kom att kallas ”*Dialog om miljöhänsyn*”.

En del i projektet ”*Dialog om miljöhänsyn*” var att ta fram målbilder för god miljöhänsyn. Det gjordes i fyra arbetsgrupper inom områdena naturvård, mark och vatten, kultur-

miljöer och friluftsliv och rekreation. Målbilderna redovisades i en rapport hösten 2013 (Skogsstyrelsen 2013). Föreliggande rapport är en direkt fortsättning på det arbete som påbörjades med dialogen om miljöhänsyn. Utgångspunkterna, arbetssätt och stora delar av arbetsgrupperna är de samma. En del av det som inte hanns klart under dialogen om miljöhänsyn har nu gjorts och finns redovisat i denna rapport.

Under 2015 hade Skogsstyrelsen i uppdrag av regeringen att redogöra för hur det gemensamma arbetet med implementering av målbilder för god miljöhänsyn fortlöpte hos myndigheten, branschen och hos andra intressenter (Skogsstyrelsen 2015). Uppföljningen visade att målbilderna har fått ett stort genomslag i skogsbruket. Nästan alla de tjänstemän och entreprenörer som är aktiva vid föryngringsavverkning är utbildade om målbildernas innehåll och målbilderna fungerar som stöd i deras operativa arbete. Tillräckligt underlag fanns inte för att möjliggöra slutsatser om vilka effekter målbilderna gett i skogen. Skogsstyrelsen konstaterar att målbilderna lagt en mycket god grund för förbättring av miljöhänsynen och att myndigheten och skogsbruket har stor tilltro till målbildsarbetet.

Förvaltning av målbilderna

Målbilderna förvaltas först och främst genom praktisk användning i skogen och i skogssektorns alla organisationer. Nationellt samordnas förvaltningen sedan hösten 2014 av en samverkansgrupp som ansvarar för utveckling av målbilderna och hur de kommuniceras. Samverkansgruppen ska verka för fortsatt dialog och samsyn i syfte att uppnå de skogs- och miljöpolitiska målen. Centralt för samverkansgruppen är att vårda ett gemensamt ägande av målbilderna.

Samverkansgruppen har i uppdrag att:

- Kartlägga behoven av att komplettera eller revidera målbilderna för god miljöhänsyn. I denna kartläggning ingår att kartlägga revideringsbehov ur ett användarperspektiv och att kartlägga om nya forskningsrön eller förändringar i de politiskt beslutade målen ger anledning till att revidera målbilderna.
- Ta fram förslag på kompletterande eller reviderade målbilder.
- Ta fram förslag som utvecklar formen för målbilderna och hur de kommuniceras (till exempel i olika tekniska lösningar) för att öka målbildernas användbarhet.
- Anordna nationella sammankomster, till exempel exkursioner, för att kalibrera uttolkningen av målbilderna och för att fånga upp behov av vidareutveckling.
- Fånga upp och vidarebefordra behov av aktiviteter från Skogsstyrelsen som syftar till att underlätta eller bidra till implementeringen av målbilderna.
- Årligen ta fram en arbetsplan för vad samverkansgruppen avser att genomföra under kommande år. Arbetsplanen ska innehålla kartlagda behov av kompletteringar och revideringar, en prioritering mellan dessa behov samt ge transparens i samverkansgruppens arbete.

Samverkansgruppen ser också som en viktig uppgift att:

- Samverka kring målbildernas användning vid uppföljning för att säkra kalibrerad uttolkning av målbilderna och fånga upp behov av vidareutveckling.

Alla organisationer, företag och skogsägare ansvarar och äger själva frågan om den egna tillämpningen och implementeringen av målbilderna. Samverkansgruppen ska verka för att tillämpning och implementering underlättas men har inte rollen att koordinera detta.

Målbilderna ses kontinuerligt över avseende felaktigheter, detaljförändringar, form och kommunikation. Framtagning av nya målbilder och större revideringar görs av av samverkansgruppen utsedda arbetsgrupper. Våren 2015 återbildades och utvidgades de fyra arbetsgrupper som tog fram de första målbilderna under dialogen om miljöhänsyn.

Hur målbilderna tagits fram

I denna rapport redovisas de nya och reviderade målbilder för god miljöhänsyn som är framtagna under 2015 inom ramen för förvaltningen av målbilderna. Målbildsutvecklingen har skett i arbetsgrupper och följande kapitel med tillhörande bilagor har respektive arbetsgrupp ansvarat för:

- Kapitel 1, 2 och 8, samverkansgruppen för förvaltning av målbilderna
- Kapitel 3 och 4, arbetsgruppen för naturvård
- Kapitel 5, arbetsgruppen för mark och vatten
- Kapitel 6, arbetsgruppen för kulturmiljöer
- Kapitel 7, arbetsgruppen för friluftsliv och rekreation.

Det var öppen anmälan att anmäla intresse för att delta i arbetsgrupperna och alla som anmälde intresse bereddes plats i minst en arbetsgrupp. Vilka personer som deltagit i arbetsgrupperna framgår av omslaget till denna rapport.

Arbetet har bedrivits genom telefonmöten, workshops och exkursioner. De senare har genomförts i olika typer av miljöer även om alla delar av landet inte har kunnat besökas av alla grupper. Det har varit många och intensiva diskussioner i arbetsgrupperna. Vidare har ett större öppet dialogmöte genomförts. Dialogmötet erbjöd myndigheter, företag och organisationer som inte är med i arbetsgrupperna möjlighet att ändå få en inblick i arbetet och att påverka målbildsutvecklingen.

I slutet på 2015 gick en remissversion av denna rapport ut på remiss till skogsbruket, myndigheter, kommuner och ideella organisationer. Synpunkter och kommentarer har bearbetats och till stora delar infogats i rapporten.

Om målbilderna

Arbetet med att ta fram målbilder för god miljöhänsyn genomförs på grundval av det gemensamma sektorsansvaret och principen om frihet under ansvar. Det vill säga för att förverkliga skogspolitikens mål förväntas näringen (markägare och skogsbrukare) ta eget ansvar för, och bidra med, frivilliga insatser utöver de krav som ställs i lagstiftningen. Arbetet med målbilder har hittills begränsats till att i huvudsak omfatta god miljöhänsyn vid skogliga åtgärder. Miljöhänsynen vid skogsbruksåtgärder är tillsammans med exempelvis formellt skydd och frivilliga avsättningar samt anpassningar av skogsbruksåtgärder, insatser som sammantaget verkar i riktning mot miljömålen uppfyllande.

Målbilderna för god miljöhänsyn är avsedda att vara så konkreta att de är användbara i praktiskt skogsbruk och kan utgöra grund för utbildning, rådgivning och uppföljning av miljöhänsyn. De tar i många fall upp samma företeelser som omnämns i föreskrifterna till 30 § skogsvårdslagstiftningen (SvL). I de fallen ligger skillnaden i att hänsyn med stöd av 30 § SvL ska rymmas inom intrångsbegränsningen, medan målbilderna främst tar sikte på god funktion och kan innebära omfattning och inriktning utanför lagens grundramar.

Inom respektive målbildsområde har bakomliggande orsaker och problem sett olika ut, vilket lett till att arbetsgrupperna haft något olika fokus. Detta har i sin tur lett till att målbilderna har lite olika inriktning och ser olika ut.

2 Introduktion till målbilder för god miljöhänsyn

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

FRILUFTSLIV OCH REKREATION

FOTO: JAN BENGTSSON

Introduktion till Målbilder för god miljöhänsyn

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. Målbilderna är gemensamt framtagna i bred samverkan och utformade för användning i praktiskt skogsbruk. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar.

Målbildernas syfte

Målbilderna syftar till ökad samsyn och tydlighet om vad god miljöhänsyn innebär. God miljöhänsyn behövs för att tillsammans med formellt skydd och frivilliga avsättningar bidra till att de skogs- och miljöpolitiska målen nås. Genom att tydligt beskriva hur miljöhänsyn praktiskt bör tas ska målbilderna leda till mer funktionell och effektiv miljöhänsyn.

Användning av målbilderna

Målbilderna ska alltid användas med sunt förnuft och med hänsyn till de lokala förutsättningarna. De är något att sträva efter vid planering och genomförande av alla skogsbruksåtgärder. De ger både vägledning

för att i fält göra urval och avgränsningar av miljöhänsyn och vägledning vid praktiskt genomförande av åtgärder. Målbilderna ska vidare användas som grund för utbildning, rådgivning och uppföljning.

Målbilderna är i första hand tänkta att användas vid skogliga åtgärder i produktionsskog, det som i dagligt tal även kallas för generell hänsyn. Hänsyn som blir så omfattande att den kan bilda en egen avdelning/skötselenhet ligger utanför målbildernas tänkta användningsområde. Hänsyn i den omfattningen kan istället prioriteras för frivillig avsättning och formellt skydd eller ligga utanför denna prioritering.

Målbilderna gäller för hela Sverige. Den stora variationen i naturens förutsättningar gör dock att olika miljöer och företeelser både kan se olika ut och behöva delvis olika hantering i olika delar av landet. Målbilderna kan därför behöva tillämpas olika beroende på bland annat världens och företeelsers förekomst och funktion i omgivande landskap. Regionala anpassningar av målbilderna kan tas fram genom regionala dialoger. Behov av sådana regionala dialoger finns bland annat för de målbilder med osäkerhet om hur stora arealer de berör, till exempel sandtallskogar och områden med omfattande kolningsverksamhet.

Miljöhänsyn - en del av sektorsansvaret

Alla som verkar i skogsbruket, skogsägare, skogsägareföreningar, skogsföretag, skogsentreprenörer och myndigheter ansvarar tillsammans för att bidra till att skogs- och miljöpolitikens produktions- och miljömål ska nås. Sektorsansvaret innebär bland annat att skogsbruket vid skogsbruksåtgärder i genomsnitt förväntas ta större miljöhänsyn än vad lagen kräver. Målbilderna ger vägledning om hur god miljöhänsyn kan utformas för att bidra till fullgörandet av denna del av skogssektorns sektorsansvar.

Målbilderna är skogssektorns gemensamma

Genom att målbilderna tagits fram i bred dialog och samverkan finns det i skogssektorn idag ett starkt stöd och stor samsyn om målbilderna. På motsvarande sätt behövs lokala dialoger för att upprätthålla samsyn om tillämpningen av målbilderna. Målbilderna ägs och förvaltas av skogssektorn gemensamt genom en aktiv och öppen dialog nationellt, regionalt, lokalt och på den enskilda trakten.

Uppföljning av miljöhänsynen vid skogsbruksåtgärder

Uppföljning av målbilderna är en viktig utgångspunkt vid framtagande av nationell statistik om miljöhänsyn vid förnygringsavverkning. Skogsstyrelsen, skogsföretag och skogsägareföreningar har alla egna uppföljningar av miljöhänsynen. Arbetet med målbilderna syftar därför också till att skapa underlag för gemensamma definitioner och bedömningsgrunder så att de olika uppföljningarna blir jämförbara.

Målbilderna och skogscertifiering

Målbildsarbete och certifieringssystemen är två fristående processer som kompletterar men också delvis överlappar och påverkar varandra. Certifieringssystemen FSC och PEFC använder när så är lämpligt målbilderna som vägledande utgångspunkter vid utformning av nya certifieringskrav. På så sätt påverkar målbildsarbetet utformningen av certifieringssystemen som därmed förstärker effekten av målbildsarbete. Allt i målbilderna täcks dock inte in av certifieringssystemen och tvärtom.

Förvaltning och utveckling av målbilder

Arbetet med målbilder för god miljöhänsyn är långsiktigt och fortlöpande. Målbilderna är levande do

HÄNSYNSKRÄVANDE BIOTOPER

MARK & VATTEN

KULTURMILJÖER

FRILUFTSLIV & REKREATION

kument som förvaltas genom praktisk användning i skogen och i skogssektorns alla organisationer. Nationellt samordnas förvaltningen av en samverkansgrupp som ansvarar för utveckling av målbilderna och hur de kommuniceras. Centralt för samverkansgruppen är att vårda ett gemensamt ägande av målbilderna.

Målbildsutvecklingen sker i brett sammansatta arbetsgrupper samordnade av samverkansgruppen. I arbetsgrupperna brukar ingå representanter för Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, skogsnäringen, representanter för skogsägare, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. Praktiska övningar i fält är grundbulten i målbildsutvecklingsarbetet kompletterat med telefonmöten, workshops, seminarier och att alla målbilder går ut på remiss innan de färdigställs.

Fortsatt utveckling av målbilder

För att målbilderna ska kunna göras bättre behövs tips och synpunkter på hur målbilderna och deras användning kan utvecklas och förbättras. Kontakta målbildsförvaltningens samverkansgrupp med dina idéer och förslag på vad som borde ändras, förbättra eller utvecklas.

Introduktionen är framtagen av Samverkansgruppen för förvaltning av målbilder för god miljöhänsyn i bred samverkan med skogsnäringen, representanter för skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

3 Målbilder för hänsyn till hänsynskrävande biotoper

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

HÄNSYNSKRÄVANDE BIOTOPER

Definition av hänsynskrävande biotop:

”Hänsynskrävande biotop är ett område med påtagliga naturvärden där särskild hänsyn bör tas vid alla skötselåtgärder för att förhindra eller begränsa skador i och invid biotopen. Med skada menas skogsbruksåtgärder som förstör eller medför en påtagligt negativ förändring av biotopens särdrag, t ex dess beståndsstruktur, markförhållanden eller artsammansättning.

Vissa typer av hänsynskrävande biotoper vårdas främst genom att lämnas till fri utveckling. I andra fall är ingrepp nödvändiga för att exempelvis förstärka biotopens särdrag, eller bevara eller utveckla naturvärden kopplade till naturliga störningar eller äldre kulturmiljöer.”

FOTO: JAN BENGTSSON

Introduktion till

Hänsynskrävande biotoper

En hänsynskrävande biotop är ett område med naturvärden som avviker från den brukade produktionskogen. Mängden naturvärden och kvalitén hos hänsynskrävande biotoper varierar. Det kan vara höga kvalitéter som i nyckelbiotoper men merparten av biotoperna håller inte dessa höga värden.

En hänsynskrävande biotop kan både finnas i produktionskogen såväl som i områden som är avsatta för naturvårdsändamål (NO/NS), i områden med förstärkt hänsyn (PF) eller kombinerade mål (K).

Målbildernas användningsområde

Målbilderna för hänsynskrävande biotoper är tänkta som en vägledning om vad som är en hänsynskrävande biotop, vilka naturvärden som kan förväntas finnas och hur hänsyn bör tas i samband med alla skogsbruksåtgär-

der. Målbilderna är inte direkt kopplade till lagens krav även om det är samma företeelser som beskrivs.

Målbilderna ger vägledning om lämplig miljöhänsyn vid skogsbruksåtgärder. De är utformade för användning i praktiskt skogsbruk och något att sträva efter vid planering och genomförande av alla skogsbruksåtgärder.

Hänsyn som blir så omfattande att den kan bilda en egen avdelning/skötselenhet ligger utanför målbildernas tänkta användningsområde. Hänsyn i den omfattningen kan istället hanteras i samband med frivillig avsättning och formellt skydd.

Det innebär att hänsynskrävande biotoper kan prioriteras inom ramen för miljöhänsyn vid avverkning, frivillig avsättning, formellt skydd eller att de kan ligga utanför prioriteringen beroende på fastighetens totala miljövärden.

Hänsynskrävande biotoper- Målbildernas struktur och definitioner

Kännetecken

Under denna rubrik beskrivs den hänsynskrävande biotopens huvudkaraktärer i några korta meningar.

Målbild för god hänsyn

I målbilden beskrivs vilken miljöhänsyn som bör tas. Den hänsyn som listas utesluter inte att det i vissa fall kan vara funktionellt med andra typer av hänsyn för att gynna särskilda arter eller artgrupper eller andra miljövärden.

FOTO: JAN BENGTSSON

Naturvärden

Här sammanfattas de viktigaste naturvärdena som förknippas med respektive hänsynskrävande biotop. Mängdbegrepp används för att ange t.ex. hur många äldre träd som det vanligen finns och är tänkta att ge en känsla för biotopens karaktär.

Bedömning av vad som är en hänsynskrävande biotop, och avgränsningen av denna, sker genom en sammanvägning av de uppräknade naturvärdena. I en del fall kan ett enda naturvärde vara utmärkande och i andra fall, vilket är vanligast, så handlar det om flera naturvärden. Därmed behöver inte samtliga naturvärden finnas för att det ska räknas som en hänsynskrävande biotop. T.ex. kan förekomst av död ved variera beroende på områdets/biotopens historik och skötsel, och mängdbegreppet för död ved bör ses som ett mål.

Beskrivning

För varje hänsynsbiotop finns en kompletterande beskrivning av biotopen.

Definitioner

För att underlätta en samstämd värdering och avgränsning av hänsynskrävande biotoper, används genomgående i texten för målbildsbeskrivningarna några kvantifierade benämningar.

Mängdbegrepp

För att beskriva förekomsten av element och dylikt i hänsynskrävande biotoper används följande ord med motsvarande antal:

- förekomst >0 st/ha
- flera >2st/ha
- tydligt >5 st/ha vilket motsvarar "inte behöva leta"
- rikligt >20 st/ha vilket motsvarar "sätter prägel på" eller "ögonfallande"

Mängdbegreppet är beskrivet per hektar, detta innebär att en biotop som är 0,5 ha kräver hälften så många.

Ålder

Med uttrycket "äldre skog" i hänsynskrävande biotoper avses:

- 140 år för barrskog i norra Sverige
- 120 år för barrskog i södra Sverige
- För lövskog är det svårare att peka ut en specifik ålder, det är mycket andra aspekter som avgör.

Ålder är en av parametrarna bland flera som definierar en hänsynskrävande biotop, de kan både vara yngre eller äldre än ovan angivna åldrar.

Norra och södra Sverige definieras på samma sätt som i miljömålet Levande skogar. Till norra Sverige räknas Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands, Jämtlands, Gävleborgs, Värmlands och Örebro län.

Äldre enskilda träd

Det enskilda trädets naturvärden är ofta knutet till trädets kondition och ålder. Vid planering är det inte praktiskt möjligt att i stor utsträckning borra och åldersbestämma träd. För att underlätta identifieringen av träd med naturvärden kan utseende hos bark, grenar och krona vara vägledande. Läs mer i målbilden för Naturvärdesträd som uppdateras under 2017.

Senvuxna träd

Ett senvuxet träd hyser många gånger lika höga naturvärden som andra äldre träd. Senvuxna träd är ofta ganska klena och har ett undertryckt utseende.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringsen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

FOTO: JAN BENGTSSON

Äldre sandtallskog

Den här målbilden gäller äldre sandtallskog som tydligt kan avgränsas med hjälp av synliga strukturer. Ibland hittas fynd av hotade arter i sandtallskog utan synliga strukturer, dessa kan kräva särskild hänsyn. Men de omfattas inte av denna målbild.

Kännetecken som ska vara uppfyllda:

- Äldre tallskog
- Sandig-grusig sedimentmark, t.ex. rullstensåsar, dyner och deltaområden
- Helt eller delvis lavdominerad mark med tunt humustäcke
- Förekomst av minst 5 st i södra Sverige respektive 10 i norra Sverige spridda tallar per hektar med mycket hög ålder (160 år i södra Sverige/200 år i norra Sverige) som indikerar lång kontinuitet.

Naturvärdena kan vara koncentrerade till större eller mindre områden.

Beskrivning

Biotopen bär ofta spår av tidigare brand, dimensionshuggningar eller renbete. Marken har tunt humuslager och normalt minst 25 % täckningsgrad av lavar. Det kan även finnas fläckvisa sandblottor, vilket gynnar vissa arter, främst insekter som steklar och sandjägare, samt sandödlor.

Skogen är vanligtvis olikåldrig och gles med en snittålder >120 år. I området finns dessutom vanligtvis spridda, ibland avvikande mycket gamla träd vilka nu avstannat i längdtillväxt. I norra Sverige kan det motsvara en ålder på ca 200 år och i söder ca 160 år. Som ett riktvärde på frekvens kan minst 10 mycket gamla träd per hektar i norr och 5 i söder användas.

I bestånd med varierade naturvärden är det vanligt att de höga naturvärdena är koncentrerade till dynryggar eller åsar med tunt humuslager eller lavtäcke, medan sänkorna mellan åsryggarna ofta har tjockare förnatäcke och större inslag av ris, exempelvis blåbär och odon. I tallskogar på sand och grus finns speciella svampar, växter och djur som är anpassade till våldre-

nerade marker med gles vegetation och tunt humustäcke. Särskilt rik är floran av olika mykorrhizasvampar vilka lever i symbios med tall. Med sina hyfer omsluter de trädens rötter på olika djup i sanden där de ligger väl skyddade mot exempelvis lätta bränder.

Många av dessa svampar har mycket gamla och långlivade mycel som huvudsakligen spridits vegetativt över till nya trädgenerationer i det aktuella området. Mycelet kan därför ha etablerats för mycket länge sedan och vara betydligt äldre än nuvarande träd. Bland typiska fåglar i sandtallskogen kan nämnas nattskär, trädlärlar, rödstjärt, grå flugsnappare och dubbeltrast.

Det blir idag allt svårare att finna äldre bestånd där den typiska vegetationen och trädkontinuiteten bevarats. Sandtallskogarnas ekosystem har svårt att tåla föryngringsavverkning och gödsling. Frånvaron av brand och bete medför en negativ påverkan med en ökad graninväxt och tjockare humustäcken som följd.

I äldre sandtallskogar är det även vanligt att det förekommer andra miljövärden som till exempel stigar, hålvägar, trivselsplatser för friluftsliv, geologiska värden.

Trots att den sammantagna arealen av miljön är liten i vårt land så har Sverige från ett internationellt perspektiv en stor andel av naturtypen i Europa.

Plattlummer, rotfingersvamp och mosippa är exempel på arter som förekommer i sandtallskogar.

NATURVÄRDEN (alla måste inte vara uppfyllda)

- Äldre tallskog
- Sandig-grusig sedimentmark, t.ex. rullstensåsar, dyner och deltaområden
- Helt eller delvis lavdominerad mark med tunt humustäcke
- Förekomst av tallar med mycket hög ålder
- Lång skoglig kontinuitet uppkommen genom självföryngring
- Stor biologisk mångfald som främst är knuten till marken ex marksvampar, steklar, plattlummer, mosippa, och sandödlor. De hotade arterna är ofta tydligt koncentrerade till delar med tunnare markvegetation och lavmattor

- Förekomst av sandblottor
- Varierad topografi ex åsar, kullar, gropar
- Förekomst av död ved förstärker naturvärdet, men är ej avgörande

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

- Områden som består av äldre sandtallskog med höga naturvärden undantas från avverkning
- Naturvårdande skötsel kan vidtas t ex naturvårdsbränning eller utplockning av påfallande, negativ inväxning av gran

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagna i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

4 Målbild för kantzon mot våtmarksimpediment

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

HÄNSYNSKRÄVANDE BIOTOPER

FOTO: JAN BENGTSSON

Kantzon mot våtmarksimpediment

I samband med skogsbruksåtgärder lämnas en kantzon mot våtmarksimpedimentet som producerar mindre än 1m³sk/ha och år. I denna zon sker vanligen ingen avverkning eller körning såvida inte åtgärden syftar till att förstärka eller nyskapa naturvärden.

Beskrivning

Våtmarker är sådan mark där vatten under en stor del av året finns nära markytan samt vegetationstäckta vattenområden. Kantzoner bör lämnas generellt utmed våtmarker med undantag för våtmarker som i sen tid legat i solbelysta och varma lägen dvs i före detta åker, ängs- eller betesmarker. Här bör träd och täta buskskikt glesas ut eller avverkas i en bred zon mot söder.

FOTO: JAN BENGTSSON

Talltita

Kantzonens funktioner

Kantzonerna utgör en värdefull livsmiljö i övergången mellan våtmark och skogsbeståndet. Den skapar en helhet runt våtmarken som ger spridningsmöjligheter och livsutrymmen för t.ex. fåglar, insekter och hänglavar i landskapet. Bredden på kantzonerna bör variera med markfuktighet, topografi och naturvärden eftersom variationen runt en våtmark kan vara

stor. Den yttre delen av kantzonerna utgörs ofta av en miljö med brynkaraktär där arter beroende av värme kan frodas. Kantzonerna har också en viktig funktion i att förhindra slamtransport och utlakning av tungmetaller och näringsämnen från skogsmarken till våtmarken och vidare till öppet vatten.

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

I Hänsynskrävande biotop- Sumpskog

Åtgärd: Lämnas utan avverkning

II Hänsynskrävande biotop- Äldre skog på udde mot myr

Åtgärd: Lämnas utan avverkning

III Utströmningsområde

Åtgärd: I regel ingen avverkning. Om stora sumpskogsbestånd som inte är hänsynskrävande biotoper ansluter direkt mot den öppna våtmarken får en särskild rimlighetsbedömning av avgränsningen göras. Minst en trädlängd avgränsas dock alltid mot våtmarken.

IV Hänsynskrävande biotop- Källa

Åtgärd: Lämnas utan avverkning

V Rännil/vattendrag

Åtgärd: Lämnas utan avverkning

VI Hänsynskrävande biotop- Hällmarksimpediment

Åtgärd: Lämnas utan avverkning

VII Skarp övergång

Åtgärd: Kantzonerna varierar med utgångspunkt från förutsättningarna, men bör vara minst 5 meter bred. Bredda kantzonerna på sträckor med naturvärden som lövinslag, hänglavsrik skog, branter, äldre träd, död ved eller andra avvikande miljöer.

VIII Successiv övergång

Åtgärd: Kantzonens bredd varierar, avgränsa kantzonerna vid första genomsnittsträdet. Bredda kantzonerna på sträckor med naturvärden som lövinslag, hänglavsrik skog, branter, äldre träd, död ved eller andra avvikande miljöer.

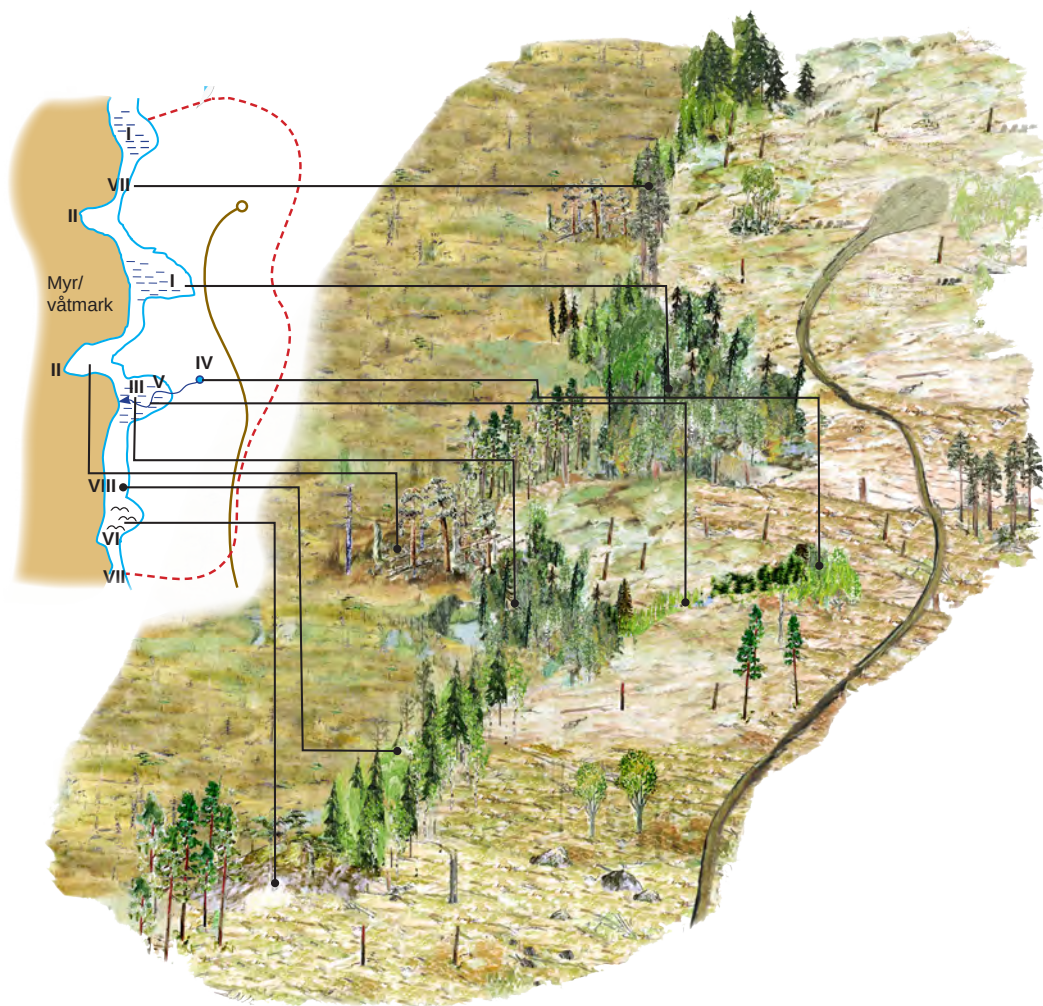

Illustration till målbild för kantzon mot våtmarksimpediment,
se målbilden för förklaringar till numreringen
Illustration Bo Persson

Avgränsning och skötsel av kantzon vid röjning, gallring och slutavverkning

Steg 1. Avgränsa eventuella hänsynskrävande biotoper

Avgränsa eventuella hänsynskrävande biotoper som finns i direkt anslutning till våtmarken. Biotoptyperna kan variera från sumpskogsbestånd, svämskogar och äldre hänglavsrika miljöer till uddar och holmar som sticker ut i våtmarken samt äldre hällmarkstallskogar. Se målbilder för hänsynskrävande biotoper för fler exempel och beskrivningar.

Steg 1. Avgränsa eventuella utströmningsområden

Avgränsa eventuella utströmningsområden som finns i direkt anslutning till våtmarken. Utströmningsområden kännetecknas av att grundvatten tränger upp i eller mycket nära markytan.

I områden som är avgränsade enligt steg 1 och 2 ska som regel ingen avverkning ske.

När stora sumpskogsbestånd som inte är hän-

synskrävande biotoper ansluter direkt mot den öppna våtmarken får en särskild rimlighetsbedömning av avgränsningen göras. Minst en träd längd avgränsas dock alltid mot våtmarken.

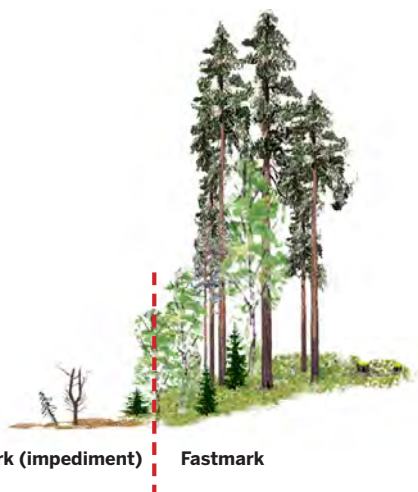
Steg 3. Avgränsa kantzon mellan skogsbeståndet och våtmarken

3a Kantzon med skarp övergång till fastmarken

I de fall övergångsmiljön utgörs av en skarp övergång mellan skogsmarken och våtmarken, t.ex. när enskiktad tallskog på torr-frisk mark ansluter direkt mot våtmark, blir kantzonen smalare. Kantzonen varierar med utgångspunkt från förutsättningarna, men bör vara minst 5 m bred.

Bredda kantzonen på sträckor med andra naturvärden som till exempel:

- Tydligt/grövre lövinslag
- Hänglavsrik skog
- Branter
- Äldre träd och död ved
- Andra avvikande miljöer

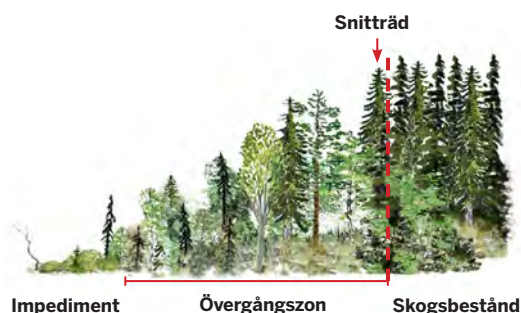
Vid avgränsning av kantzon vid skarp övergång mot våtmark bör minst 5m lämnas från kanten (se streckad linje i bilden) mellan våtmark och fastmark. Bredda zonen på sträckor med andra naturvärden som tex: tydligt/grövre lövinslag, hänglavsrik skog, branter, äldre träd och död ved samt andra avvikande miljöer.

Undantag: Om risken för stormfällning och efterföljande problem med insektsangrepp bedöms vara stor kan avverkning ske ända fram till impedimentgränsen längs begränsade sträckor.

3b Kantzon med successiv övergång från skogsbeståndet

Kantzonen mellan våtmarken och det innanför liggande skogsbeståndet består ofta av en mer eller mindre successiv övergång mellan produktiv och improduktiv mark vilket leder till en successiv minskning av trädhöjd och grovlek i riktning mot våtmarken, se figur. Kantzonen varierar därför i bredd beroende på hur bred den successiva övergången är eller på grund av andra naturvärden (se 3a). Avgränsa kantzonen vid det första genomsnittsträdet (med avseende på höjd och grovlek) hos skogsbeståndet. Se figur.

Undantag: Vid våtmark med bred övergångszon mot skogsbeståndet som inte är hänsynskrävande får en rimlighetsbedömning av avgränsningen göras. Minst 10 meter mot impedimentgränsen lämnas dock alltid.

Avgränsning av kantzon vid successiv övergång mot våtmark.

Körning

Körning utförs i enlighet med "Målbild för körning" och bör försöka undvikas i kantzonen.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagna i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

5 Målbild för hänsyn vid körning i skogsmark

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

MARK & VATTEN

Körning i skogsmark

Att motverka uppkomsten av körsador är ett viktigt mål för svenskt skogsbruk. Syftet med målbilden för körning i skogsmark är att få en gemensam syn på hur körning i skogsmark ska utföras och hur man kan förebygga och förhindra att skador uppstår. Att helt undvika spår efter de maskiner som utför skogsbruksåtgärder är inte möjligt och inte heller målet. Det övergripande målet är att förhindra att spårbildning sker på platser, i miljöer, där de riskerar att orsaka skada på andra värden. Körning enligt målbilderna underlättas om det hos respektive skogsägare, skogsföretag, skogsägarföreningar och skogsentreprenörer finns en tydlig och genomtänkt strategi för hur körsador ska förhindras. En sådan strategi implementeras på alla nivåer i organisationen. God planering är en grundförutsättning för att minska miljöpåverkan av körning, liksom av andra skogliga åtgärder. Bra underlag för att identifiera riskområden finns bland annat i form av markfuktighetskartor och skuggade terrängmodeller.

Definitioner

Med "körning" avses körning i skogsmark för att bedriva skogsbruk, med alla typer av maskiner som används för ändamålet.

Med "diken" avses i detta sammanhang sådana diken som är vattenförande under någon del av året och som utan avbrott har sitt utlopp ut i sjö eller vattendrag.

"Vattendrag" omfattar i första hand sådana som normalt är vattenförande året runt. Bäcker som delvis rätats och rensats ingår här.

Med "utströmningsområden" avses områden som kännetecknas av att grundvattnet tränger upp i eller mycket nära markytan och marken domineras ofta av sumpmossor och annan hydrofil (fuktighetsälskande) vegetation (figur 3).

Med "basstråk" avses körstråk som risas extra för att bära fullastad skotare till väg. Basstråken dras på så bärig mark som möjligt och kan delas in i huvud-

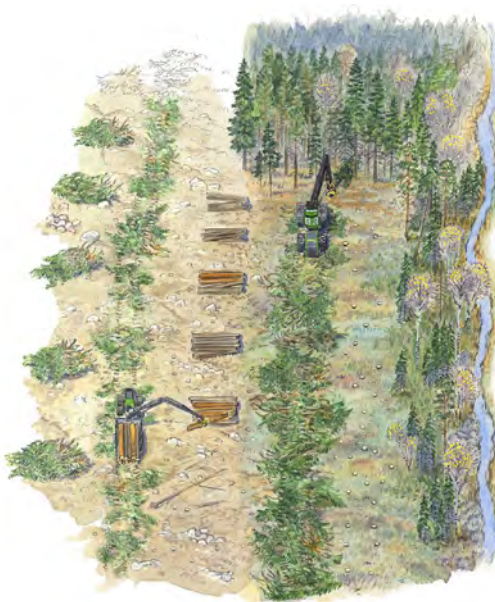

ILLUSTRATION: BO PERSSON

Figur 1. Illustrationen visar ett körsätt som bör tillämpas vid avverkning nära vatten. Genom att både skördare och skotare nyttjar hela kranens räckvidd kan skotaren gå långt från den lämnade kantzonen. I det här exemplet kan skotaren gå på fastmark. Därigenom förhindras uppkomsten av körsador.

basstråk och avbrytande basstråk (se figur 2).

Med "körskada" avses en skada orsakad av körning i skogsmark. En markberedningsfåra är inte en körskada. Felaktig körning med markberedaren kan dock orsaka körsador. Ett körspår behöver inte utgöra en skada i sig, men en skada kan uppstå till följd av spårbildning eller kompaktering, som ger en negativ effekt på vattenmiljöer, naturhänsyn, kulturmiljöer, friluftsliv och rekreationsvärden.

Effekter som riskerar uppkomma vid olämplig körning

Effekter i vatten

Ökad transport till vatten av organiskt och oorganiskt material samt av tungmetaller och näringsämnen. Ökad utlakning och ansamling av kvicksilver längre upp i näringskedjan. Försämrade levnadsförhållanden för vattenlevande organismer på grund av igenslamning av botten och minskad syrgashalt.

Effekter på lämnad hänsyn

Minskade naturvärden till följd av ändrade vattenförhållanden på grund av spår som avvattnar eller dämmer ytan, sönderkörda lågor med mera.

Effekter på friluftsliv och rekreation

Försämrade framkomlighet eller obrukbara stigar och leder.

Körskador kan upplevas som en förfulning av landskapet vilket minskar rekreativt värde.

Effekter på kulturmiljöer

Stenar i lämningar rubbas ur sitt läge.

Kulturlager och anläggningar blottläggs. Blottat markskikt kan leda till erosionsrisker på forn- och kulturlämningar. Kompaktering och marknivåförändringar som i sin tur kan skada till exempel gravgömmor under mark.

Ekonomiska effekter

Nedsatt virkesproduktion på grund av exempelvis skadade rotsystem och vindfällning.

Ökade drivningskostnader genom till exempel maskinflytt, stillestånd, lagningsarbeten, bränsleförbrukning med mera.

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

I närhet av sjöar och vattendrag

- Ingen körning i och i direkt anslutning till sjöar och vattendrag. Det innebär att körning inte sker inom cirka 10 meter från vatten.
- Ingen körning som leder till slamtransport till sjöar och vattendrag.
- Ingen körning i utströmningsområden.
- Ingen körning som ändrar flödesvägar eller orsakar dämning i vattendrag och diken.

Överfart över vattendrag och diken vid terrängkörning

- Ingen körning direkt i vattendrag och diken.
- Vattendragens botten är oskadade.
- På- och avfarter har inte orsakat slamtransport till vattnet.
- Överfarten finns tillgänglig för åtgärder som kan följa efter en avverkning, till exempel GROT-skotning och markberedning.

I områden med kulturlämningar

- Ingen körning har skadat forn- och kulturlämningar.
- Ingen körning har orsakat skador inom område med yttäckande lämningar.

I områden för rekreation och friluftsliv

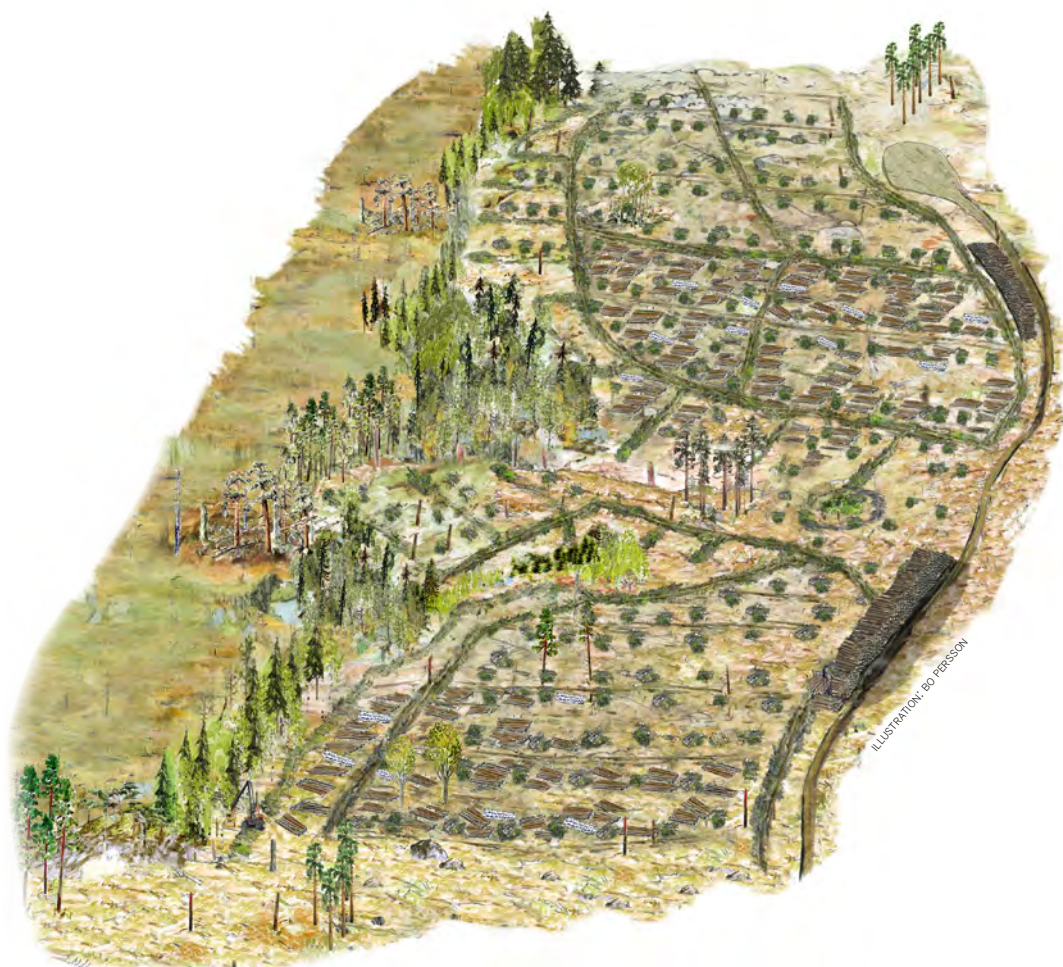
- Körning har inte försämrat framkomligheten i områden för rekreation och friluftsliv.
- Körning har inte orsakat skador på och intill stigar och leder.
- Körning har inte orsakat påtaglig inverkan på upplevelsen i områden för friluftsliv och rekreation.

På torvmark och andra våtmarker

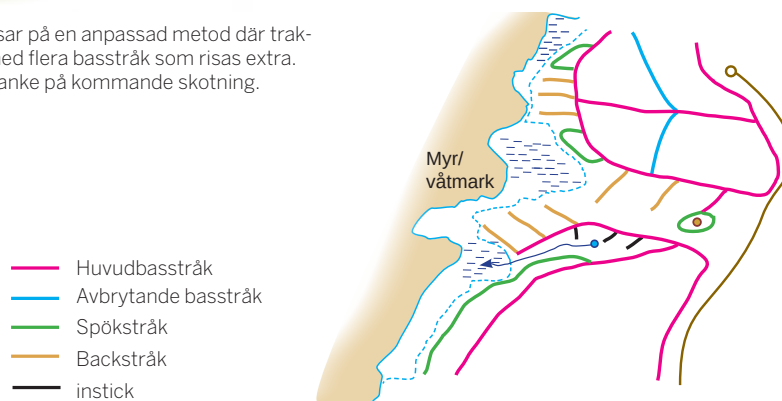
- Körning har inte orsakat förändringar i vattenflöden, till exempel dämning eller oavsiktlig avvattnings, i och runt torvmark och andra våtmarker.

Runt blöta och försumpade ytor samt hänsynskrävande biotoper

- Körning har inte orsakat förändringar i vattenflöden i och runt ytor.
- Körning har inte orsakat avskurna rötter på kvarlämnade träd.
- Små hänsynsytor har inte korsats.
- Körning har inte påverkat värden i hänsynskrävande biotoper eller annan lämnad hänsyn.

Figur 2. Illustrationen visar på en anpassad metod där trakten bland annat delas med flera basstråk som risas extra. GROTen placeras med tanke på kommande skotning.

Figur 3. Liten bäck omgiven av brett utströmningsområde.

Viktiga principer för körning i skogsmark

Skogsbruket har under senare år utvecklat olika metoder för effektivare och mer miljöanpassad drivning. Metoder-

na har flera gemensamma nämnare. Några punkter som kan sammanfatta viktiga principer för dem är följande:-

- Utvecklad planering och kommunikation i alla led med stort fokus på markförhållanden och förekomst av vattenmiljöer på trakten, och anpassning för detta.
- Rutiner för att bygga broöverfarter över vattendrag. I första hand undviks överfart.
- Rutiner för användande av ris, träddeklar och andra hjälpmedel för att förbättra bärigheten på strategiska platser.
- Skördarföraren arbetar metodiskt och uppmärksam så att riset placeras i körvägarna på de platser där det krävs, även vid risanpassade trakter. Körvägen ska vara tillräckligt stabil även för skotaren.
- Huvudvägar dras alltid närmaste bäriga väg för att i så stor utsträckning som möjligt undvika körning i eller nära känsliga områden.
- Skördarföraren producerar rishögar, även på ej risanpassade avverkningar, vid sidan om körvägen på strategiska platser (där bärigheten är god) för att ge skotarföraren möjlighet att med detta ris förstärka körvägar där behov finns.
- Skördarföraren skapar dubbla basstråk för att fördela transporten av stora volymer virke.
- Skördarföraren använder "spökstråk" (figur 1 och 2) närmast fuktiga områden som gör att skotaren inte behöver köra där.
- Skördarföraren använder "backstråk" (figur 2) som avslutar vägar mot fuktiga partier och andra känsliga områden istället för att köra rakt igenom dessa.
- Med hjälp av bra rutiner för kommunikation får skotarföraren värdefull information från skördarföraren avseende bärighet och vattendrag. Denna information behöver också föras vidare till exempelvis GROT-skotarförare och markberedare.
- Vid svaga partier 1) undvik överfart, 2) bygg överfart som håller för skotaren, 3) minska marktrycket genom att till exempel minska lassets storlek och använda band.
- Rutiner finns för uppföljning och återkoppling på resultat samt avvikelshantering för att utveckla och förbättra arbetssätt.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagna i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

6 Målbilder för hänsyn till kulturmiljöer

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

KULTURMILJÖER

FOTO: MATTIAS PERSSON

Användande av kulturstubbar

Kulturstubben är en 1,3 m hög skapad stubbe, dvs. ungefär brösthöjd. Den ska fungera som markör för forn- eller kulturlämningar och genom sin avvikande höjd inte kunna förväxlas med en naturvårdshögstubbe. För att undvika missförstånd – håll isär de olika typerna av stubbar så gott det går på hygget.

Varför ska de användas

Kulturstubbarna ska signalera en enskild lämning eller ett område med flera lämningar för att skydda dessa vid skogliga åtgärder. Maskinförare och skogsvårdspersonal ska lätt kunna se att det finns forn- eller kulturlämningar som kräver speciella åtgärder eller som helt ska undantas från skogsbruk. Signalvärdet räcker så länge kulturstubbarna står kvar, i bästa fall t.o.m. förstagallringen (20-25 år). Under perioden fram till dess kan flera aktörer ha varit involverade.

Signalvärdet är även till nytta och glädje för friluftslivet eftersom lämningarna lätt går att hitta trots förändrad markvegetation efter en avverkning.

När ska de användas

Kulturstubbar ställs främst i samband med förryngringsavverkning. Vid gallring är det bra att träd som senare kan bli kulturstubbar lämnas kvar på lämpligt avstånd från lämningen. Ett alternativ är att redan vid gallringen skapa kulturstubbar.

Hur de ska placeras

Kulturstubbarna placeras 2-5 meter utanför lämningen eller områdets ytterkanter och vara så pass många att de tydligt visar var särskild hänsyn behöver tas. Beroende på lämningarnas antal, dess former, belägenhet och omfattning, kan undantag behövas för att undvika minskat signalvärde. Alltför många kulturstubbar kan förvirra snarare än förtydliga.

Målbild

Kulturstubbar används som standard vid förryngringsavverkning för att signalera forn- och övriga kulturlämningar. Åtgärden syftar till att förtydliga lämningarna och minska skaderisken.

Målbild	Enstaka lämning	Flera lämningar Linjeobjekt	Yttäckande lämningar
Användning av kulturstubbar	3 eller fler kulturstubbar ställs 2-5 meter utanför lämningen eller där lämpliga träd finns.	Lämningsområden markeras i ytterkant med kulturstubbar. En enskild kulturstubbe kan eventuellt ställas per lämning inom sammanhängande lämningsområden. Linjeobjekt markeras med kulturstubbar längs med sträckningen. Markera särskilt tydligt då linjeobjektet ändrar riktning.	I vissa fall, då den yttäckande lämningen enbart berör del av hygge, kan denna som helhet markeras med kulturstubbar i ytterkanten. Enskild avvikande lämning kan också markeras vid behov. På röjningsröseområden med lämningar jämnt spridda över hela avverkningsytan ställs inga kulturstubbar.
Lämnings-exempel	Enskild bebyggelselämning Kolningsanläggning Tjärframställningsplats	Stenhägnad Stig eller väg Torp- eller fåbodemiljö Område med kolningsanläggningar	Sentida röjningsröseområde (efter 1850)

FOTO: GÖRAN LUNDH

OBS. Fornlämningsklassade lämningar behandlas enligt länsstyrelsens beslut!

För mer information om hur du arbetar med forn- och kulturlämningar:

Branschgemensamma riktlinjer är framtagna av skogsbruket och Skogforsk. Gå in på: www.skogforsk.se för att läsa mer.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöansyn ger vägledning om hur miljöansyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell tracts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagna i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

KULTURMILJÖER

FOTO: MATTIAS PERSSON

FOTO: GÖRAN LUNDH

Odlingsspår/röjningsrösen

Människan har bedrivit jordbruk sedan flera tusen år. Spår från detta bruk går att hitta än idag. Vi kallar det fossil åker. Spår från skilda tider kan dessutom finnas inom samma område, det vill säga likartade lämningar med olika ålder, ibland som skikt ovanpå varandra.

Hur ser de ut

Vanligast är *Röjningsrösen*: uppkastad sten med varierande form, normalt 2-10 m diameter. Ju äldre rösen, desto tätare, flackare och mer nedsjunkna i marken. Sentida röjningsrösen är oftast mer högresta till formen och innehåller ofta större stenar som ett resultat av tillgången till dragdjur och halvmekaniska redskap. *Stenmurar*: Hägnad gjord av sten. *Åkerstrukturer*: Långvarig odling har ibland medfört att jord förflyttats vilket skapat terrasseringar, åkerhak (kanter), eller andra markstrukturer. Dessa finns ofta i närhet till röjningsrösen och stenmurar.

Var är de placerade

Odlingsspår hittar vi i hela landet, även i mycket ogästvänliga områden, såsom i blockrika och fuktiga miljöer eller i geografiskt marginaliserade bygder,

det vill säga långt ut i skogen och långt från nutida bebyggelse.

Signalfunktion – Vad kan jag hitta mer

Röjningsröseområden är ofta stora till ytan och inom dem kan det finnas såväl boplatslämningar (t ex husterrasser), äldre tegssystem markerade med stensträngar eller jordvallar, vägar samt gravar och gravfält. Det innebär att även marken mellan rösena är känslig för körsador.

I yngre odlingsmiljöer finns ofta lämningar som kan kopplas till *torp* och backstugor såsom *husgrunder*, kallkällor, brunnar, förvaringsgropar, samt stigar och vägar. Vid bebyggelselämningarna finns det också ofta kulturbärande träd, t ex *frukt- och bärträd*, *trädgårdsbuskar*, *syrener* och ibland *hamlade träd*. Vi kallar detta för det biologiska kulturarvet.

Målbild efter förnygringsavverkning

Lämningarna eller lämningens område är fria från träd, kör- och markskador samt från täckande ris, med undantag av risade körstråk/basvägar. Träd med höga kulturhistoriska värden/naturvärden (se stycket ovan) sparas. Hassel- och enbuskar lämnas.

Målbild	Enstaka lämningar, Punkt- och Linjeobjekt	Mindre yttäckande lämningar	Yttäckande områden
Förröjning	Träd som växer på synliga strukturer, till exempel röjningsrösen, tas bort.		
Förynings-avverkning	Alla träd huggs bort och riset avlägsnas. Lämna kulturbärande träd och träd med kulturhistoriska värden. Undvik körning på/intill lämningar. Vid behov av körning på/nära lämning risas körvägen väl och därefter avlägsna om möjligt risbädden, dvs. om det kan ske utan att skador på lämningen uppstår.		Alla träd huggs bort. Träd med kulturhistoriska värden lämnas kvar. Körstråken och basvägarna risas väl. Vid behov snitslas dessa i förväg (för bästa sträckning). Väg-riset kan efter dialog med Skogsstyrelsen lämnas kvar. Övrigt ris tas med fördel bort.
Kulturstubbar	Minst 3-4 stycken/lämning. Kulturstubbarna placeras 2-5 m utanför lämningen eller där lämpliga träd står. Grupperade lämningar slås ihop till ett område.	Eventuellt markeras hela området, eller enskilda delområden, med kulturstubbar. Avvikande lämningar kan märkas ut.	Enskilda avvikande lämningar kan märkas ut.
Markberedning och Plantering	Håll ett avstånd om minst 2-5 meter från lämningarna/lämningsområdet.		Efter konsultation (dialog) med Skogsstyrelsen kan riktad fläckmarkberedning (ej kontinuerlig) och plantering göras utanför synliga lämningsstrukturer. Utför åtgärderna omgående efter avverkning då lämningarna syns bra.
Röjning och Gallring	Träd som växer på synliga lämningsstrukturer, till exempel röjningsrösen, tas bort.		
Passerande av stengärde	Använd befintliga eller tidigare överfarter. Vi behov av passage använd trasigt parti och bygg på med ris/virke för att begränsa trycksador. Som ett sista alternativ kan, efter dialog med Skogsstyrelsen, en öppning i stenmuren göras. Avlägsna ris/virke i efterhand.		
Avverkning i Naturvårdsbestånd eller i Kontinuitets-skogar samt Natur/kulturvärdesträd	Påtagligt synliga lämningar hålls fria från träd, ris och körning. Risa körstråk och basvägar väl. Inom beståndet kan träd med höga natur/kulturvärden sparas på/intill mindre lämningar Träd med höga natur/kulturvärden (enligt målbildsdefinition) kan sparas utmed stenmurar. Välj om möjligt stormfasta träd och beakta härskande vindriktning.		

OBS. Fornlämningsklassade lämningar behandlas enligt länsstyrelsens beslut!

För mer information om hur du arbetar med forn- och kulturlämningar:

Branschgemensamma riktlinjer är framtagna av skogsbruket och Skogforsk.

Gå in på: www.skogforsk.se för att läsa mer.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

KULTURMILJÖER

FOTO: BO ULFHELM

Kolningsanläggning

Kolningsanläggningar är rester efter framställning av träkol som förr var en viktig råvara. Lämningarna kan ha olika form och struktur, bland annat beroende på kolningens omfattning. De äldsta kan vara över 2000 år gamla (kolningsgropar) och de yngsta (kolbottnar) från 1900-talets mitt. En koncentration med många lämningar visar kolningens ekonomiska betydelse för området.

Hur ser de ut

Kolbotten: Rund (resmila) eller kvadratisk till rektangulär (liggmila) förhöjning av marken, bestående av främst kolrester (stybb), 5-25 m i bredd. Ytterkanterna bildar oftast en diknings-liknande fördjupning (stybbgrop), alternativt terrassering eller vall. Inte sällan avviker markvegetationen eller trädsiktet på lämningen från omgivningen.

Var är de placerade

Kolningsanläggningar kan återfinnas i skogsbygderna i hela landet och på olika marktyper, dock sällan på blockrik-, blöt mark eller på skarpa höjdlägen.

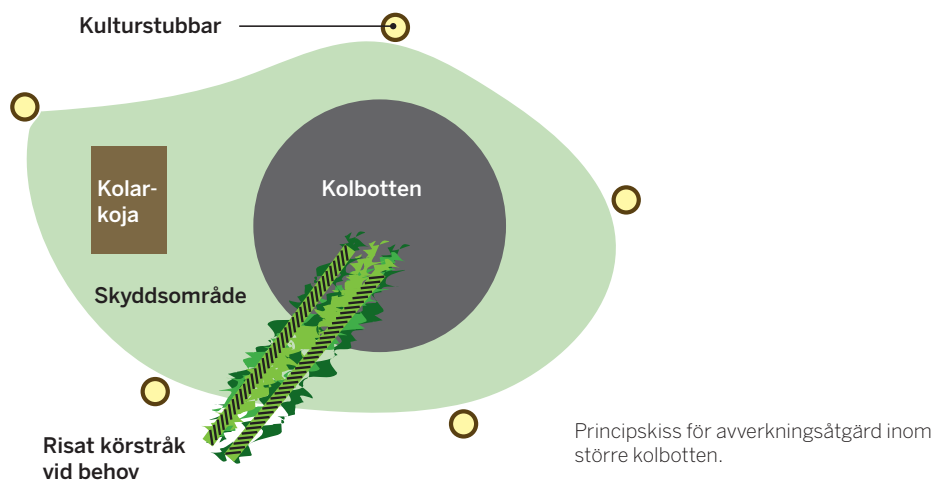
Signalfunktion – Vad kan jag hitta mer

Kolningsanläggningar förekommer ofta i grupper, i synnerhet i mellersta Sverige. Nära intill återfinnes normalt en kolarkoja, oftast en enkel av grus och natursten konstruerad håla med rester av spisaröse. Även tydliga kolmättade förhöjningar efter avstjälpnings-/lastplatser kan finnas, samt vattentag. Intill kolningsgropar kan även rester efter järnframställning finnas, t ex enkla blästerugnar av natursten.

Målbild efter förnygringsavverkning

Lämningarna hålls fria från kör- och markskador och fria från ris och större träd som kan skada lämningen.

Målbild	Kolarkoja och andra tillhörande lämningstyper	Enstaka kolbottnar	Flera kolbottnar, mer eller mindre yttäckande
Om förröjning sker vid gallring /föryngrings-avverkning	Kolarkoja och andra tillhörande lämningstyper hålls fria från träd och ris.	Vid föryngringsavverkning: Små träd/ungskog på kolbottnar kan kvarlämnas. Små träd/ungskog tas bort om de utgör risk för att skada kolbotten vid eventuell omkullblåsning (gäller främst södra Sverige).	
Föryngrings-avverkning	Kolarkoja och andra tillhörande lämningstyper hålls fria från träd och ris.	Alla träd huggs bort och riset avlägsnas. Små träd/ungskog kan kvarlämnas. På stora kolbottnar görs eventuell körning inom lämningen på risat underlag (vid behov), som ett instick där ytterkanten är som sämst bevarad. Undvik genomkörning. Avlägsna om möjligt risbädden från vallar och stybbgropar.	
Kulturstubbar	Lämningen markeras med lämpligt antal kulturstubbar. Dessa placeras 2-5 m utanför lämningen eller där lämpliga träd finns.		
Markbe- red-ning och Plantering	Ingen markberedning och plantering sker inom 2-5 meter från lämningen.		Efter konsultation (dialog) med Skogsstyrelsen kan plantering ske. Ingen markberedning.
Röjning och Gallring	Kolarkoja och andra tillhörande lämningstyper hålls fria från träd och ris.	Röjning och gallring kan utföras på kolbotten. Vid behov av körning gäller samma regler som vid föryngrings-avverkning. Undvik om möjligt nedrisning av synliga strukturer, t ex ytterkanten (vallarna).	

OBS. Fornlämningsklassade lämningar behandlas enligt länsstyrelsens beslut!

För mer information om hur du arbetar med forn- och kulturlämningar:
Branschgemensamma riktlinjer är framtagna av skogsbruket och Skogforsk.
Gå in på: www.skogforsk.se för att läsa mer.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöansyn ger vägledning om hur miljöansynen bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagna i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

KULTURMILJÖER

FOTO: TOMAS KUHNUNEN

FOTO: MATIAS PERSSON

Lämningar efter äldre tiders renskötsel

Inom renskötseområdet finns många olika typer av lämningar. Från början var samerna ett jägar- och samlarfolk som senare övergick till att hålla tamren. Först levde man i intensiv tamrenskötsel med daglig mjölkning av renkorna för att senare övergå till extensiv renskötsel med fokus på köttproduktion. Samer har även varit fiskare, nybyggare, jordbrukare, m.m.

Vanliga lämningar

Kåta: traditionell byggnad eller avgränsad golvyta för sådan byggnad. **Hård:** eldplats som legat i kåtans mitt. **Renvall:** yta där varaktigt bruk under lång tid förändrat markvegetationen. **Rengärde:** rund eller närmast rund inhägnad (hage) avsedd för skiljning, kalvmärkning m.m. **Mjölkgrop:** oftast stenklädd grop där renmjölk förvarades. **Bengömma:** samling djurben placerad på en skyddad plats, ofta i en skreva eller under en sten. **Horn gömma:** deposition av renhorn. **Lavstubbe:** ca 1-1.5 meter höga stubbar med tydliga märken av yxhugg - lavrika barrträd som fälldes för renbete. **Barktäkt:** kal yta på nedre delen av gamla tallar. **Ristning:**

inskriftion i träd. Dessutom finns lämningar som alltid är fornlämningar, t.ex. offerplatser.

Var är de placerade

Boplatserrelaterade lämningar ligger vanligtvis vid vattendrag eller sjöar, på uddar eller små höjder. De påträffas även på torrare mark nära myrar och på myrholmar. I anslutning till boplatserna hittas kok- och mjölkgorpar samt också horn- och bengömmor (skyddad skreva).

Målbild

Lämningarna hålls fria från kör- och markskador, ris och förväxande ungskog. Träd som kan skada lämningen tas bort. På renvallar/-gården lämnas äldre träd kvar. Träd med kulturspår (lavstubbe, ristning, barktäkt) markeras och lämnas kvar.

Att tänka på

Ta gärna upp frågan om eventuella övriga kulturhistoriska lämningar vid samråd med berörd sameby.

Målbild	Träd med lämningar (t.ex. barktäkt, bläcka), Lavstubbar	Renvall och Rengärde	Härd/kåta	Övriga lämningar
Förröjning	Lavstubbar sparas och märks upp.	Lämningen hålls fri från ris, buskar och mindre träd.		
Föryngrings- avverkning	Träd med lämningar skyddas med en stormfast trädgrupp och frihuggs vid behov. Lavstubbar sparas och märks upp.	Vallen/gärde läm- nas orörda.		Enligt beslut från länsstyrelsen eller ett avstånd om minst 5 meter från lämningarna. Läm- ningen hålls fri från ris, buskar och mindre träd.
Kulturstubbar (se även målbild för kultur- stubbar)	Nej	Kulturstubbar placeras 2-5 m utanför lämningen eller där lämpliga träd står.		
Markbered- ning och Plantering	Undvik markberedning och plante- ring omedelbart intill lavstubbar.	Enligt beslut från länsstyrelsen eller ett avstånd om minst 5 meter från lämningarna.		
Röjning och Gallring	Lavstubbar sparas och märks upp.	Vallen/gärdet röjs fri från ris, buskar och mindre träd. Ytterkanten och dess närmsta zon (ca 2 m vardera sidan om kanten) hålls fri från träd och ris.		Lämningarna hålls fria från ris/buskar träd. Ytterkanten och dess närmsta zon (ca 2 m vardera sidan om kanten) hålls fri från träd och ris.

FOTO: MATIAS PERSSON

OBS. De flesta samiska lämningar är fornlämningar. Fornlämningsklassade lämningar behandlas enligt länsstyrelsens beslut!

För mer information om hur du arbetar med forn- och kulturlämningar:
Branschgemensamma riktlinjer är framtagna av skogsbruket och Skogforsk.
Gå in på: www.skogforsk.se för att läsa mer.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringsen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

KULTURMILJÖER

Enkel handledning till kulturmiljövården

Fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning?

Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider. De ska ha tillkommit genom äldre tiders bruk och vara varaktigt övergivna. Dessutom ska de ha tillkommit före 1850.

Alla fornlämningar är skyddade enligt Kulturmiljölagen. Detta gäller även de som inte är registrerade. Det behövs alltså inte något särskilt beslut om detta. Den som planerar eller utför ett arbete är enligt lag skyldig att ta reda på om någon fornlämning eller annan kulturlämning berörs.

Övriga kulturhistoriska lämningar är också varaktigt övergivna lämningar av människors verksamhet, men dessa har tillkommit 1850 eller senare.

För att en lämning ska skyddas som fornlämning måste den alltså ha tillkommit före 1850. Då gäller Kulturmiljölagen (KML). När den övergavs spelar ingen roll. Länsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Har lämningen kommit till efter 1850 är det en övrig kulturhistorisk lämning. Då gäller Skogsvårdslagen (SvL). Skogsstyrelsen är ansvarig myndighet.

Många lämningar av en viss typ kan vara tillkomna såväl före som efter 1850, och i det enskilda fallet vet man sällan något om den exakta dateringen. Då merparten av lämningar inom typen kan antas höra hemma inom ett visst tidsspänn, så görs i praktiken en generaliserad datering för hela lämningstypen som sådan. Till exempel säger man att torplämningen ska klassas som fornlämning om vi inte vet att den tillkommit 1850 eller senare då en större del av torpen kan antas ha byggts före 1850. På samma sätt ska kolbotten klassas som övrig kulturhistorisk lämning om vi inte vet att den tillkommit före 1850. De allra flesta kolbottnar är från tiden efter 1850.

En enskild övrig kulturhistorisk lämning kan efter särskilt beslut av länsstyrelsen förklaras som fornlämning. En stående byggnad med tak och väggar kan aldrig betraktas som fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning oavsett när den uppfördes.

Mycket av det som man brukar kalla det biologiska kulturarvet omfattas också av hänsynsreglerna i Skogsvårdslagen. Det kan gälla hamlade träd, gamla

vårdträd, trädristningar med mera. På gamla torpställen och fäbodan finns ofta kulturväxter, tillsammans med en rad andra tillhörande lämningstyper. Många gånger kan det biologiska kulturarvet hjälpa till att identifiera sådana platser. Alla lämningar har ofta en **signalfunktion** som indikerar att något annat kan finnas.

Enligt Skogsvårdslagen ska skador till följd av skogsbruksåtgärder undvikas helt eller begränsas i anslutning till övriga kulturhistoriska lämningar. Samtidigt säger man att skyddet inte avsevärt får försvåra skogsbruket. I de flesta fall är lämningarna så pass begränsade i storlek att de mycket sällan medför några större svårigheter att skydda dem.

Tillstånd eller inte tillstånd?

Åtgärder som berör en fornlämning och som påverkar marken eller det som finns under marken, kräver tillstånd av länsstyrelsen. Det gäller t.ex. upptagande av permanent basväg, skyddsdikning, stubbskörd, markberedning, plantering, askåterföring och gödsling. Att röja, gallra och avverka skogen kräver normalt inget tillstånd. När tillstånd ges medför detta i regel vissa villkor om hur åtgärder får utföras.

Till en fornlämning hör ett så stort område som behövs för att bevara fornlämningen. Detta område kallas fornlämningsområde och har samma skydd som fornlämningen. Länsstyrelsen bestämmer hur stort detta område är. Även här behövs tillstånd för åtgärder som påverkar marken. Här bör man också beakta hur basvägar berör intilliggande områden och hur virkesupplag och risvältor placeras.

Markägarens ansvar

Ansaret för forn- och kulturlämningar delas av alla. Detta gäller för såväl markägare, företag som myndigheter. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador undviks eller begränsas.

Markägaren har ett särskilt ansvar att se till att ombud och entreprenörer har nödvändig information. Brott mot Kulturmiljölagen kan ge böter och i värsta fall fängelse. Därför är kunskapen om var kulturlämningarna finns viktig i planeringen.

Hur vet jag vad som finns?

Idag finns det två digitala databaser man bör känna till, Fornsök (FMIS) och Skog & Historia. Här finns de kända lämningarna registrerade – OBS att övriga kulturlämningar sällan inventerats i samma utsträckning som fornlämningar. Båda registren är tillgängliga på internet (se länkar nedan) och via Skogsstyrelsens kartprogram. Dessutom kan det finnas lokala register hos t.ex. hembygdsföreningar. Många av dessa har gjort torpinventeringar.

Även om databaserna innehåller många lämningar är det fortfarande mycket som saknas. Vi uppskattar att ca 80 % av skogsmarken inte är tillräckligt inventerat. Detta gäller framför allt norra Sveriges inland.

Riksantikvarieämbetet (FMIS/Fornsök)

www.fmis.raa.se

Vad som normalt räknas som fornlämning framgår av lämningstypistan:

www.samla.raa.se

Skogsstyrelsen

Skog & Historia

Mina sidor eller

Skogens pärlor

www.skogsstyrelsen.se

FOTO: MATTIAS PERSSON

Nyttiga länkar

Fornsök och Skog & Historia-registret finns tillgängliga på Internet.

Lantmäteriet, historiska kartor
historiskakartor.lantmateriet.se

Riksarkivet svar

www.sok.riksarkivet.se

Skogforsk Kunskap Direkt

www.kunskapdirekt.se

Skogsstyrelsen Målbilder om god miljöhänsyn

www.skogsstyrelsen.se

Det samiska kulturlandskapet

www.gaaltije.se

Några lästips

Marie Emanuelsson

Skogens biologiska kulturarv (pdf)

Att tillvarata föränderliga kulturvärden. Riksantikvarieämbetet 2003. www.raa.se

Innehåller information om olika biologiska kulturvärden och råd om hur man kan vårda dem.

Evald Gustavsson m.fl

Kulturmiljövård i skogen.

Att känna och bevara våra kulturminnen.

Skogsstyrelsens förlag 1992.

Innehåller uppgifter om många olika typer av kulturlämningar och kulturmiljöer.

Kulturarv i gammelskog

Blädderbar bok i pdf-format om olika kulturlämningar som visar hur bl.a. samer, jägare, jordbrukare och det tidiga skogsbruket nyttjat skogens resurser i norra Sverige.

www.skogsstyrelsen.se

En serie informativa skrifter om det biologiska kulturarvet i pdf-format finns på

Riksantikvarieämbetets hemsida.

www.raa.se

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

7 Målbilder för hänsyn till friluftsliv och rekreation

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

FRILUFTSLIV OCH REKREATION

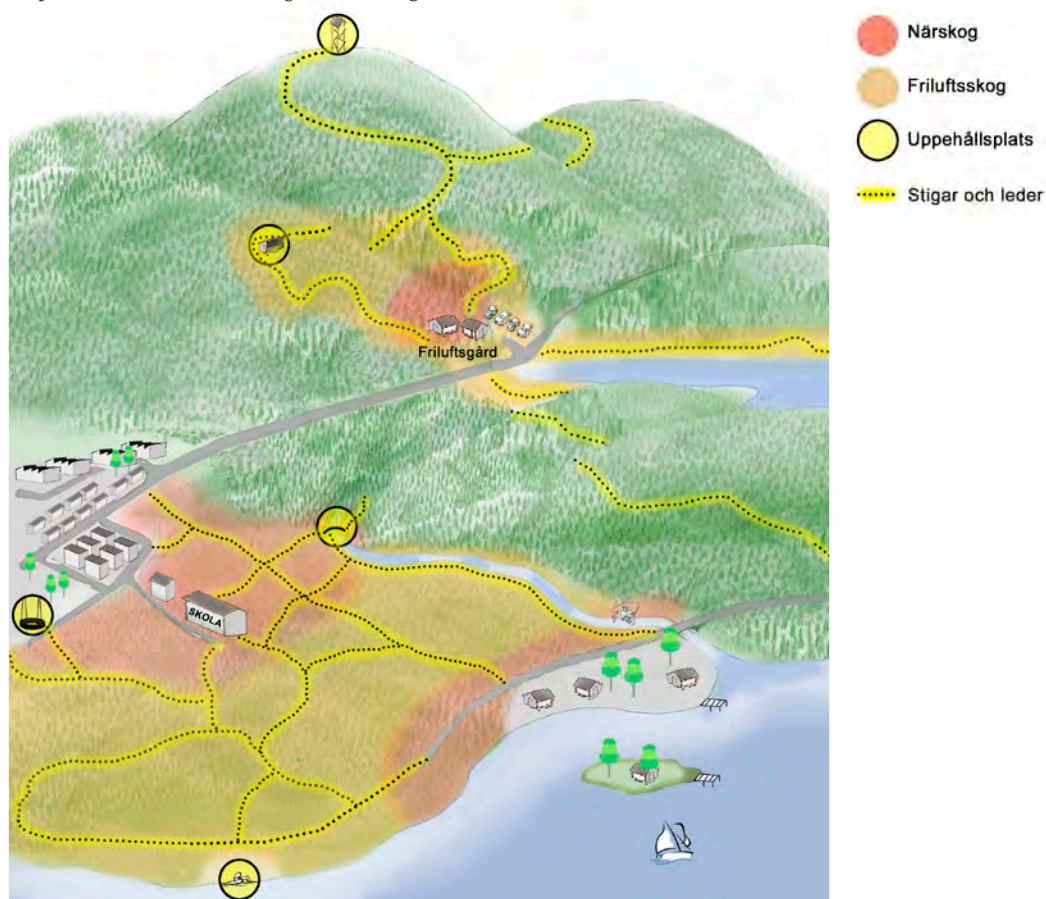

Introduktion till

Målbilder för hänsyn till friluftsliv och rekreation

Sverige har mål för friluftspolitiken som bland annat säger att det hållbara brukandet ska säkerställa att det finns tillgång till attraktiva kultur- och naturlandskap att utöva friluftsliv i. Skog är den vanligaste mil-

jön för friluftsliv. Såväl produktionsskogar som skyddade skogar används vid friluftsaktiviteter. Vissa av dessa skogar söker sig folk till, andra vistas folk i för att de råkar finnas i närheten. Människor har olika

En bild över hur målbilderna kan förekomma i ett landskap. God kommunikation med nyttjarna är grundläggande för all hänsyn till friluftsliv och rekreation. Närskogar är de närmaste och mest nyttjade skogarna. Friluftsskogar är större allmänt nyttjade skogsområden. Uppehållsplatser avser punkter i landskapet där människor brukar vistas. Stigar och leder utgör de stråk människor färdas längs med genom landskapet.
Illustratör: Bo Persson.

upplevelser av skogen och av hur skogsbruk bedrivs. Det påverkar hur de ser på brukande av skogarna och därför ska skogsbrukets aktörer ta hänsyn till friluftsliv och rekreation – skogens sociala värden.

Att skogsbrukets aktörer tar hänsyn till natur- och kulturvärden påverkar ofta friluftslivet positivt. I vissa miljöer kan det dessutom finnas anledning att tänka lite extra på friluftslivet när skogsägaren eller dennes ombud planerar skogliga åtgärder. Därför har skogssektorn tagit fram gemensamma målbilder för god miljöhänsyn till friluftsliv och rekreation.

Målbilderna gäller för områden där skogsbruk kan bedrivas med en hänsyn som riktas mot friluftsliv och rekreation. Målbilderna för hänsyn till friluftsliv

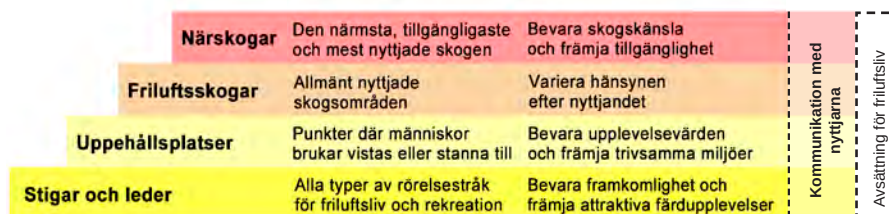
och rekreation blir annorlunda till sin karaktär då det sällan finns endast ett sätt att uppnå det som är önskvärt. Istället beskriver målbilderna de önskade tillstånden i punktform. Metoder att använda sig av finns i böcker, foldrar, filmer och på nätet.

En stor andel av skogen som är viktig för friluftsliv och rekreation ägs av privata markägare. När dessa inte har möjlighet att ta tillräcklig hänsyn för att samhällsmålen ska nås behöver samhället genom avtal eller andra verktyg kompensera markägaren. Idag kan naturvårdsavtal tecknas med skogens sociala värden som grund och Naturvårdsverket har i uppdrag att se över Nationell strategi för formellt skydd av natur.

Målbilder för god miljöhänsyn till friluftsliv och rekreation

Målbilderna omfattar skogar där skogsbruk kan bedrivas. Avsättningar för friluftsliv, frivilliga eller formella, ligger utanför målbilderna, men är ett kompletterande verktyg som kan användas när upplevelsevärdena är särskilt höga. Målbilderna är ordnade i en trappa, och finns för

- kommunikation,
- närskogar,
- friluftsskogar,
- uppehållsplatser samt
- stigar och leder.

Sammanfattning av målbilderna för hänsyn till friluftsliv och rekreation. Trappan illustrerar att målbilderna överlappar och kompletterar varandra och varje trappsteg innebär en större betydelse av hänsynstagande till friluftsliv och rekreation. Kommunikation är en viktig komponent i alla målbilder. Avsättningar för friluftsliv är ett kompletterande verktyg som kan användas när upplevelsevärdena är särskilt höga.

God kommunikation med nyttjarna är grundläggande för all hänsyn till friluftsliv och rekreation.

Med närskogar menas den skog som ligger närmast bebyggelse, som är mest tillgänglig och som människor vistas i regelbundet.

Friluftsskogar är skogar som inte är närskogar,

men ändå används för friluftsliv och rekreation. Ofta finns någon typ av attraktion eller uppehållsplats i en friluftsskog.

Stigar, leder och uppehållsplatser finns i alla typer av skog och är speciellt viktiga i friluftsskogar och närskogar.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringsen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07.
Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

FRILUFTSLIV OCH REKREATION

Kommunikation vid skogsbruksåtgärder

God kommunikation med nyttjarna är grundläggande för all hänsyn till friluftsliv och rekreation. Genom kommunikationen kan hänsynen förbättras och förståelsen öka för såväl betydelsen av upplevelsevärden som förutsättningarna för skogsbruk. Syftet med kommunikationen är att värna människors upplevelser i skogen och undvika en negativ upplevelse av skogsbruk. Kommunikation är ett bra sätt för skogsägare att få reda på vilka värden som finns i skogen. Det är också ett sätt att förbereda människor på att den skog de besöker kommer att förändras och berätta för dem varför det händer.

Skogsägaren eller dennes ombud ansvarar för att ta reda på vilka som nyttjar skogen och inleda kommunikation med dem. Därefter kan skogsägaren eller ombudet planera åtgärden utifrån befintliga upplevelsevärden och resultatet av kommunikationen.

Valet av metod för kommunikation beror av

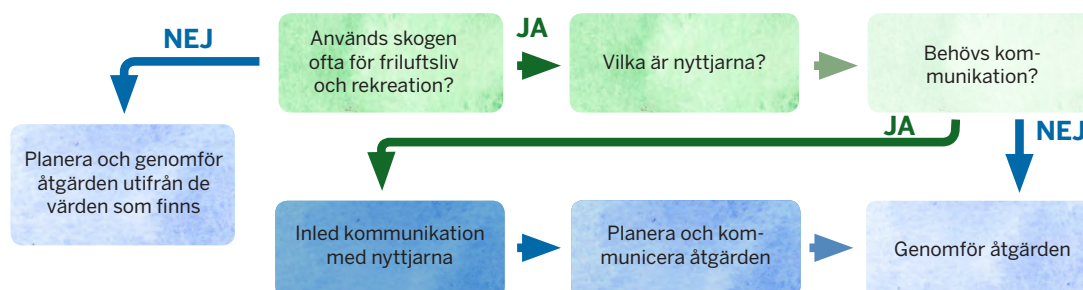
- hur högt värde för friluftsliv och rekreation som skogen har,
- hur tydligt det är vilka nyttjarna är och
- hur stort intresset för kommunikation är hos nyttjarna av området.

FOTO: JAN JOHANSSON

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

- Nyttjarna får veta att en åtgärd planeras, varför den utförs samt när den ska genomföras.
- Nyttjarna får veta hur åtgärden ska genomföras och på vilket sätt nyttjandet kan påverkas direkt och längre fram
- Nyttjarna får veta vilka möjligheter som finns att påverka åtgärdens genomförande.
- Skogsägaren får en tydlig bild av vilka värden för friluftsliv och rekreation som finns i skogen.

Målbild för kommunikation vid hänsyn till friluftsliv och rekreation vid skogliga åtgärder. Det är viktigt att planera och genomföra kommunikationen innan åtgärden planeras klart, så att resultatet av kommunikationsinsatsen kan påverka planeringen. Detta gäller även de gånger det handlar om information snarare än dialog.

FOTO: SOFIA BLUMQUIST

Kommunikation är grundläggande för all hänsyn till friluftsliv och rekreation.

Metoder för kommunikation

Information i anslutning till åtgärder

Skogsägaren eller dennes ombud informerar nyttjarna vid åtgärder som har stor påverkan på friluftslivet. En tid innan åtgärden genomförs och under genomförandet finns information om

- vad, när, hur och varför åtgärder ska göras samt
- hur det kan påverka nyttjandet nu och längre fram.
- Informationen innehåller uppgifter om en kontaktperson dit man kan vända sig för att få svar på frågor.

Kanaler kan vara

- Informationsblad, skyltar,
- information på webben,
- annons i lokaltidningen eller
- affisch på en allmän anslagstavla.

Tidigare erfarenhet och dialoger får vara vägledande, men generellt kan sägas att det är bättre att informera en gång "för mycket", eftersom informationen skapar ett förtroende för skogsbruk hos nyttjarna.

Riktad information till nyttjarna

I de fall det är tydligt vilka nyttjarna är, men där de kanske inte använder området varje dag, kan en riktad information behövas. Exempel på detta kan vara

en lapp i brevlådan i närmaste villaområde, eller ett brev till en förening.

Dialog med nyttjarna

Dialog bör genomföras i god tid och med tydliga förutsättningar när det finns en nyttjare som vill föra dialog. Särskilt viktigt är det med dialog när det rör sig om en skog som nyttjas av någon samhällsinstitution eller förening. Olika aktörer kommer att behöva använda dialog vid olika tillfällen, men för den som har det långsiktiga ansvaret för ett skogsområde är relationen till nyttjarna viktig. En god dialog kan bygga den relationen med respekt och omtanke. Den goda dialogen uppnås genom:

- Att det finns en faktisk och tydligt definierad möjlighet för nyttjarna att påverka åtgärdens utförande genom dialogen.
- Ett aktivt och öppet deltagande.
- Att dialogen fortsätter även efter den aktuella åtgärden.

Samråd

Ibland kräver lagstiftning eller certifiering att skogsägaren eller dennes ombud genomför samråd. Då planeras ett sådant. Samråd sker under striktare form och dokumenteras.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

FRILUFTSLIV OCH REKREATION

FOTO: SOFIA BLOMQUIST

Genom en aktiv, ansvarstagande och kunskapsburen skogsskötsel med landskapsperspektiv går det i de flesta fall att kombinera produktion av virke och attraktiva miljöer. Nyckeln till framgång är planering, lokal anpassning och lokal dialog.

Närskog

Med närskog menas den skog som ligger närmast bebyggelse, som är mest tillgänglig och som människor vistas i regelbundet. Närskog känns igen framför allt genom närheten till där människor lever och verkar, men också genom spår av regelbundet nyttjande och god tillgänglighet. Närskog kan till exempel ligga i anslutning till:

- skolor, förskolor och vårdinstitutioner
- friluftsanläggningar och turistattraktioner
- tätorter, småorter och fritidshusområden

All skog nära dessa utpekade platser är inte närskog, däremot ger närheten en signal om att det kan vara en närskog. Lokala förutsättningar bestämmer närskogens geografiska utsträckning. Det varierar hur långt in i större skogar närskogen sträcker sig

men 200 - 300 meter in i skogen kan användas som riktmärke. Detta avstånd ger möjlighet till upplevelsen av att kunna gå in i skogen och få avskildhet. Så långt in i skogen dominerar skogskänslan över närheten till bebyggelse.

Närskogen har stor betydelse för människors livsmiljö, lekmiljö och naturvistelse. Att kunna gå in i en skog dagligen eller se en skog genom fönster och från uteplatser är upplevda värden som bidrar positivt till hälsa och välbefinnande. Närskogen är särskilt betydelsefull för barn, äldre och andra som inte tar sig så långt från bebyggelsen. Dess värden är ofta lokalt unika eftersom likvärdiga miljöer med motsvarande tillgänglighet ofta saknas. I närskogar är uppehållsplatser, stigar och leder viktiga komponenter.

FOTO: BO PERSSON

Lokala förutsättningar bestämmer närskogens geografiska utsträckning.

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

Närskogar lockar människor i alla åldrar till besök och erbjuder goda möjligheter till lek, rekreation och naturupplevelser. Skogsskötseln anpassas efter de lokala förutsättningarna så att den bevarar eller förstärker närskogens värde för människors livsmiljö, friluftsliv och rekreation långsiktigt.

En skötsel inriktad på upplevelsevärden eller en avsättning för friluftsliv- och rekreationsändamål är ofta lämplig. Dessa möjligheter beaktas vid alla åtgärder. Det finns många sätt att uppnå detta varför vi beskriver det önskade tillståndet snarare än vägen dit.

- Informera närskogens nyttjare och inled vid behov en dialog inför åtgärder som kan ha stor påverkan på människors upplevelser av närskogen. Läs mer i målbilder för – kommunikation vid skogsbruksåtgärder.
- Körningen planeras så att körspår undviks. Även mindre körspår kan påverka upplevelse-

värdet på ett negativt sätt. Om skador uppkommer åtgärdas dessa snarast.

- God framkomlighet främjas i närskogen.
- Upplevelse av naturlighet och variation i struktur och trädslagsblandning eftersträvas i närskogar. Skötselåtgärderna gynnar en vegetation som är rik på arter, lövträd, bär och blommor.
- Vid skötsel av skogen eftersträvar man små åtgärdsenheter, ett varierat brukande och förhöjd avverkningsålder samt en hög andel stora och gamla träd. Om hyggen tas upp är dessa små och med omfattande hänsyn.
- Hyggesfria metoder kan hjälpa till att bibehålla skogskänslan och övervägs som alternativ.
- Om markberedning måste utföras, sker den skonsamt.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell trakts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

FOTO: HENRY STÄHRE

Genom en aktiv, ansvarstagande och kunskapsburen skogsskötsel med landskapsperspektiv går det i de flesta fall att kombinera produktion av virke och attraktiva miljöer. Nyckeln till framgång är planering, lokal anpassning och lokal dialog. Anpassa skogsskötsel i friluftsskogar efter lokala förutsättningar, nyttjande och upplevelsekvaiteter.

Friluftsskog

Med friluftsskogar avses skogar som är allmänt nyttjade för friluftsliv och rekreation men som inte är närskogar. De kan kännas igen genom att de har:

- hög tillgänglighet
- stignät, spår och leder
- uppehållsplatser och utflyktsmål
- attraktiva landskap med specifika natur- och kulturmiljöer
- ovanliga eller särskilt goda förutsättningar för friluftsliv och rekreation

- allmänt kända, utpekade och populära friluftsområden
- stor potential att utveckla höga värden för friluftsliv och rekreation.

Attraktiva friluftsskogar är en förutsättning för många friluftsaktiviteter. Beroende på nyttjandet och de naturliga förutsättningarna varierar friluftsvärdena mellan och inom friluftsskogar. Upphållsplatser, stigar och leder utgör viktiga komponenter i friluftsskogar.

FOTO: LOVISA BERGSTRÖM

FOTO: SOFIA BLUMQUIST

I friluftsskogen varieras hänsynen efter nyttjandet. Uppehållsplatser, stigar och leder är viktiga komponenter.

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

Friluftsskogar med höga upplevelsevärden lockar människor till ett varierat och aktivt friluftsliv. Skogsskötseln anpassas efter nyttjandet och de lokala förutsättningarna så att friluftsskogens värde för friluftsliv och rekreation förvaltas i landskapet.

- Friluftsskogens nyttjare informeras och vid behov inleds dialog inför åtgärder som kan ha stor påverkan på friluftsliv och rekreation. Läs mer i målbilder för Kommunikation vid skogsbruksåtgärder.
- God framkomlighet främjas exempelvis genom att ta vara på GROT. Planera körningen så att körsador undviks där det påverkar upplevelsevärde på ett negativt sätt. Om skador uppkommer åtgärdas dessa snarast.
- Förstärkt hänsyn koncentreras till områden där nyttjandet och upplevelsevärdena är störst, dvs. i anslutning till närskogar, uppehållsplatser, stigar och leder samt i lokalt ovanliga och attraktiva skogs- och kulturmiljöer.
- Den upplevda hyggesstorleken begränsas. I landskapsperspektiv uppfattas friluftsskogen ha en hög andel fullvuxen och gammal skog.
- Alternativa skötselmetoder och skötselåtgärder som bevarar och utvecklar upplevelsevärde övervägs.
- Upplevelse av naturlighet och variation i struktur och trädslagsblandning eftersträvas i friluftsskog. Art-, löv-, bär- och blomrik vegetation gynnas.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell tracts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

FRILUFTSLIV OCH REKREATION

FOTO: LOVISA BERGSTRÖM

Genom en aktiv, ansvarstagande och kunskapsburen skogsskötsel med landskapsperspektiv går det i de flesta fall att kombinera produktion av virke med attraktiva miljöer. Nyckeln till framgång är planering, lokal anpassning och lokal dialog. Bevara och förstärk platsens ursprungliga upplevelsevärden.

Uppehållsplatser

Med uppehållsplatser avses här punkter där människor brukar vistas eller stanna till. Uppehållsplatser finns i eller i anslutning till skog, exempelvis:

- utsiktspunkter
- rastställen
- grillplatser
- badställen
- lekmiljöer

Uppehållsplatser är naturliga mötesplatser och målpunkter under skogsbesök och annan utevistelse och finns där upplevelsena eller förutsättningarna är som bäst. Uppehållsplatser finns i de flesta skogar och är speciellt viktiga i närskogar och friluftsskogar.

FOTO: BO PERSSON

FOTO: SOFIA BLOMQUIST

FOTO: KRISTIAN SVEBERG

Uppehållsplatser är naturliga mötesplatser och målpunkter under skogsbesök och annan utevistelse och finns där upplevelserna eller förutsättningarna är som bäst.

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

Uppehållsplatser ska locka till vistelse och är trivsamma och funktionella för ändamålet. Hänsynen anpassas efter uppehållsplatsens funktion och förutsättningar så att platsens huvudsakliga upplevelsevärden bevaras eller förstärks.

- Skogsägaren eller dennes ombud informerar nyttjare av uppehållsplatser och vid behov inleds en dialog inför åtgärder som kan ha stor påverkan på platsens upplevelsevärde. Läs mer i målbilder för – kommunikation vid skogsbruksåtgärder.
- Körskador förhindras vid uppehållsplatser. Även mindre körspår kan störa upplevelsen. Om skador uppkommer åtgärdas dessa snarast.
- Det är ofta lämpligt med en skötsel inriktad på upplevelsevärden och skyddszoner och möjligheterna beaktas vid alla åtgärder.
- En trivsam och attraktiv miljö främjas på uppehållsplatser, till exempel avseende estetik, utsikt, framkomlighet, solinstrålning, beskuggning och vindskydd. Detta görs vid planering av miljöhänsyn och genom att synliggöra karaktärsfulla träd, särpräglade naturformationer och kulturlämningar.
- Friluftsanordningar och kulturmiljöer skyddas från skador.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell tracts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

MÅLBILDER FÖR GOD MILJÖHÄNSYN

FRILUFTSLIV OCH REKREATION

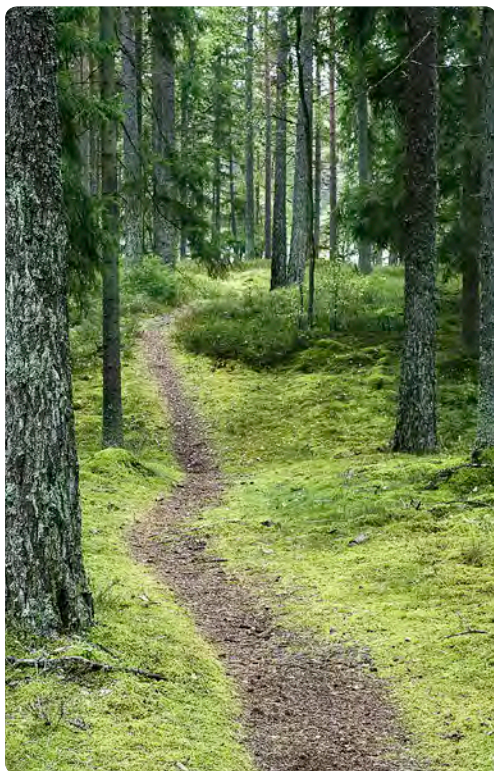

FOTO: MICHAEL EISTRAND

FOTO: KRISTIAN SVEDEBERG

Genom en aktiv, ansvarstagande och kunskapsburen skogsskötsel med landskapsperspektiv går det i de flesta fall att kombinera produktion av virke och attraktiva miljöer. Nyckeln till framgång är planering, lokal anpassning och lokal dialog. Anpassa skogsskötsel så att stigens framkomlighet långsiktigt bevaras och attraktiva färdupplevelser främjas.

Stigar och leder

Stigen är den väg de allra flesta väljer att ta genom skogen. Den möjliggör såväl spontana skogsbesök som längre vandringar och hjälper människor att ta sig fram i skogen. Med stigar och leder avses här alla typer av rörelsestråk som nyttjas för friluftsliv och rekreation, exempelvis:

- skogsstigar
- gång- och cykelvägar
- motions- och skidspår
- vandringsleder

Stigar och leder finns i de flesta skogar och är speciellt viktiga i närskogar och friluftsskogar. Stigens funktion som naturligt vägval beror dels på dess framkomlighet, men också på de upplevelser som stigen bjuder på längs vägen. Stigar och leder kan också ha kulturhistoriska värden.

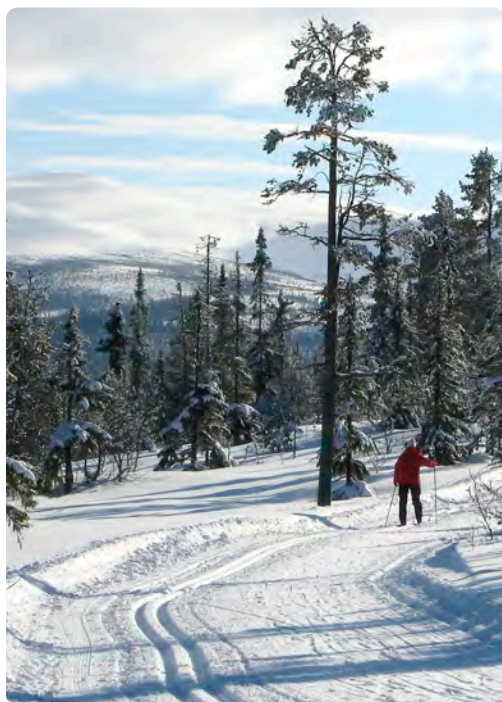

FOTO: KRISTIAN SVEDEBERG

FOTO: KRISTIAN SVEDEBERG

Stigar och leder finns i närskogar, friluftsskogar och all övrig skog. Stigar och leder förbinder olika platser. Funktion och nyttjande kan variera med årstider.

MÅLBILD FÖR GOD HÄNSYN

Stigar och leder lockar till rörelse, är lättframkomliga samt erbjuder varierade och attraktiva upplevelser.

Stigens funktion som naturligt vägval genom landskapet bibehålls

Hänsynen till allmänt nyttjade stigar och leder anpassas efter nyttjandet så att deras funktion långsiktigt värnas.

- Framkomligheten på stigar och leder bevaras och främjas.

- Körsador förhindras vid stigar och leder. Om skador uppkommer åtgärdas dessa snarast.
- Markberedning och föryngring planeras så att stigens funktion bibehålls.
- Led- och spårmarkeringar sparas och skyddas från skador.
- Ta vara på möjligheter att främja attraktiva färdupplevelser. Detta görs vid planering av miljöhänsyn och beståndsgränser och genom att synliggöra karaktärsfulla träd, särpräglade naturformationer och kulturlämningar.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. De är något att eftersträva vid planering och genomförande av skogsbruksåtgärder och ska användas anpassat till aktuell tracts specifika förutsättningar. Aktuell målbild är framtagen i bred samverkan inom skogssektorn av en arbetsgrupp sammansatt av representanter från skogsnäringen, skogsägare, Skogsstyrelsen, andra berörda myndigheter, ideella organisationer och specialister inom aktuellt område. 2016-12-07. Mer information på www.skogsstyrelsen.se/malbilder

8 Fortsatt målbildsarbete

Målbildsutveckling

Målbildsarbetet är ett långsiktigt fortlöpande arbete. Takten och omfattningen avgörs av skogssektorns intresse och engagemang. Årligen görs en arbetsplan med prioritering av vilka målbilder som behöver utvecklas och revideras. Arbetsplanen förankras i Skogsstyrelsens nationella sektorsråd.

Nya målbilder som är på gång för remiss är bland annat för hänsyn vid dikesrensning och skyddsdikning. Två nya arbetsgrupper håller också på att startas upp, för hänsyn skogsbruk-rennärning och för hänsyn vid byggande av skogsbilväg.

Hänsynsuppföljning

Målbildsförvaltningen avser att under 2017 utveckla samarbetet med Skogsstyrelsens hänsynsuppföljning vilken utgår från målbilderna. Det är viktigt med en kalibrerad uttolkning av målbilderna och deras syfte och för detta har hänsynsuppföljningen en nyckelroll. Att samverka mellan målbildsarbetet och hänsynsuppföljningen behöver stärkas var en viktig slutsats från Skogsstyrelsens regeringsuppdrag om implementeringen av målbilderna (Skogsstyrelsen 2016).

Kontrollstation 2017

En kontrollstation planeras till 2017 för att analysera och utvärdera målbildernas tillämpning i praktiskt skogsbruk och effekterna av dessa. För att säkerställa objektiviteten är kontrollstationen tänkt att genomföras av en oberoende aktör på uppdrag av Skogsstyrelsen i samverkan med målbildsförvaltningens samverkansgrupp.

Litteratur/källförteckning

Skogsstyrelsen och Naturvårdsverket 2011. Skogs- och miljöpolitiska mål – brister, orsaker och förslag på åtgärder. Skogsstyrelsen meddelande 2-2011.

Skogsstyrelsen 2013. Målbilder för god miljöhänsyn – en delleverans från Dialog om miljöhänsyn. Skogsstyrelsen rapport 5-2013.

Skogsstyrelsen 2016. Implementering av målbilder för god miljöhänsyn. Skogsstyrelsen meddelande 9-2016.

**Faktablad för alla gällande målbilder finns samlade på
www.skogsstyrelsen.se/malbilder**

Bilagor

Bilaga 1 Kommentarer till målbilderna	54
Kommentarer till kapitel 2. introduktion till målbilder för god miljöhänsyn	54
Kommentarer till kapitel 3. Målbilder för hänsyn till hänsynskrävande biotoper	54
Introduktion till hänsynskrävande biotoper	54
Målbild för hänsyn till äldre sandtallskog	55
Kommentarer till kapitel 4. Målbilder för kantzoner mot våtmark	58
Kommentarer till kapitel 5. Målbilder för god miljöhänsyn vid körning i skogsmark	58
Bakgrund	58
God praxis vid körning i skogsmark	59
Exempel på skador som kan uppstå vid oförsiktig körning	63
Återställning av körskador	69
Planeringsunderlag	69
Drivningsmetoder	71
Tekniska hjälpmedel – exempel	72
Fortsatt arbete och förslag på utvecklingsområden	76
Litteratur/källförteckning	77
Kommentarer till kapitel 6. Målbilder för hänsyn till kulturmiljöer	78
Bakgrund	78
Målbilder för hänsyn till kulturmiljöer	79
Lämningar knutna till äldre tiders renskötsel	81
Landskapsperspektivet	81
Definitioner	82
Lagar och mål	82
Uppföljning av tagen hänsyn	83
Ansvar och roller	84
Några vanligt förekommande skaderisker i samband med skogsbruk	84
Generella målbilder för kulturhänsyn	85
Litteratur	86
Kommentar till kapitel 7. Målbilder för hänsyn till friluftsliv och rekreation	88
Ansvar och roller	88
Ansvar i ett landskapsperspektiv	88
Bakgrund	88
Arbetsgruppens arbete	89
Kommentarer till målbilden för närskogar	89
Kommentarer till målbilden för kommunikation	89
Kommentarer till hänsyn för friluftsliv och rekreation – kommunikation	91
Kommentar till målbilden för friluftsskogar	92

Bilaga 2 Remissyttranden och hur de hanterats	93
Generella och allmänna remissynpunkter på målbildsarbetet	93
Remissynpunkter på kapitel 2, Introduktion till målbilderna	96
Remissynpunkter på kapitel 3, hänsynskrävande biotoper	97
Remissynpunkter på introduktion till hänsynskrävande biotoper	97
Remissynpunkter på målbilden för äldre sandtallskog	99
Remissynpunkter på kapitel 4, kantzon mot våtmark	105
Remissynpunkter på kapitel 5, körning i skogsmark	109
Remissynpunkter på kapitel 6, kulturmiljöer	113
Allmänna remissynpunkter på målbilderna för kulturmiljöer	113
Remissynpunkter på målbilden för kulturstubbar	114
Remissynpunkter på målbilden för odlingsspår/röjningsrösen	116
Remissynpunkter på målbilden för kolningsanläggningar	117
Remissynpunkter på målbilden för lämningar efter äldre tiders renskötsel	118
Remissynpunkter på den enkla handledningen till kulturmiljövården	122
Remissynpunkter på kapitel 7, friluftsliv och rekreation	123
Allmänna remissynpunkter på målbilderna för friluftsliv och rekreation	123
Remissynpunkter på målbilden för kommunikation vid skogsbruksåtgärder	126
Remissynpunkter på målbilden för närskog	129
Remissynpunkter på målbilden för friluftsskogar	131
Remissynpunkter på målbilderna för uppehållsplats, stigar och leder	132

Bilaga 1

Kommentarer till målbilderna

Kommentarerna till målbilderna är till för att möjliggöra djupare förståelse för varför målbilderna ser ut som dom gör. Om en målbild reviderats beskrivs varför revideringen har gjorts och vad som ändrats. Här beskrivs hur arbetsgrupperna jobbat, tänkt och resonerat vid utformningen av målbilderna. Kortare underlagsmaterial och vilka andra viktiga kunskapsunderlag som används kan också finnas beskrivet. Det varierar hur omfattande arbetsgrupperna valt att göra kommentarerna. Ytterligare kommentarer finns i *bilaga 2* där det är redogjort för hur inkomna remissynpunkter har hanterats.

Kommentarer till kapitel 2. Introduktion till målbilder för god miljöhänsyn

Det har saknats en kort praktisk vägledning för hur målbilderna är tänkta att fungera och användas. En handledning som sätter målbilderna i ett sammanhang och beskriver bakgrund, syfte och motiv till målbilderna. Utgångspunkten var att rikta introduktionen till utförarna i skogen men under framtagandet blev det klart att vi i målbildsförvaltningens samverkansgrupp själva också behövde den.

Förståelse för hur målbilderna tas fram har visat sig ha stor betydelse för förståelsen och inställningen till själva målbilderna. En öppen, transparent och utåtriktad arbetsprocess vid förvaltning och utveckling av målbilderna är därför av stor vikt.

En nyhet i introduktionen är en vägledning kring hur hänsyn som blir mycket omfattande kan hanteras. Vissa hänsynskrävande biotoper kan till exempel bli mycket stora. Denna avgränsning var den största stötestenen vid framtagandet av introduktionen. Ganska tidigt rådde samsyn om vad avgränsningen skulle innebära men det tog tid att lyckas formulera det på ett bra sätt.

Vissa målbilder kan behöva regionalt anpassad tillämpning. Hur denna regionalisering av målbilderna ska gå till och för vilka områden och målbilder det behöver göras för är ännu inte klarlagt. Intresset för att engagera sig i regionala dialoger kring detta kommer att vara avgörande för hur stor denna fråga kommer att bli tillsammans med vad uppföljningar kommer att visa.

Kommentarer till kapitel 3. Målbilder för hänsyn till hänsynskrävande biotoper

Introduktion till hänsynskrävande biotoper

I samband med att de första målbilderna togs fram diskuterades det i arbetsgruppen för naturvård hur en hänsynskrävande biotop skulle definieras. Mycket av diskussionerna handlade också om att använda liknande beskrivningar och mångdbegrepp för biotoperna för att förenkla. Arbetet med målbildernas struktur, mångdbegrepp med mera finns

med i rapporten men i det dagliga arbetet är det få som använder sig av den omfattande rapporten så det behövdes även ett faktablad kring begreppet hänsynskrävande biotoper och hur målbilderna är uppbyggda.

Mycket av diskussionerna kring introduktionen handlade om hur man hanterar stora hänsynskrävande biotoper. I stora drag var vi överens i gruppen men det handlade mycket om att hitta en bra skrivning

Målbild för hänsyn till äldre sandtallskog

I samband med första omgången målbilder som togs fram utgick arbetsgruppen från de beskrivna biotoptyperna som fanns i 30 § skogsvårdslagen. I samband med att 30§ uppdaterades lyftes det in ytterligare ett exempel på hänsynskrävande biotoper, Äldre sandtall skog med påtagligt inslag av mycket gamla träd.

Arbetet med att ta fram en målbild för äldre sandtallskog diskuterade arbetsgruppen att försöka ta fram ett nytt angreppssätt för målbilden. Äldre sandtallskogar kan ibland bestå av bestånd där det finns grupper med mycket höga värden och att det finns en kontinuitet med tall i hela beståndet. För att möjliggöra produktion i ett sådant bestånd och ändå värna om naturvärdena togs en målbild fram för tre olika nivåer av naturvärden.

Efter den gemensamma målbildsexkursionen och remisssvaren ansåg många att målbilden tog ett för stort grepp då även anpassad skötsel beskrevs och det egentligen inte ingick i uppdraget. De delar som beskriver den anpassade skötseln ströks ur förslaget till målbild även om det i sig kan vara ett lämpligt arbetsätt som en del företag valt att arbeta vidare med.

Remissversionen av texten:

Äldre sandtallskog med påtagligt inslag av mycket gamla träd

Kännetecken

Tallskog äldre än 120 år på sandig-grusig sedimentmark/isälvssediment, till exempel rullstensåsar, dyner och forntida deltaområden. Naturvärden i form av uppsprucket och lavdominerat marktäcke samt förekomst av minst 10 spridda tallar per hektar med mycket hög ålder och utbredd krona. Naturvärdena kan vara koncentrerade till större eller mindre områden inom beståndet, i vissa fall kan naturvärdena vara så spridda att hela beståndet håller höga värden eller till och med nyckelbiotopklass.

Målbild för god hänsyn	Naturvärden (Alla naturvärden måste inte vara uppfyllda)
- Hela bestånd, avgränsningsbara ytor eller områden inom bestånd som består av äldre sandtallskog med höga naturvärden undantas från avverkning. - Påfallande, negativ inväxning av gran bör plockas ur. - Gynnas av naturvårdsbränning.	- Stor biologisk mångfald som främst är knuten till marken exempelvis marksvampar, steklar, plattlummer, mosippa, och sandödlor. De hotade arterna är ofta tydligt koncentrerade till delar med tunnare markvegetation och lavmattor. - Ofta lång skoglig kontinuitet uppkommen genom självföryngring. - Förekomst av mycket gamla tallar, dubbla slutavverkningsåldern (cirka 160/200 år). - Helt eller delvis lavdominerad mark med tunna humustäcken. - Förekomst av sandblottor. - Varierad topografi exempelvis åsar, kullar, gropar.

Beskrivning

Biotopen bär ofta spår av tidigare brand, dimensionshuggningar eller renbete. Marken har tunt humuslager och normalt minst 20 procent täckningsgrad av lavar. Det kan även finnas fläckvisa sandblottor, vilket gynnar vissa arter, främst insekter som steklar och sandjägare, samt sandödlor.

Skogen är vanligtvis olikåldrig och gles med en snittålder >120 år. I området finns dessutom vanligtvis spridda, ibland avvikande mycket gamla träd vilka nu avstannat i längdtillväxt och uppnått en ålder av minst den dubbla tillåtna slutavverkningsåldern. I norra Sverige kan det motsvara en ålder på cirka 200 år och i söder cirka 160 år. Använd tillväxtborrh för åldersbestämning. Som ett riktvärde på frekvens kan minst 10 mycket gamla träd per hektar användas.

I bestånd med varierade naturvärden är det vanligt att de höga naturvärdena är koncentrerade till dynryggar eller åsar med tunt humuslager eller lavtäcke, medan sänkorna mellan åsryggarna har tjockare förnatäcke och större inslag av ris. I tallskogar på sand och grus finns speciella svampar, växter och djur som är anpassade till väl-dränerade marker med gles vegetation och tunt humustäcke. Särskilt rik är florans av olika mykorrhizasvampar vilka lever i symbios med tall. Med sina hyfer omsluter de trädens rötter på olika djup i sanden där de ligger väl skyddade mot exempelvis lätta bränder. Många av dessa svampar har mycket gamla och långlivade mycel som huvudsakligen spridits vegetativt över till nya trädgenerationer i det aktuella området. Mycelet kan därför ha etablerats för mycket länge sedan och vara betydligt äldre än nuvarande träd. Bland typiska fåglar i sandtallskogen kan nämnas nattskär, trädlärka, rödstjärt, grå flugsnappare och dubbeltrast.

Det blir idag allt svårare att finna äldre bestånd där den typiska vegetationen och trädkontinuiteten bevarats. Sandtallskogarnas gamla ekosystem hotas idag av skogsbruk, främst kalhuggning och gödsling. Frånvaron av brand och bete medför en negativ påverkan med en ökad graninväxt och tjockare humustäcken som följd.

I äldre sandtallskogar är det även vanligt att det förekommer andra miljövärden som till exempel stigar, hålvägar, trivselplatser för friluftsliv, geologiska värden.

Trots att den sammantagna arealen av miljön är liten i vårt land så har Sverige från ett internationellt perspektiv en stor andel av naturtypen i Europa och därmed ett särskilt ansvar för att den bevaras.

Rekommenderad hänsyn i bestånd i anslutning till hänsynskrävande biotop

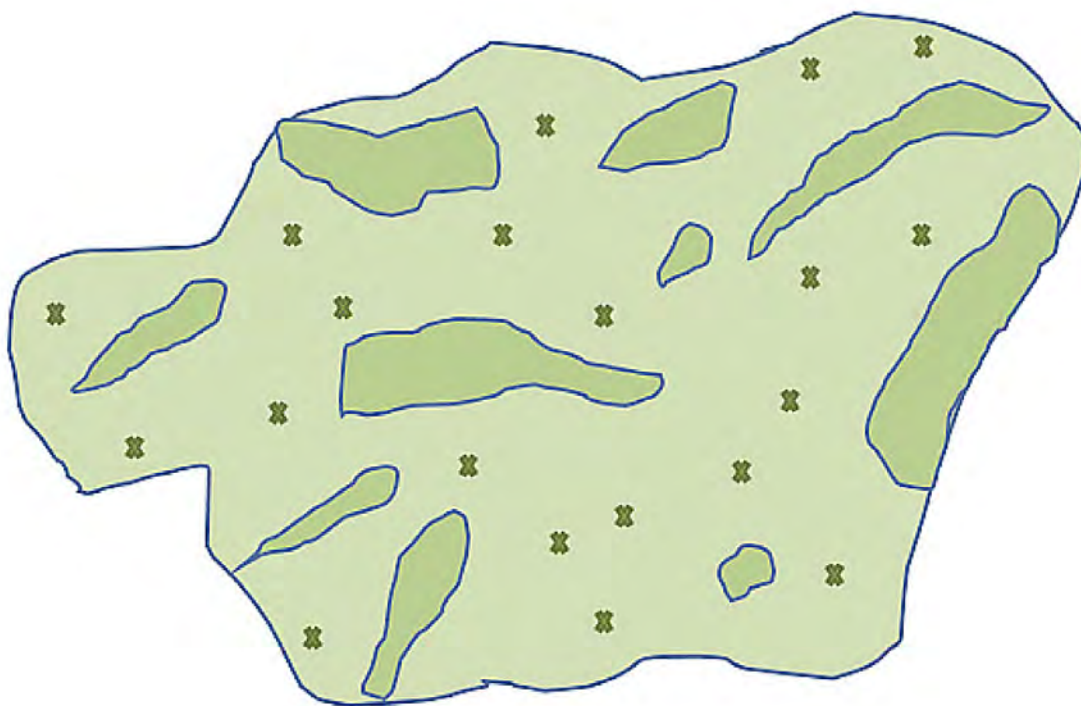
I de fall bestånd ligger i direkt anslutning till hänsynskrävande biotoper – fast med lägre naturvärden, kan avverkning ske med genomtänkt hänsyn i form av hänsynsytor, trädgrupper och solitära naturvårdsträd. Hänsynsytor bör lämnas regelbundet och i olika storlek 0,1–0,5 hektar utifrån förutsättningarna. Hänsynsytorna kompletteras med trädgrupper/solitärer om minst 10–15 per hektar.

Föryngring bör ske via fröträd som om möjligt kompletteras med sådd. Eventuell markberedning genomförs skonsamt och icke kontinuerligt. Ingen markberedning i hänsynsytor. Bränning kan med fördel ske som en generell markberednings-föryngringsmetod under fröträden.

Delar av beståndet håller höga naturvärden, dessa delar avgränsas som hänsynsytor. I angränsande delar lämnas fröträd varav en del får ingå i kommande bestånd.

Foto: Jan Bengtsson

Figur 1. Principskiss på bestånd där delar av beståndet håller höga naturvärden och har avgränsats som hänsynsytor. Däremellan sker avverkning med lämnade fröträd.

Kommentarer till kapitel 4. Målbilder för kantzoner mot våtmark

I samband med att målbilderna började implementeras framkom det att målbilden för kantzon mot våtmark upplevdes som komplicerad. Det lyftes även fram önskemål om att målbilden skulle följa samma struktur som kantzon mot vattendrag för att underlätta användandet.

Arbetsgruppen har i samband med revideringen av målbilden förtydligat kantzonens funktion och sedan förtydligat hur avgränsningen bör ske.

Kommentarer till kapitel 5. Målbilder för god miljöhänsyn vid körning i skogsmark

Bakgrund

Att motverka uppkomsten av körskador är ett viktigt mål för svenskt skogsbruk. Syftet med att utveckla målbilder för körning i skogsmark är att få en gemensam syn på körning i skogsmark, hur man kan förebygga och förhindra att skador uppstår. Till grund för det arbete som genomförts det senaste året inom ramen för Samverkan för förvaltning av målbilder för god miljöhänsyn ligger Skogforsks arbetsrapport 731 (Berg et al., 2010) samt den branschgemensamma miljöpolicyn om körskador på skogsmark (Skogsindustrierna och LRF Skogsägarna 2012). Efter att det materialet presenterades har teknikutvecklingen gått framåt, nya planeringsunderlag finns tillgängliga, drivningsrutiner har utvecklats och nya forskningsresultat med koppling till markpåverkan har presenterats. Sedan hösten 2013 pågår implementering av målbilder för avgränsning av

kantzoner vid sjöar och vattendrag samt för överfart vid terrängkörning. Andra exempel på initiativ som har tagits inom skogsbruket under tiden är till exempel införande av markskoningsgaranti (Södra). Det ses som ett naturligt steg att integrera branschens körskadepolicy som en del av de gemensamma målbilderna för god miljöhänsyn. Därför fick arbetsgruppen för mark och vatten i uppdrag att hålla samman arbetet med att formulera målbilder för körning i skogsmark, och på samma gång revidera texter i policyn som nu utgör ett slags bakgrundsmaterial för målbilderna. Övriga arbetsgrupper (naturvård, kulturmiljö samt friluftsliv och rekreation) har varit delaktiga i målbildsformuleringarna för respektive temaområde.

För att kunna utföra körning enligt målbilderna är det bra om det hos respektive skogsägare, skogsföretag, skogsägarförening och skogsentreprenör finns en tydlig och genomtänkt strategi för hur körskador ska förhindras. En sådan strategi implementeras på alla nivåer i organisationen.

*Många vattenlevande organismer är känsliga för förändringar i vattenkvaliten. Men god miljöhänsyn vid körning i skogsmark förbättras möjligheterna för dessa arter att fortleva i våra skogsvattendrag. Foton från vänster till höger: flodpärlmussla (Markus Lundgren), flodkräfta (Elisabet Andersson), samt larv av nattsländan *Sericostoma personatum* (Markus Lundgren och Joacim Näslund).*

För att kunna göra en bra planering krävs tid, både för grundläggande planering på kontoret och för planeringen i fält. Alla avverkningstrakter ska planeras i fält. Ett bra trakt-direktiv underlättar planering och utförande. Skogsmaskinförarnas arbete kan ses som den sista länken i en kedja av beslut och processer som avgör om en skogsbruksåtgärd blir miljömässigt lyckad eller inte.

God praxis vid körning i skogsmark

Hur stor miljöpåverkan blir vid körning i skogsmark går att påverka på många sätt. Att helt undvika spår efter de maskiner som utför skogsbruksåtgärder är inte möjligt och inte heller målet. Det övergripande målet är att förhindra att spårbildning sker på platser, i miljöer, där de riskerar att orsaka skada på andra värden. Utveckling av arbetsmetoder och nya tekniska lösningar i både liten och stor skala kan bidra till att miljöpåverkan minskar. Det viktigaste för att lyckas i nästa steg är dock en tydlig kommunikation och tydliga överlämningspunkter mellan planering och, till exempel, förare av skördare och skotare. Varje ansvarig för olika led i kedjan från stående skog till att virket ligger vid väg måste veta vad den skall göra för att nästa led skall kunna göra ett bra jobb och på så sätt öka kvaliteten i utfört arbete.

Så här bör körning i skogsmark utföras:

1. **Planera körstråken** med hänsyn till markens bärighet och lutning, vattenmiljöer, kantzoner, kulturmiljöer, hänsynsytor, platser för friluftsliv och rekreation samt drivningseffektivitet innan åtgärd.
2. **Kör inte i eller i direkt anslutning till vattendrag, diken, i sjökanter, genom kallkällor och blöta partier. Kör inte i direkt anslutning till lämnad hänsyn eller på kulturlämningar. Kör inte över grova lågor.**
3. **Förhindra att skada uppstår på marken närmast vattnet genom att:**
 - Köra så långt från vattnet som möjligt.
 - Förstärka marken där körning är nödvändig och det annars finns risk för skador
 - Utnyttja skördarens räckvidd och lägga upp virket bort från vattendraget så att skotaren inte behöver köra nära vattnet (*figur 2*). Denna teknik är också lämplig vid kulturmiljöer.
 - Stoppa avverkning vid otjänliga drivningsförhållande
4. **Överfart över vattendrag och diken:** Undvik överfart där det är möjligt. Överväg om det finns skäl att förlänga skogsbilvägen och bygga en permanent bro över vattendraget. Anlägg på- och avfart i linje med själva bropassagen för att undvika vridning före och efter överfarten. Det minskar risken för skador.
 - *Vattendrag:* I första hand söks en alternativ drivningsväg. Då en överfart är nödvändig sker denna på lämpligaste stället, stabilaste marken och minsta lutningen, på virkesbro, portabel bro, stockmattor eller liknande beroende på vattendragets storlek och egenskaper. På- och avfart till bron skyddas till exempel med stockmattor, kavelbroar och ris. Utforma skotarbäsvägen så att det inte eroderar och transporteras slam från den ut i vattnet. Överfarten lämnas kvar till efterföljande åtgärder, till exempel markberedning och risskotning.
 - *Dike:* Skador förhindras på enklaste sätt, till exempel genom att använda portabla broar eller virkesbro. Det är viktigt att kanterna är stabila eller stabiliseras för att förhindra skador som medför slamtransport. Virke i diket används endast undantagsvis för överfart och måste då alltid lyftas bort efteråt för att undvika dämning. Skador på dikessystem förhindras både för att skydda nedströms liggande sjöar och vattendrag och för att bibehålla dikenas dränerande funktion. Överfarten lämnas kvar till efterföljande åtgärder, till exempel markberedning och risskotning.
5. **Körning vid blöta och försumpade ytor, torvmark och andra våtmarker, hänsynskrävande biotoper och annan lämnad hänsyn, samt yttäckande kulturlämningar.** Körning ska ske på sådant avstånd att det inte blir spår som

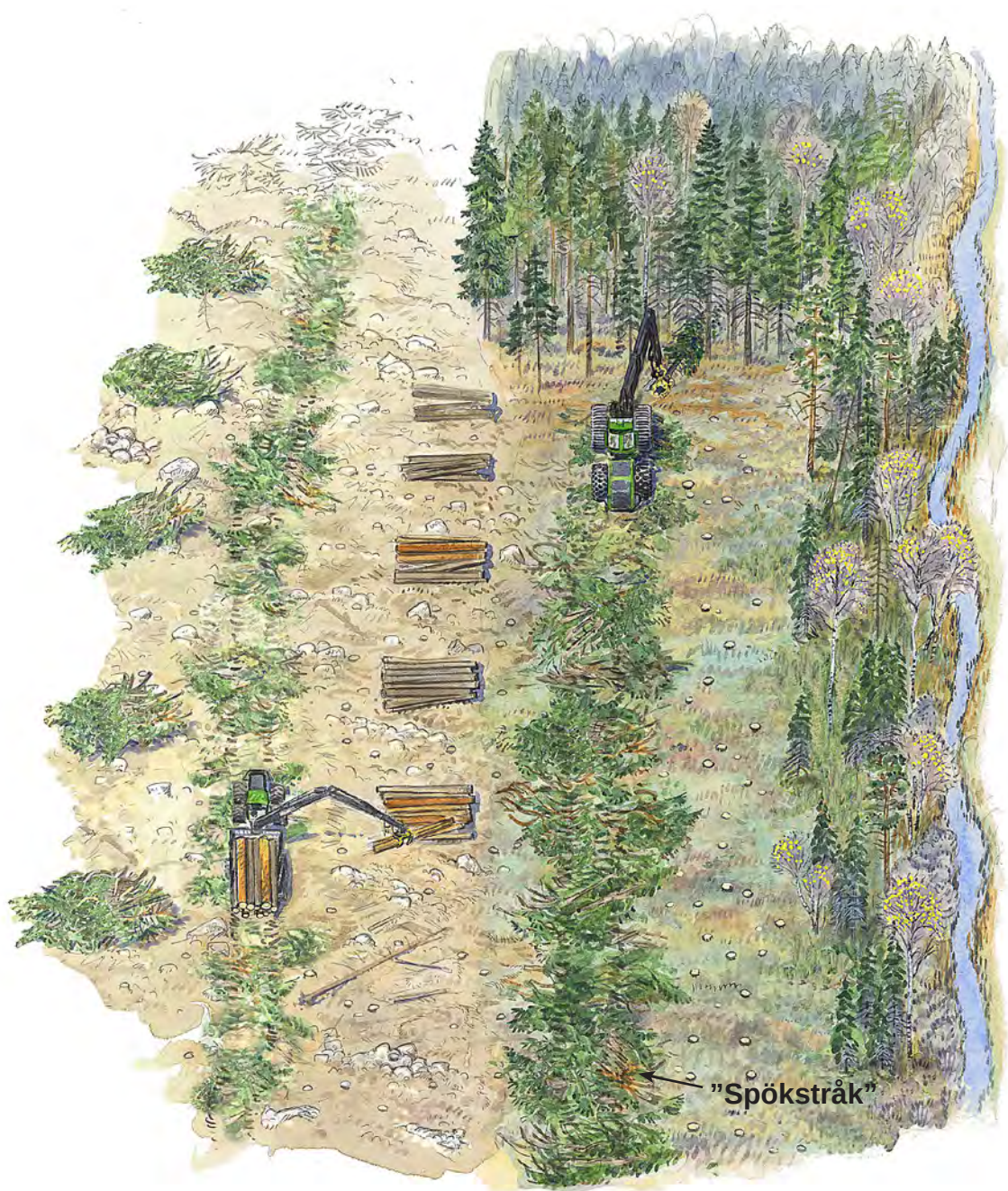
riskerar att påverka vattenflödena genom dämning eller oavsiktlig avvattning, eller skära av rötter på kvarlämnade träd. Här kan till exempel spökstråksprincipen (*figur 2*) användas. Om torvmarker, hänsynsytor eller yttäckande kulturlämningar måste korsas förstärks marken med virke och ris eller så görs överfarten under tjälade förhållanden.

6. **Avverkning på produktiv torvmark:** Markstruktur och grundförhållanden ställer höga krav på planering och teknik. Körningen planeras så att in- och utflöden av vatten inte påverkas genom att överfarter av surdrag, bäckar/åar och diken undviks så långt som möjligt. Om överfart är nödvändig utförs det enligt *punkt 4*. Basvägar och körvägar skyddas och förstärks med virke och ris. Om möjligt används maskiner med lägre marktryck. Det finns även bärande band som anpassats för torvmarksförhållanden. Om det är möjligt görs avverkningen under tjälade förhållanden.
7. **Grot och stubbar skördas bara i den omfattning som är möjlig utan att körskador uppkommer.** Använd grot till att skydda och förstärka markens bärighet där behov finns. Skörda inte stubbar i basvägar eller på blöt eller finjordsrik mark eftersom det försämrar bärigheten.
8. **Avlägg, basvägar och basstråk**

Avlägg ska vara rätt placerat, på bärig mark och av rätt storlek så att virkesvolymen får plats.

Basväg ska alltid dras lämpligaste väg, i relation till exempelvis bärighet och vatten. Ofta behöver gamla basvägar dras om på del av sträcka och ibland helt för att inte upprätthålla eller tillskapa nya körskador. Om det går ska basväg över hygge/ungskog undvikas eftersom möjligheten att få färskt ris in i basvägen kan vara begränsad. Vid behov, sträva efter samverkan med fastighetsgrannar för att få till bästa möjliga lösning på vägdragningen.

Basstråk ska alltid dras lämpligaste väg, i relation till exempelvis bärighet och vatten. Antalet basstråk avgörs av traktens storlek och hur komplicerad trakten är. På svagare marker kan dubbla basstråk behövas för att fördela virkesvolymen och på det sättet minska risken för markskador. Lagom avstånd mellan basstråk motsvarar cirka ett skotarlass av huvudsortimentet (i slutavverkning innebär det cirka 100 meter och i gallring cirka 200 meter). Se vidare under avsnittet Drivningsmetoder.

Figur 2. Illustrationen visar ett körsätt som bör tillämpas vid avverkning nära vatten. Genom att både skördare och skotare nyttjar hela kranens räckvidd kan skotaren gå långt från den lämnade kantzonen. Körsättet kan även tillämpas vid försumpade och blöta områden, vid hänsynsytor och kulturlämningar.

Illustration: Martin Holmer.

Exempel på skador som kan uppstå vid oförsiktig körning

Körskador på fastmark och torvmark i och i direkt anslutning till sjöar, vattendrag och diken

Orsak: Spårbildning i och i direkt anslutning till ytvattenmiljöer kan öka slamtransporten till vattnet på grund av vattnets eroderande verkan. Det kan dessutom ändra vattendragets sträckning. Ökad slamtransport medför att livsmiljön för vattenlevande organismer försämras och ökar tillförseln av tungmetaller, till exempel kvicksilver, och näringsämnen. Omvandlingshastigheten av kvicksilver till metylkviksilver är hög i torvmark nära vattendrag och sjöar. Det finns risk att körspår i dessa miljöer kan leda till att metyleringshastigheten ökar och skapar nya direkta flödesvägar till sjön, bäcken eller diket.

Två passager har gjorts över bäcken utan att bro har använts eller andra skyddsåtgärder har vidtagits. Det har orsakat spårbildning på olämpligt ställe, i detta fall i bäcken och i omgivande utströmningsområde med ett tjockt organiskt skikt (torvmark).

Foto: Eva Ring

*Körning i flödesriktningen i ett litet vattendrag. Bäckfåran har delvis försvunnit och vattnet tar andra vägar nedför sluttningen.
Foto: Elisabet Andersson*

Körskador som leder till ökad slamtransport till sjöar, vattendrag och diken

Orsak: Ökad slamtransport till vatten kan medföra att livsmiljön för vattenlevande organismer försämras och att tillförseln av tungmetaller och näringsämnen ökar.

Trots att man byggt en bra bro har körningen medfört att slam transporterats ut i bäcken via körspåren. Det är viktigt att på- och avfarten till bron görs så att detta inte kan ske. Det kan till exempel göras genom risning eller kavling. Foto: Per Simonsson

Körskador som orsakar försumpning eller översvämning i anslutning till sjöar, vattendrag och diken på grund av dämning

Orsak: Försumpning eller översvämning i anslutning till sjöar och vattendrag riskerar att öka bildning och utlakning av metylkvicksilver. Dämning kan även orsaka skador på stående skog.

Hjulspåren har lett till dämning av en bäck.

Foto: Per Simonsson

Körskador som påverkar naturvärden i lämnad hänsyn, exempelvis hänsynsytor och detaljhänsyn

Orsak: Naturvärden i lämnade hänsynsytor kan minska till följd av ändrade vattenförhållanden. Om rötter på kvarlämnade hänsynsträd körs av försämras trädens stabilitet och risken för stormfällning ökar. Värdefulla strukturer, till exempel lågor, och växtplatser kan också förstöras direkt av oförsiktig körning.

De här körspåren är belägna i kanten av en hänsynskrävande biotop. Spåren har bland annat medfört förändrat vattenflöde. De påverkar även stående träd på grund av att rötter körts av.

Foto: Per Simonsson

Här har körningen lett till att vatten från slutningen avleds i hjulspåren som omger sumpskogsytan. De ändrade vattenförhållandena kan medföra att ytan förlorar sina egenskaper och karaktär som sumpskog.

Foto: Elisabet Andersson

Körskador i områden som används för friluftsliv och rekreation

Orsak: Stigar, spår och leder kan bli svåra att ta sig fram på. Dessutom upplevs körspår och uppriven mark som en förfölning av landskapet vilket minskar rekreativt värde.

Hjulspåren går där det tidigare funnits en stig.

Foto: Anja Lomander

Körskador på forn- och kulturlämningar

Orsak: Många lämningar ligger i eller strax under markytan varför kompaktering och spårbildning kan innebära att lämningar eller kulturlager blottläggs eller ändras i form och karaktär.

Här har körning lett till djupa spår över en kolbotten.

Foto: Cecilia Ulfhielm

Körning över stenmur som medfört att stenar har rubbats ur sitt läge.

Foto: Göran Lundh

Övriga körskador på torvmark och annan våtmark samt fastmark utan direktkontakt med sjöar, vattendrag eller diken

Orsak: Vid oförsiktig körning kan torven slitas sönder och lösas upp, vilket skapar vattenfyllda spår som kan fungera som ofrivilliga diken och påverka vattenförhållandena i torvmarken. Det kan även leda till vegetationsförändringar. Torvmarker har, liksom andra våtmarker, betydelse för nettobildningen av metylkvicksilver i landskapet och skador i torvmarkerna kan leda till ökad belastning av metylkvicksilver från mark till vatten. Spårbildning kan dels förändra vattenflödena i marken, dels skada rötter så att trädens stabilitet försämras och rotröta sprids. Kompaktering kan försämra plantetablering och tillväxt. I starkt lutande terräng finns risk för kraftig erosion, ras eller slamströmmar, vilket kan leda till förlust av landområden och skador på hus och infrastruktur.

*Spårbildning och omrörning i torvmark som skapat vattenfyllda spår.
Foto: Anja Lomander*

Körning i nedre delen av en sluttning vid ett avlägg. Körningen har orsakat kraftig spårbildning och omrörning i marken. Området har ingen direktkontakt med vattendrag eller sjö. Spåren kan dock försämrare upplevelsevärde och framkomlighet i området. Foto: Eva Ring

Basväg över nyplanterat hygge. Området har ingen direktkontakt med dike, vattendrag eller sjö. Körningen har dock lett till en slamtransport som täckt över många av plantorna.

Foto: Elisabet Andersson

Återställning av körskador

I närhet av dike, vattendrag och sjö eller på torvmark: Uppkomna körskador åtgärdas normalt endast för att minska slamtransport till vattendrag och sjö. Återställning/lagning kan medföra att slamtransport och kvicksilverläckage förvärras. Därför bör återställning endast ske i undantagsfall. Tänk på att samråd kan behövas med Skogsstyrelsen eller länsstyrelsen innan åtgärden genomförs.

Stigar och leder: Framkomligheten återställs på stigar och leder. Om de ligger i direkt anslutning till vattendrag och sjöar iakttas försiktighet enligt punkten ovan.

Forn- och kulturlämningar: Skador på fasta fornlämningar ska anmälas till Länsstyrelsen som tar ställning till skadans omfattning och eventuellt fattar beslut om behövliga åtgärder. Andra skadade kulturlämningar ska i vissa fall återställas enligt skogsvårdslagen. En felaktigt utförd åtgärd kan förvärra skadorna. Samråd bör därför ske med Skogsstyrelsen innan åtgärd.

Planeringsunderlag

Markfuktighetskarta

Markfuktighetskarter (*figur 3*) ger en bra bild av var fuktiga och blöta områden finns, där risken för spårbildning är stor. Kartorna är rikstäckande och finns tillgängliga för alla. Kom ihåg att kartor aldrig helt kan ersätta den lokala erfarenheten.

Figur 3. Exempel på markfuktighetskarta.

Markfuktighetskartorna bygger på information från laserskanning och matematiska modeller för hur vatten rör sig i landskapet. De ger ett bättre underlag för planering än vad som tidigare funnits. En utvärdering av de nya markfuktighetskartorna, genomförd av Skogforsk, visar att kartorna överensstämde väl med klassningar av markfuktigheten i fält (i denna studie i cirka 70 procent av fallen). Däremot behöver de utvecklas när det gäller väl-dränerade jordar som torra sandhedar där modellen visar att det är blötare än i verkligheten.

Markfuktighetskartorna kommer på några års sikt att bli ännu bättre. SLU arbetar för närvarande med ett projekt där metoder för högupplösta digitala vattenkartor utvecklas. Genom att hänsyn tas till jordart, nederbördsdata och var vägtrummor är belägna kommer än mer korrekta beräkningar av var vattnet rinner i terrängen och hur fuktig marken är att kunna göras.

Markfuktighetskartorna är tillgängliga på Skogsstyrelsens webbplats, både via e-tjänsten *Mina sidor* och www.skogsstyrelsen.se/skogligagrunddata.

Terrängskuggad markmodell

Terrängskuggning redovisar markens struktur och lutning. I kartan motsvarar varje bildpunkt (pixel) 2 x 2 meter på marken. Om inzoomning görs i för hög grad kan bilden bli oskarp men noggrannheten och skärpan är tillräcklig för de flesta syften.

Figur 4. Jämförelse av hur väl en dammvall framträder i terrängskuggning av olika upplösning.

Terrängskuggningen gör det betydligt lättare att se övergångar mellan myr och fastmark, och andra markegenskaper som kan vara viktiga vid skoglig planering. Terrängens form, liksom exempelvis vägar, diken och bäckar, framträder tydligt. I vissa fall kan man även se spår efter kulturlämningar såsom odlingsrösen, stenmurar, husgrunder, kolbottnar och fångstgropar (figur 4). Även om man inte ser alla kulturlämningar får man en bra uppfattning om var de kan finnas, vilket underlättar planerandet inför fältbesök. Kombinerat med andra data, till exempel historiska kartor, blir det ett ännu bättre underlag.

Branter/lutning

Lutningskartor redovisar markens faktiska lutningar i en gråskala. Lutningen anges i grader och presenteras som ett raster med en upplösning på 2 x 2 meter.

Lutningskartorna och terrängskuggningen kompletterar varandra för att få en bra bild av markytans utseende. En visualisering av markytan i form av lutningskartor och terrängskuggning har ett stort användningsområde för planeringsändamål för att till exempel kunna se var det är svårframkomlig terräng vid avverkningsplanering och för att kunna ta hänsyn till natur- och kulturmiljöer vid olika skogliga åtgärder.

Drivningsmetoder

Under senare år har skogsbruket utvecklat olika metoder för effektivare och mer miljöanpassad drivning. En grundregel för alla metoderna kan sägas vara att tänka ”högt”, det vill säga att basstråk/huvudbasstråk läggs på högt belägen mark. Basstråk och huvudbasstråk ska alltid risas!

Problemhantering

Vissa områden kan vara särskilt utmanande när det gäller körningen, till exempel svaga/blöta områden eller drivningstekniskt svåra (blockiga eller branta) partier i en trakt. Dessa kan oftast hanteras med hjälp av tre grundtekniker:

- *Spökstråk* – här kör endast skördaren och matar virket upp mot bärigare mark (*figur 2*).
- *Instick* – skördaren gör en kort väg mot problemområdet och matar virket bakåt mot bärigare mark. (Illustration ska tas fram.)
- *Backstråk* – här kör både skördare och skotare men på den sista biten av vägen matar skördaren virket bakåt mot bärigare mark. (Illustration ska tas fram.)

Vägnät

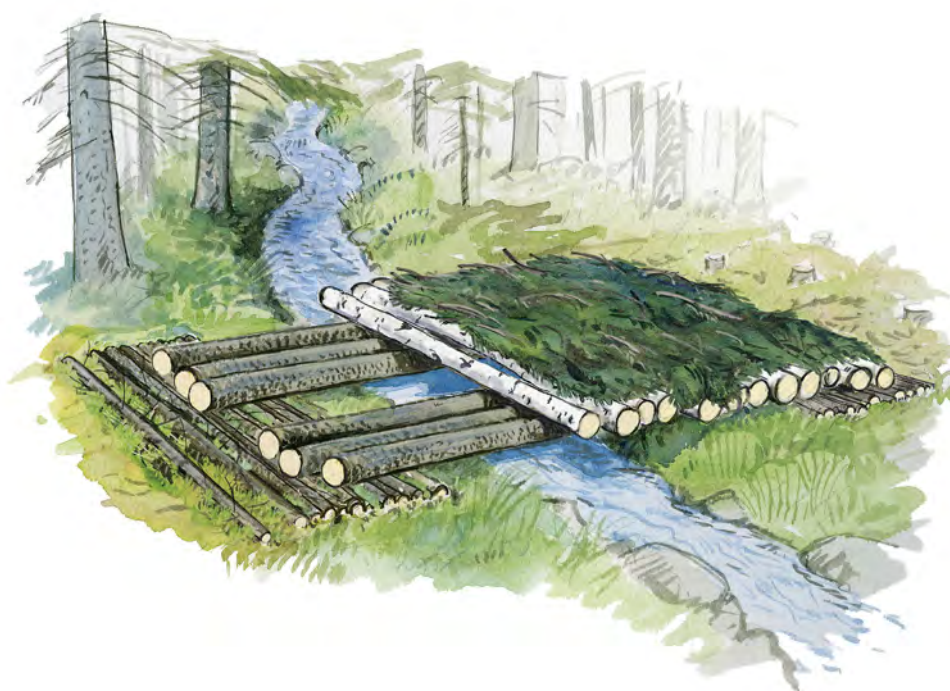
Planering av körning i en vidare bemärkelse (taktisk och operativ) går också framåt. Förutom beståndsbärighet beaktas även vägarnas bärighet. Vägnätet är viktigt i sammanhanget ur ett strategiskt perspektiv – tätheten av vägar i förhållande till längden på skotningsvägar, lastbilstransporter, båtnadsberäkningar.

Tekniska hjälpmedel - exempel

Flyttbara broelement i stål.

Foto: Per Simonsson

Virkesbro, principskiss.

Illustration: Martin Holmer

Den (hittills) längsta kända virkesbron har ett spann på cirka 10 meter. Skördarföraren har byggt den av virke och ris från platsen.
Foto: Anders Dahlström

Stockmattor, här använda för överfart över dike. De kan även användas för att förstärka marken.
Foto: Anja Lomander

Stockmattor, här använda för överfart över bäck med omgivande våtmarksområde.

Foto: Eva Ring

Sprängmattor kan användas både för att skydda marken (t.v.) och för att förstärka broar, samt dess på- och avfarter (t.h.).

Foton: Mats Blomberg

*Lång kavelbro över ett svagare markparti.
Foto: Leif Jougda*

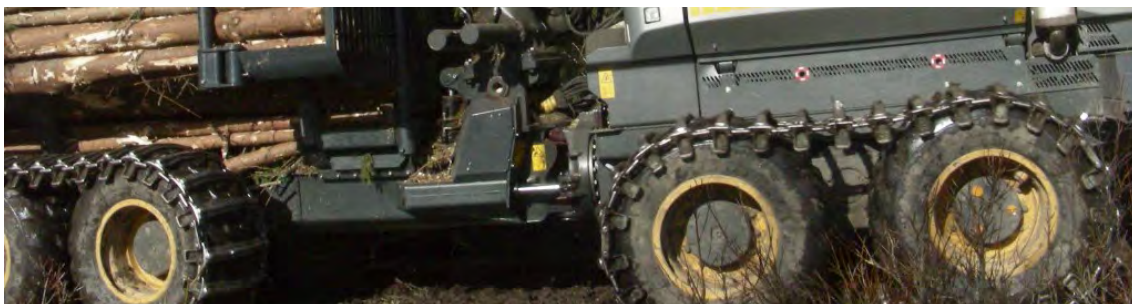

Trampad vinterväg. När minusgraderna kommer kan vägar börja "trampas" med fyrhjuling, bandmaskin, skoter eller traktor. Kör med en så lätt maskin som möjligt från början. Då plattar man till marken och den fryser ihop vilket gör att tjälen går djupare ner i marken.

Foto: Anja Lomander

Band

Bärande band finns i flera olika utformning för olika syften. Gemensamt för dem är att körning med bärande band ger mindre spår djup än om körningen genomförs utan någon typ av band. Det finns många olika märken och utföranden. En samlad bild av de olika bandens funktion i olika situationer, under olika förutsättningar, vore önskvärd.

Skotare försedd med band.

Foto: Åke Sjöström

Fortsatt arbete och förslag på utvecklingsområden

Körning i brant erosionskänslig terräng

Underlag tas för närvarande fram för att förbättra kunskapen om körning i brant erosionskänslig terräng.

Tidigare traktorväg där spårbildning orsakat kanaliserade vattenflöden med efterföljande erosion.

Foto: Statens Geotekniska Institut

Körning i sådana miljöer kräver alltid noggrann planering på barmark. Om möjligt ska körning ske på tjälad mark eller vinterväg, i annat fall på väl risade stråk så att marken skyddas. Välj utrustning med så lågt marktryck som möjligt för att ytterligare minska risken för spårbildning. Diskussioner har förts om målbilder för god hänsyn ska utvecklas även för detta område, men något ställningstagande har inte gjorts än.

Övrigt

Utöver arbetet med att ta fram nya målbilder finns ett behov av att befintliga målbilder följs upp och utvärderas, för att sedan kunna ses över och kompletteras vid behov. Det utvecklas nya anpassade maskiner och hjälpmedel, drivningsmetoder och underlag som kan underlätta planering och drivning. Studier om körskadors effekter på miljö och produktion kan leda till ny kunskap som kan omsättas till handling i praktiken. Möjligheter finns att i vissa fall kunna optimera dragningen av drivningsvägar, på ett sätt som är fördelaktigt ur både produktions- och miljöperspektiv, genom att utveckla samverkan över fastighetsgränser.

Det finns troligen även ett behov av att förstärka utbildningarna av maskinförare, planerare och virkesköpare när det gäller miljöhänsyn i skogsbruket, kunskap om mark och vatten, om kulturmiljöer, och om certifiering. Att införa ett subventionerat lärlingsår skulle kunna vara ett sätt att stärka nyutexaminerade maskinförare i sin roll.

Litteratur/källförteckning

Berg, R., Bergqvist, I., Lindén, M., Lomander, A., Ring, E., Simonsson, P. 2010.
Förslag till en gemensam policy angående körskador på skogsmark för svenskt skogsbruk. Skogforsk arbetsrapport 731.

Skogsindustrierna och LRF Skogsägarna, 2012. Branschgemensam miljöpolicy för körskador på skogsmark.

Skogsstyrelsen 2013. Målbilder för god miljöhänsyn – en delleverans från Dialog om miljöhänsyn. Skogsstyrelsen rapport 5:2013.

Kommentarer till kapitel 6. Målbilder för hänsyn till kulturmiljöer

Bakgrund

Väldigt mycket som görs när det gäller kulturmiljöer i skogen görs på ett bra sätt. Det gäller för både skogsbruket och enskilda. För att lyckas med kulturmiljöer behövs kunskap, kompetens och kommunikation, liksom systemlösningar för såväl enskilda som organisationer. När detta saknas kan det gå illa.

Även om kompetensen och kunskapen rörande hänsynen till vårt kulturarv ökat på senare år skadas fortfarande många forn- och kulturlämningar i samband skogsbruksåtgärder. Vid den inventering som gjordes 2014 (Skogsstyrelsen Rapport 7:2015) konstaterades att cirka 40 procent av berörda lämningar påverkades negativt varav hälften av dessa, det vill säga 20 procent, bedömdes som skadade eller grovt skadade.

En orsak till skadorna är att det är många personer inblandade i till exempel en föryngringsavverkning (*se exempel nedan*). Det är också mycket information som ska förmedlas. Det är därför av avgörande betydelse att informationen om den enskilda traktens kulturmiljövärden överförs mellan kedjans olika ”länkar” på ett effektivt sätt. Brister kedjan, brister lätt hänsynen.

Möjliga och maximala länkar i kedjan?!		
	Utförare	Aktivitet
1	Markägaren	säljer virket till
2	Inköpare (ombud)	som vanligen är den som anmäler avverkningen till
3	Skogsstyrelsen.	I de fall fornlämningar berörs meddelar Skogsstyrelsen
4	Länsstyrelsen	som fattar beslut som skickas till markägare och ombud.
	Ombudet	upprättar ett traktdirektiv som går till
5	Produktionsledaren	som vidarebefordrar detta till
6	Entreprenör	som i sin tur skickar den till avverkningslaget som består av
7	Förröjare,	
8	Avverkare	och
9	Skotare.	I de fall grot ska tas ut kommer även
10	Grotköraren	Innan plantering sker kommer
11	Markberedaren	och därefter
12	Planteraren.	Sedan blir det
13	Röjning,	
14	Gallring	och kanske
15	Askåterföring/gödsling	innan det återigen är dags att ta ner skogen!

Exempel på möjliga länkar i en skogsbrukskedja. Ytterligare länkar kan finnas, till exempel planläggare.

Målbilder för hänsyn till kulturmiljöer

Bakgrund och avgränsning

Arbetsgruppen *Kulturmiljöer* har haft som syfte att ta fram målbilder för skogssektorns hänsyn till kulturmiljöer i samband med skogsbruksåtgärder. I arbetet har vi utgått från tidigare framtagna målbilder men utvecklat några av dessa, framför allt de som berör yttäckande lämningar. Sådana lämningar är områden med många kolningsanläggningar och områden med fossil åker (röjningsröseområden). Beroende på lämningarnas komplexitet har vi arbetat med hänsyn i flera steg (*se nedan*). En målbild för användandet av kulturstubbar har tillkommit.

Syftet med arbetet har varit att få en enhetlighet inom skogssektorn i synen på framför allt lämningarnas hänsynsbehov samt lämplig skötsel i samband med olika skogsbruksåtgärder. Beroende på lämningens lagliga status, fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning, kan olika krav på hänsyn förekomma. I vårt arbete har vi fokuserat på lämningar som klassas som övriga kulturhistoriska lämningar.

Vilken hänsyn som ska tas till kulturlämningar kan påverkas av flera olika faktorer. Det går inte att säga att alla lämningar av en viss typ alltid ska visas samma hänsyn eller att hänsynsområdet alltid har samma storlek. Topografi och omgivning spelar många gånger en stor och avgörande roll. En annan faktor kan vara lämningens areella storlek. De lämningstyper som diskuterats och som nu föreslås målbilder för god hänsyn är lämningar som kan påträffas antingen som enstaka punktojekt eller samlade i större grupperingar/områden.

Resonemang kring målbilderna

Bergslagens järnbruk hade ett mycket stort behov av kol. Kring de gamla bruken ligger idag kolbottnarna tätt och många gånger är de 25–30 meter i diameter. Läger man till ett hänsynsområde om 5 meter runt en stor kolbotten så kan det innebära en hänsynsyta på upptill 700 m² för en enda kolbotten. En ensamliggande kolbotten borde inte innebära några större problem att visa hänsyn till vid en avverkning. Finns det däremot flera stora och tätt liggande kolbottnar kan situationen vara annorlunda.

Samma resonemang kan föras då det gäller röjningsrösen. Ett röjningsröse är inga problem vilket också den senaste hänsynsuppföljningen visat. Ett större område med många tätt liggande röjningsrösen kan däremot innebära svårigheter, framför allt då det gäller själva återbeskogningen.

I vårt arbete har vi därför valt att diskutera hänsynen i flera steg, från det enkla till det mer komplexa. I de fall en enskild lämning berörs menar vi att det går att ställa stora krav på hänsynstagandet medan man i de mer komplexa fallen, det vill säga större yttäckande lämningar, kanske får lov att acceptera vissa kompromisser. Detta kan jämföras med då länsstyrelsen ger tillstånd till ingrepp i fornlämning.

Ett exempel på detta kan vara ett område med skogsbrukslämningar, det vill säga många stora och tätt liggande kolbottnar inom ett större område. Här bör vi kunna acceptera plantering utan markberedning på lämningarna vilket vi inte skulle göra om det varit en

ensamliggande kolbotten. Träd kommer att växa på lämningen även om vi inte tillåter plantering. En planerad plantering kan däremot kanske innebära att markägaren tar ett större ansvar även för lämningen.

Ett annat exempel kan vara att man efter samråd med länsstyrelsen (vid fornlämningar) eller Skogsstyrelsen (vid övriga kulturhistoriska lämningar) tillåts göra risade färdvägar som vissa fall kan få kvarligga. I värsta fall kan borttagning av ris leda till större skador på lämningen än om riset ligger kvar.

I vissa målbilder har vi med detta resonemang som bakgrund lämnat hänsynsförslag i tre steg. Steg 3 innebär att ett visst avsteg görs då det gäller grad av hänsyn. Detta avsteg är inget som den enskilde markägaren, planeraren eller maskinföraren själv kan besluta utan någon form av konsultation måste ske med berörd myndighet. Saknas samråd/godkännande från berörd myndighet kommer åtgärderna vid eventuell tillsyn/uppföljning att bedömas som skada.

Varggrop där man istället för att använda sig av befintliga träd valt att markera lämningen med störrar/käppar som dessutom försetts med naturvårdsband. Åtminstone ett av träden har man dessutom valt att göra högstubbe av istället för kulturstubbe. Avsaknaden av en tydlig markering av lämningen har gjort att man kört över och skadat vallarna.

Foto: Göran Lundh

Ett problem vi ofta stöter på är att man blandar högstubbar och kulturstubbar inom samma område. Gör man dessutom högstubbarna alltför låga och kulturstubbarna för höga är risken för sammanblandning mycket stor. Ofta ser man också att kulturstubbar är snitslade med naturvårdsband eftersom man saknat kulturmiljöband. Kulturstubbar är ett signalsystem som talar om att det på markytan finns en lämning som ska visas hänsyn.

För att signalsystemet ska fungera föreslår vi därför att man inte blandar hög- och kulturstubbar inom samma område. I de fall hela avverkningsytan upptas en yttor lämning där kulturstubbar används för att markera de enskilda lämningarna bör man vara noga med hur och var man placerar högstubbarna. Det är viktigt att stubbarna inte blandas och att man särskiljer stubbarna åt genom att kapa dem i för ändamålet lämpliga höjder. Då lämningen upptar en del av avverkningsytan bör lämnade högstubbar placeras så att de är tydligt avgränsade från lämningen.

Lämningar knutna till äldre tiders renskötsel

Drygt hälften av Sveriges yta berörs av lämningar knutna till äldre tiders renskötsel. En större del av dessa finns i inlandet och fjälltrakterna i områden som i många fall aldrig forminnesinventerats. Även om lämningarna inte går att hitta i våra allmänna dataregister är de inte alltid okända för de olika samebyarna. En tidig kontakt med berörd sameby är därför oftast en förutsättning för att lämningarna inte ska skadas vid brukandet av skogen. Kontakt med berörd sameby, och berörd myndighet, är även aktuellt då nya lämningar upptäcks.

Lämningarna har starka kopplingar till dagens kulturella traditioner och sedvänjor och varierar mellan de olika samebyarna. Det samiska kulturlandskapet kan därför se olika ut och bör för sammanhangets skull ses som en helhet bestående av tre komponenter. Alla delar behövs för att bilden ska bli komplett. Det består av fysiska-, immateriella- (sägner och så vidare) samt biologiska spår.

Det finns internationella deklarationer och konventioner som Sverige antagit och som berör det samiska kulturarvet, till exempel FN:s Urfolksdeklaration och Konventionen om biologisk mångfald. Dessa behandlar bland annat rätten att utöva och återuppliva sina kulturella traditioner och sedvänjor, som bland annat innefattar arkeologiska och historiska platser samt att behålla, kontrollera, skydda och utveckla sitt kulturarv.

Landskapsperspektivet

Under senare år har alltmer uppmärksamhet kommit att riktas mot hänsyn till landskapet i stort. Detta är en komplicerad fråga eftersom ett större eller mindre landskapsavsnitt kan ha många markanvändningar och många markägare.

Landskapsperspektivet innebär att man ser tvärsektoriellt utifrån en helhet och inte bara utifrån olika sektors intressen och kunskaper. I Landskapskonventionen lyfts människans upplevelse i vid mening fram. Det mätbara landskapet har vi arbetat med sedan lång tid, men i landskapskonventionens subjektiva mening "finns" inte landskapet som upplevelse utan människans närvaro.

Men landskapsperspektivet handlar inte bara om människans relation till landskapet och landskapet som arena, det handlar också om hur man på ett bättre sätt kan hantera landskapet. För att ett landskapsperspektiv ska integreras krävs att man både från myndigheter och markägarhåll försöker se det enskilda markområdet som en del i en större helhet och utifrån landskapets många värden, inte minst de sociala värdena.

Hänsyn till landskapsbilden då det gäller kultur, natur och rekreation återkommer på flera ställen i skogsvårdslagen.

Definitioner

För att undvika förväxlingar mellan lämningarna och deras lagtillhörighet används här följande begrepp:

- Fornlämning = Lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk, varaktigt övergivna och tillkomna före 1850.
- Övrig kulturhistorisk lämning = Lämningar efter människors verksamhet som kan anses ha tillkommit 1850 eller senare och som inte bedöms som fornlämningar. Lämningarna ska ha tillkommit genom äldre tiders bruk och vara varaktigt övergivna.
- Kulturlämning = Samlingsbegrepp för fornlämning och övrig kulturhistorisk lämning.
- Kulturmiljövärden/kulturvärden = kan vara såväl kulturlämningar som immateriellt kulturarv och biologiskt kulturarv.

Lagar och mål

Hänsynen till det skogliga kulturarvet regleras huvudsakligen av skogsvårdslagen (1979:429) (SvL) samt av kulturmiljölagen (1988:950) (KML). Skogsstyrelsen har tillsynsansvar för övriga kulturhistoriska lämningar medan länsstyrelserna ansvarar för tillsynen av fornlämningar.

Skogsvårdslagen (1979:429) § 30, Allmänna råd

Med kulturmiljö bör här avses en miljö som historiskt påverkats av människan. Kulturmiljön kan innefatta både enskilda objekt såväl som stora landskapsavsnitt och utgör en del av kulturarvet.

Med kulturlämning bör här avses väl avgränsade lämningar efter människors verksamhet som kan antas ha tillkommit 1850 eller senare och som inte bedöms som fornlämningar, vilka även benämns som övriga kulturhistoriska lämningar.

Enligt Skogsvårdslagen Allmänna råd ska skador ”förhindras helt, om det är möjligt utan att den pågående markanvändningen avsevärt försvåras, eller i annat fall begränsas så långt det är möjligt inom denna ram”.

Kulturmiljölagen 2 kap. §§ 1-2

1 § Fornlämningar är skyddade enligt denna lag.

Fornlämningar är följande lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna:

Fornlämningar är också naturbildningar som ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna till liksom lämningar efter äldre folklig kult.

I a § Det som sägs i 1 § gäller inte om det kan antas att lämningen tillkommit, eller i fråga om fartygslämning, förlöst 1850 eller senare.

En lämning som avses i första stycket får förklaras för fornlämning av länsstyrelsen om det finns särskilda skäl med hänsyn till dess kulturhistoriska värde.

§ 2 Till en fornlämning hör ett så stort område på marken, sjö- eller havsbotten som behövs för att bevara fornlämningen och ge den ett tillräckligt utrymme med hänsyn till dess art och betydelse. Detta område benämns fornlämningsområde.

För ingrepp i en fornlämning krävs tillstånd från Länsstyrelsen.

Vissa lämningstyper kan även omfattas av ett biotopskydd enligt Miljöbalken. Hit räknas till exempel odlingsrösen på eller i anslutning till jordbruksmark samt stenmurar som med en sida gränsar mot jordbruksmark. Ansvarig myndighet är Länsstyrelsen.

Till vårt kulturarv räknas även ett *biologiskt* och ett *immateriellt kulturarv*. Det biologiska kulturarvet har uppkommit genom människans historiska markanvändning, skötsel och hävd. För att dessa värden ska kunna bevaras krävs att de även i framtiden sköts och hävdas. Exempel på det biologiska kulturarvet i skogslandskapet är barktäkter, renvallar, skogsbetesmarker, slåttermarker, lövängsrester, torp- och fäbodmiljöer samt hamlings-, vård- och ristningsträd. Skydd för det biologiska kulturarvet återfinns i Skogsvårdslagen och Miljöbalken men även i Kulturmiljölagen, till exempel skydd av naturföremål med tradition.

Det *immateriella kulturarvet* omfattar ort- och platsnamn, sägner samt traditioner och kunskaper knutna till olika områden, verksamheter eller objekt. Detta kulturarv bygger på att människor för det vidare, det vill säga att berättelser och kunskap hålls levande.

Utöver lagar finns även politiska kultur- och miljömål beslutade av riksdag och regering. De nationella kulturpolitiska målen innebär bland annat

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.
- En helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

I det nationella miljökvalitetsmålet *Levande skogar* är ett av målen att ”*natur- och kulturmiljövärden i skogen är bevarade och förutsättningarna för fortsatt bevarande och utveckling av värdena finns*”.

Uppföljning av tagen hänsyn

Idag görs uppföljning av tagen hänsyn till forn- och kulturlämningar tre år efter avverkningen. Bedömning görs i en 4-gradig skala; Ingen påverkan, Påverkan, Skada och Grov skada.

Det kan ibland vara svårt att uppfatta gränsen mellan de olika betygen. Framför allt gäller det mellan Påverkan och Skada samt mellan Skada och Grov skada.

I arbetsgruppen har vi diskuterat en 3-gradig betygsskala i termer som Opåverkad, Acceptabel påverkan resp. Oacceptabel påverkan. Att bedriva ett aktivt skogsbruk utan att detta lämnar spår efter sig är i princip omöjligt. Viss påverkan kommer alltid att ske och en viss påverkan är något vi har att acceptera. Alternativet är att helt undanta värdefulla och känsliga områden från skogsbruket.

Ansvar och roller

Ansvar för hänsynen till kulturarvet i samband med skogsbruksåtgärder kan sägas åvila tre parter; Skogsstyrelsen, länsstyrelserna och skogsbruket (här ingår även markägare).

Skogsstyrelsen och länsstyrelserna är myndigheter med tillsynsansvar för olika delar av det fysiska kulturarvet.

Skogsbrukets aktörer är utförare och därmed ansvariga för att tillräckligt skydd ges åt kulturmiljöer som berörs av en skogsbruksåtgärd.

Några vanligt förekommande skaderisker i samband med skogsbruk

Föryngringsavverkning och gallring

De vanligaste skadorna uppstår vid körningar som sker i samband med gallring och föryngringsavverkning. Ju fler körningar under skogens omloppstid, desto större risk för allvarliga körskador. Den åtgärd som vanligtvis förorsakar de största körskadorna är skotningen då den ofta innebär körning med tung last. Körskador kan många gånger avhjälpas med en bra planering av basvägar, användning av ris att köra på, utrustning på maskinerna som till exempel bärande band med mera.

Körning lämnar inte enbart synliga spår i landskapet utan kan också rubba eller förflytta stenar och därmed förändra utseendet på en lämning. Andra risker körningar kan utgöra är att marken kompakteras. Många lämningar ligger strax under markytan varför kompaktering och djupa hjulspår kan få allvarliga konsekvenser. Särskilt problematiskt är körskador i större yttäckande lämningar som fångstgropssystem, bebyggelselämningar och röjningsröseområden. De senare innehåller ofta gravar och boplatslämningar vilket gör att även marken mellan rösena många gånger har ett stort skyddsbehov.

Markberedning

Markberedningen är den åtgärd som många gånger förorsakar de allvarligaste skadorna på våra kulturmiljöer. Bland markberedningsmetoder är det i första hand konventionell harvning som statistiskt visat sig ge upphov till flest skador på kulturlämningar. Det är dock sannolikt inte metoden som sådan som utgör den viktigaste orsaken till skador, utan snarare brister i både avgränsning och kännedom om kulturlämningens läge i terrängen. Då en kontinuerlig harv påverkar en större andel av marken än andra mer selektiva metoder ökar sannolikheten till skador om lämningen avgränsats för snålt eller inte alls.

Kunskap om lämningens läge samt tydlig avgränsning i form av kulturstubbar är en nyckelfaktor för att klara kulturmiljöer i samband med markberedning. Det finns markberedningsmetoder som är mer skonsamma än andra till exempel fläckmarkberedning, där man också har möjlighet att påverka planteringsytans storlek och placering.

Markberedning på eller invid en fornlämning kräver alltid tillstånd från Länsstyrelsen.

Ris, grot och stubbskörd

Ett problem är nedrisning som i sig inte behöver förorsaka några direkta skador men en överraskad lämning är svår att se vilket innebär att risk för att körsador eller markberedningsskador ökar. Lämningarna bör vara så pass fria från ris så att de är synliga även vid efterföljande åtgärder.

Då grothögar placerats på lämningar är risken för skador stor då man lyfter riset med griplorna. Precis som vid avverkning kan även körsador uppstå och körning bör planeras till rätt tidpunkt utifrån markförhållandena. Utkörning av grot sker ofta vid ett senare tillfälle och många gånger av en ny aktör varför informationsöverföringen är extra viktig. Detta gäller även vid markberedning.

Plantering

Trädens rötter påverkar kulturlämningar på flera sätt, dels genom deras sätt att växa, dels då roten riskerar att skada lämningen vid eventuell stormfällning. Plantering ska därför inte ske på eller så nära en lämning så att denna riskerar framtida skador.

Generella målbilder för kulturhänsyn

För att kunna erhålla en fullgod hänsyn till kulturvärden är det nödvändigt att ha tydliga rutiner. Dessa ska finnas inom och mellan alla delar av skogsbrukskedjan liksom mellan skogsbruket och myndigheterna. Nedan följer förslag till insatser som med fördel kan införlivas i företagets och myndigheternas olika rutiner och policyer. Punkterna är uppdelade för att följa de olika stegen i en föryngringsavverkning.

Allmänna punkter för en god kulturhänsyn

- Kompetens hos de inblandade i de olika stegen i processen. Tillräckliga och relevanta grundkunskaper finns hos alla anställda med ansvar för hänsyn till kulturmiljön. Tillgång till fördjupad kunskap bör finnas inom respektive organisation (gäller framför allt de större organisationerna).
- Bra och uppdaterat kartmaterial och teknik, tillförlitliga koordinater.
- Användning av kulturstubbar.
- Markägare/ombud ska se till att information från myndigheterna vidarebefordras till egen personal eller entreprenörer. Maskinförare i samtliga led ska få tydlig information om de kulturmiljöer som berörs och vilka villkor som gäller.
- Avvikelser återkopplas till uppdragsgivaren.

-
- Bra samordning mellan myndigheter. Tydliga kontaktvägar in till myndigheterna.
 - Gemensam och enhetlig terminologi i beslut, meddelande eller råd liksom enhetlighet i skyddsavstånd till lämningar.
 - Myndigheter ges rimliga förutsättningar för att kunna ge den rådgivning som behövs eller efterfrågas. Resurserna prioriteras till fältbesök istället för att lägga tid på beslutsunderlag för objekt som bedöms vara godkända.
 - Tillgång till fördjupade kurser/utbildningar riktade till skogsbruket och berörda myndigheter.
 - Vid avsaknad av egen kompetens i organisationen att hantera forn- och kulturlämningar bör man överväga att köpa in den kompetensen.
 - Kontakta Länsstyrelsen om det finns risk för att en fornlämning kan komma att skadas i samband med en skogsbruksåtgärd.
 - Vid tveksamheter ska länsstyrelsen eller Skogsstyrelsen kontaktas.

Planering

- Kontrollera om det finns registrerade lämningar i FMIS eller Skogens pärlor/Mina sidor. Informationen ska sedan finnas med i avverkningsanmälan och traktdirektiv. Använd gärna äldre kartmaterial för att identifiera områden eller nyttja lokalkunskap (hembygdsföreningar eller liknande).
- Gör fältplaneringen i god tid innan avverkning. Var uppmärksam på eventuella lämningar som inte är registrerade. Fältplanering bör om möjligt alltid ske på barmark. Då syns lämningarna bättre.
- Om avverkningen sker vintertid bör lämningarna alltid markeras.
- Planera basvägsdragning och andra körstråk med hänsyn till kulturlämningar så att risk för sönderkörning minimeras.
- Planera avverkningen till när det är bra bärighet (tjäle eller torrt).
- Planera för manuell utfällning vid känsliga miljöer, till exempel gravar.
- Bestäm återbeskogningsplan och ange typ av markberedning anpassad till objektet, till exempel för vilken lämningstyp det är lämpligast att använda sig av inversmarkberedning, riktad eller kranspetsmonterad markberedning.

Avverkning

- Kör inte på lämningarna.
- Risa eventuellt körvägar över yttäckande lämningar för god bärighet (exempel röjningsröseområde).
- Täck inte över lämningarna med ris.

- Dra inte träd över lämningar. Träden kan skada lämningen, till exempel rubba stenar.
- Lämna inte träd på eller intill lämningar. Rotvältor kan skada.
- Gör kulturstubbar vid punkt- och linjeobjekt.
- Placera grot-högar på säkert avstånd från kulturlämning för att minimera risk för sönderkörning vid grot-skotning.

Skotning

- Anpassa last och körning efter markförhållandena.
- Risa körvägar för bättre bärighet.
- Ta bort riset från lämningarna efter avslutat arbete.

Markberedning

- Markbered inte så att lämningar skadas.
- Yngre/sentida fossila åkrar klassade som övrig kulturhistorisk lämning kan markberedas med skonsamma metoder men eventuella odlingsrösen eller andra synliga strukturer får inte skadas.

Plantering

- Plantera inte i eller på lämningarna eller så nära att rötter kan komma att påverka lämningen.
- Använd grönnisplantering utan markberedning där det är möjligt.

Röjning

- Röj bort träd och buskar som växer på lämningar.
- Röj fram och markera äldre vägar, stigar och leder.
- Vid röjning och gallring hålls synliga lämningar fria från ris, buskar och träd.

Litteratur

Hänsynen till forn- och kulturlämningar - Resultat från Hänsynsuppföljning Kulturmiljöer 2014. Skogsstyrelsen Rapport 7:2015.

Kommentarer till kapitel 7. Målbilder för hänsyn till friluftsliv och rekreation

Ansvar och roller

Vi pratade mycket om detta i arbetsgruppen, men vårt uppdrag var inte att lämna en utförlig beskrivning av hur det ser ut. I stället hänvisar vi till den kartläggning som gjordes 2013 och som finns att läsa i Skogsstyrelsens meddelande 9 av det året. Däremot kände vi att det fanns ett behov av att ta upp landskapsperspektivet och skogsägarens ansvar i det perspektivet.

Ansvar i ett landskapsperspektiv

Vid hänsyn till friluftsliv och rekreation talas det ofta om landskapet och landskapsperspektivet som en viktig utgångspunkt för planeringen av både åtgärd och hänsyn. Friluftsliv och rekreation bedrivs ju i ett landskap där olika delar har olika betydelse och ger olika upplevelser. Upplevelserna i landskapet beror dels på landskapets värden, men också på de människor som nyttjar landskapet för sitt friluftsliv.

Att friluftslivet är föränderligt och rörligt gör att vissa värden kan bevaras i ett landskap även om de inte bevaras just på den enskilda platsen. Andra gånger finns den mest värdefulla uppehållsplatsen i landskapet på en fastighet och då har skogsägaren ett ansvar för att bevara det värdet. Hur långt ansvaret sträcker sig beror på hur mycket upplevelsevärdet påverkar möjligheten att bedriva skogsbruk. Att se till att värdet finns kvar i landskapet är ett gemensamt ansvar för skogsägare, kommuner och myndigheter.

Genom att leva upp till målbilderna för god miljöhänsyn skapas ett skogslandskap som innehåller variation och attraktiva natur- och kulturmiljöer. För att åstadkomma ett landskapsperspektiv blir forum och former för samverkan kring ett landskap viktiga att utveckla. Erfarenheter från biosfärområden och modellskogar visar att just samverkan kan forma en win-win situation där de inblandade känner att slutresultatet blir bättre än de kunnat åstadkomma var och en för sig. En positiv erfarenhet från samverkan bidrar också till att olika aktörer väljer att söka sig den vägen när nya frågeställningar kommer upp på bordet.

Arbetsgruppen ser att det kan vara en god idé att utveckla någon form av målbild för detta, men att det inte är rimligt att börja med det arbetet 2016.

Bakgrund

Sedan projektet *"Dialog för god miljöhänsyn"* avslutades 2013 har det funnits fyra målbilder som avser hänsyn till friluftsliv och rekreation i närskogar, friluftsskogar, samt vid uppehållsplatser, stigar och leder (Skogsstyrelsens rapport 5/2013). Målbilderna är uppbyggda med en övergripande målbild kompletterad med punktsatser som ger förslag till hur man når den övergripande målbilden.

Målbilderna är framtagna med fokus på skogsupplevelsen. Upplevelser sker i olika skalar; från en enskild avgränsad plats och upplevelser av en sammanhängande skogsmiljö till upplevelser av "landskap" och större landskapsavsnitt. De platser som människor

söker sig till för sina upplevelser varierar också över tid. Dels till följd av att bebyggelsen och skogen förändras, men också till följd av att nyttjandet förändras. Ibland sker förändringen på grund av att nya nyttjare kommer till området, andra gånger är det skogen som förändras och på så vis påverkar hur området nyttjas. Upplevelser är också knutna till människors behov och förväntningar. För uppehållsplatser är skalan mycket liten, i närskogar något större och för friluftsskogar ofta mycket större.

Målbilderna är en uttolkning av skogsnäringens sektorsansvar när det gäller miljöhänsyn vid skogsbruksåtgärder. Målbilderna utgör rekommendationer som i genomsnitt kan förväntas av skogsbrukets aktörer i enlighet med skogspolitikens frihet under ansvar. Avsättningar ligger utanför arbetet med målbilderna, men är ett viktigt verktyg för att trygga tillgång till skogar för friluftsliv.

Genom en aktiv, ansvarstagande och kunskapsburen planering med landskapsperspektiv går det i de flesta fall bra att kombinera produktion av virke och attraktiva miljöer. Nyckeln till framgång är planering i god tid, lokal anpassning och kommunikation. För att nå målbilderna krävs samverkan, åtgärder och utvecklade arbetssätt.

Arbetsgruppens arbete

Vid revideringen av målbilderna för friluftsliv och rekreation har arbetsgruppen fokuserat på ett antal knäckfrågor. Dels behövde definitionen av närskog ses över och en ny bild för dialog och samråd tas fram.

Kommentarer till målbilden för närskogar

Vi har lagt en hel del tid på att diskutera möjliga definitioner av närskogar och hur vi skiljer dem från skogar som borde bevaras genom avsättning. Närskogen känns igen framför allt genom närheten till där människor lever och verkar, men också genom spår av regelbundet nyttjande och god tillgänglighet.

En av knäckfrågorna var om småorter och fritidshusområden skulle omnämnas som möjliga platser för närskog. Gruppen konstaterade att det var viktigt att småorter och fritidshusområden fanns kvar och att målbilden inte säger att all skog nära dessa utpekade platser är närskog. Den säger att det kan finnas närskogar nära dem. Närheten till de uppräknade platserna ska vara en påminnelse om att nu måste planeraren fundera över om det finns höga värden för friluftsliv och rekreation här.

Kommentarer till målbilden för kommunikation

För att hänsynen till friluftsliv och rekreation ska bli riktigt bra och för att skogsägaren ska veta vilka värden som faktiskt finns är det viktigt med en bra kommunikation.

Arbetsgruppen diskuterade varför begreppet samråd upplevdes besvärande och vad det var vi var ute efter. Till slut kunde vi enas om att det var kommunikation kring åtgärden som var kärnan i det vi eftersträvade. Denna kommunikation kan ske på olika sätt och i vissa situationer är det samråd som gäller. Begreppet samråd har vi då sparat till de områden som styrs till samråd genom krav i certifieringsregler eller genom krav i lagstiftningen.

Kommunikation betyder ”att göra gemensamt” och handlar om olika sätt att göra något gemensamt. Olika former av kommunikation som passar olika bra vid olika tillfällen. Gemensamt för dem alla är att det alltid är viktigt att vara tydlig med förutsättningarna att kunna påverka åtgärden och att vara beredd att lyssna till de synpunkter som kommer in. En annan förutsättning för en god kommunikation vid skogliga åtgärder är att den slutliga detaljplaneringen inte bör göras förrän kommunikationen genomförs. Allt för att minska risken för att något viktigt värde missas.

Kommunikationen behöver ske på flera nivåer, men vi koncentrerade oss på att diskutera två av dessa.

- Den ena nivån är den lokala övergripande kommunikationen som bör ske inom varje kommun i den fysiska planeringen för att öka förståelsen för värdet av skogar för friluftsliv och rekreation samt för skogsbrukets möjlighet att ta hänsyn till detta vid åtgärder. Det är en del i en långsiktig planering som ökar förutsättningen för en korrekt fördelning av ansvar och en bra förvaltning av skogens värden för friluftsliv och rekreation.
- Den andra nivån är kommunikation vid den enskilda åtgärden. Den handlar om att skogsbruket vet att friluftsliv och rekreation kan påverkas av åtgärder, och att kommunikation är det bästa sättet att få reda på värdet för att kunna planera åtgärden på rätt sätt.

Syftet med kommunikationen skiljer sig delvis åt men en god kommunikation på båda nivåerna är viktiga verktyg för att goda idéer ska få genomslag ute i skogen.

Samverkan

I många politiska styrdokument anges att komplicerade frågor ska lösas i samverkan med andra. Andra myndigheter, andra aktörer, andra intressenter och så vidare. Tanken bakom samverkan är att det är många som delar på ansvaret för att uppnå målen inom det området. I vårt fall inom skogspolitiken. Genom en samverkan ska vi kunna nå längre än om vi arbetar var och en för sig.

För att samverkan ska upplevas som ett bra verktyg måste det dock vara tydligt från början vilka spelregler som gäller. Den som deltar ska också känna att deltagandet bidrar till ett bättre eller tydligare utfall. En bra samverkan innebär att man kan förtydliga det delade ansvaret och minskar risken för att viktiga bitar faller bort för att alla trodde att ansvaret var någon annans.

Information

Information sker från en sändare till en mottagare utan annat syfte än att mottagaren ska veta vad som är på gång. Det kan kompletteras med en erbjudan om kontakt för att få svar på frågor, men det huvudsakliga syftet är att föra ut ett budskap om att en åtgärd är planerad, varför den ska genomföras, hur det kommer att gå till och hur det kommer att se ut efteråt. Informationen vid skogliga åtgärder kan vara skriftlig eller muntlig eller både och.

När det gäller kommunikation vid skogliga åtgärder räcker det i många fall med en informationslapp i anslutning till åtgärden, men ibland kan det vara bra att komplettera med en informationslapp i brevlådan, eller ett telefonsamtal till någon viktig nyttjare.

Dialog

I en dialog möts två eller flera parter för att lyssna till varandra. Dialog kommer från grekiskan och betyder genom språket. Genom språket skapar vi en gemensam bild av något. Kärnan i dialogen är att förstå vad den andre säger och lägga sig vinn om att den andra förstår ens eget budskap. Dialog vid skogliga åtgärder används för att såväl skogsägare som användare ska få en gemensam bild av vilka värden som finns i området och hur man kan ta hänsyn till dessa vid åtgärden. Detta kan vara ett bra verktyg när det finns tydliga användare av ett område och dessa nyttjar området aktivt, kanske till och med har löfte om att gå utöver allemansrättsligt nyttjande och anlägga samlingsplatser eller träningsanläggningar. Till exempel om det är en skog som nyttjas av skola, förskola eller äldreboende, eller om triathlonklubben eller mullegrupper använder den. Bjud in till dialog med en informationslapp och genomför den om användaren vill.

Samråd

Formella samråd kan genomföras till följd av krav i lagstiftningen eller certifieringsregler. Det innebär att såväl formerna som dokumentationen för dialogen är tydligare. Vid dessa tillfällen kan den som bjuds in påverka utfallet av åtgärden mycket eller lite. Ett tydligt handlingsutrymme och mandat inför samrådet ökar sannolikheten för ett bra resultat och en god kommunikation vid samrådets genomförande.

Kommentarer till hänsyn för friluftsliv och rekreation -kommunikation

Inom friluftspolitiken finns målet ”Starkt engagemang och samverkan” Den första preciseringen som visar hur man kan uppnå målet lyder ” Andelen kommuner i Sverige som har lokala friluftsråd eller liknande ökar kontinuerligt”. Motivet för preciseringen är att det saknas arenor för kommunen, friluftslivet och skogsägare att mötas för att diskutera hur man kan samverka för att skapa goda förutsättningar för ett rikt friluftsliv. Friluftsråd eller liknande kan vara en modell för att hantera målkonflikter som också har betydelse för friluftsmålet ”Tillgång till natur för friluftsliv”.

Under tankesmedjan för friluftsliv i Örebro i april 2015, höll Skogsstyrelsen en workshop där arbetsgruppen formulerat frågan om kommunikation på kommunnivå. Workshoppens förslag var en mötesplats för de olika intressenterna, som leds av kommunen. Där kan exempelvis skogsägare, friluftsutövare, kommunen, Länsstyrelsen och Skogsstyrelsen arbeta långsiktigt med att säkerställa tillgång på attraktiva kultur- och naturlandskap för friluftslivet.

Vi tog med oss tankarna tillbaka till arbetsgruppen arbetade fram ett förslag till målbild för kommunikation på kommunal nivå. Vår tanke vara att formulera en målbild kring samverkan på kommunal nivå.

Beskrivningen till målbilden var följande:

”Att planera den gröna marken för friluftsliv i översiktsplanen är en viktig byggsten för att skapa en god boendemiljö, men svårt att göra utan bra underlag. Omkring hälften av den skog som finns närmast tätorter och småorter ägs av privata skogsägare. Genom att skapa grupper för samverkan kring friluftsliv och rekreation får kommunen en bredare förankring av sina planer och en bättre kännedom om förutsättningarna. Det kan ge en god grund för att hitta långsiktigt hållbara lösningar för skogar som har stor betydelse för rekreation och friluftsliv. Samverkan är också en bra grund för att förebygga och lösa målkonflikter. För att skapa kontinuitet i dialogen krävs en tydlig bild av vad man vill åstadkomma och en möjlighet för de inbjudna att känna att man vinner något på att delta.”

Arbetsgruppen kände allt eftersom arbetet fortskred att processen kring förankring av förslaget och kommunernas påverkan att tycka till om tankegången varit för grund för att vi skulle kunna lägga fram förslaget i nuläget. Målbilden skulle påverka möjligheten till god hänsyn på landskapsnivå positivt.

Kommentar till målbilden för friluftsskogar

En viktig del i målbilden är skrivningen ”Friluftsskogen upplevs ha en hög andel gammal skog i ett landskapsperspektiv.” I remissomgången blev det tydligt att det behövs ett förtydligande kring hur vi tänkt. Människor som strövar i skog och mark söker sig helst till skogar som är medelålders eller äldre. Forskning har visat att en välgallrad skog över 50 år är attraktiv att ströva i för de flesta människor. Samtidigt vet vi att rekreation i skog sker på olika sätt. Barn som bygger en koja vill gärna ha inslag av låga täta buskar att utgå från, dagisgruppen vill ha en glänta att samlas i för uteaktiviteten. Alltså är det önskvärt med en variation i ålder och trädslag.

Den senaste SKA-analysen pekar på att dagens skogsbruk är väldigt enahanda och att vi med nuvarande skogsbruk riskerar att få ett tudelat landskap med en gammal skyddad skog och en produktionsskog där slutåldern är cirka 80 år. En produktionsskog med slutåldern 80 år ger med en jämn åldersklassfördelning, cirka 30 procent av arealen som skog attraktiv för att ströva i. För att i ett landskapsperspektiv få en upplevd högre andel äldre skog, handlar det då om två åtgärder. Det ena är att låta slutåldern bli högre, med fortsatt jämn åldersklassfördelning, det andra är att prioritera att lämna gamla träd där de syns. På så vis kan man i ett aktivt skogsbruk skapa ett attraktivt landskap.

Remissyttranden och hur de hanterats

En remissversion av denna rapport var ute på remiss från mitten av december 2015 till mitten av februari 2016. Nedan redovisas nedkortat de mer principiella synpunkter och kommentarer som inkom på remissen och hur synpunkterna har hanterats. I de fall liknande synpunkter har framförts av flera har dessa sammanförts till en synpunkt. Remissyttrandena i sin helhet kan läsas på www.skogsstyrelsen.se/malbilder-samverkansgrupp.

Remissynpunkter lämnades av: Arbetsgruppen för fornlämningar inom projektet Gemensam inlämningsfunktion (arb.gr.GIF), Bergvik, BillerudKorsnäs, Lantbrukarnas Riksförbund tillsammans med skogsägareföreningarna Södra Skogsägarna, Skogsägarna Mellanskog, Skogsägarna Norrskog och Norra skogsägarna (LRF & SÄF), Länsstyrelserna i Jönköping, Norrbotten, Värmland och Västernorrland, Naturskyddsföreningen (SNF), Riksantikvarieämbetet (RAÄ), Sametinget, SCA, Skogforsk, Skogsindustrierna, Svenska fastighetsverket, Stora Enso, Sveaskog, Världsnaturfonden (WWF) samt 8 privatpersoner.

Generella och allmänna remissynpunkter på målbildsarbetet

Remissynpunkt	Samverkansgruppens hantering och ställningstagande
Vi tycker det är olyckligt att Skogsstyrelsen skickar ut en remiss där alla figurer och all skriven text inte är på plats. Därigenom går läsaren miste om möjligheterna att påverka materialet i sin helhet. Speciellt som detta alster rör sig om en skrift som ska samla en större mängd aktörer bakom gemensamma skrivningar. (<i>Fastighetsverket</i>) Vi upplever att det utskickade materialet är svårtillgängligt vilket begränsar våra möjligheter att lämna detaljerade synpunkter. Vi föreslår att Skogsstyrelsens förbättrar följande aspekter inför framtida remissutskick: • Tydliggör vad som är "skarpa" förslag till målbilder och som därmed kommer att publiceras som faktablad. • Förtydliga strukturen så det betydligt enklare framgår vad som är helt nya målbilder respektive reviderade målbilder. • För förändrade målbilder bör det tydligt framgå vilka förändringar som föreslås samt hur dessa motiveras. Vi är övertygade att denna typ av förändringar kommer att göra det enklare att få remissynpunkter från aktörer som inte är aktivt involverade i projektets olika arbetsgrupper. (<i>WWF</i>)	Remissförfarandet har en mycket viktig roll i målbildsarbetet. Det som går att göra bättre ska vi försöka göra bättre nästa gång. En åtgärd vi tror ska förbättra remissförfarandet framöver är att vi planerar att ändra publiceringsstrategi. Vi kommer fortsättningsvis inte att försöka samla ihop flera arbetsgruppers målbilder till större rapporter utan istället låta arbetsgrupperna skicka ut nya målbilder på remiss när nya målbilder är klara. Det kommer att innebära fler men mindre mastiga remisser. Vi kommer att fortsätta att jobba på att ge målbilderna en tydligare struktur. Varför och i vilket avseende en målbild reviderats ska tydligt framgå i kommentarerna till målbilden i rapporten bilaga.
Vi är tveksamma till att alla målbilder ska läggas till rapporten. Det är ett stort textmaterial som i vissa delar även skulle behöva bearbetas utifrån synpunkter som inte behandlades vid den förra remissomgången. (<i>LRF & SÄF</i>)	Vi har ändrat till att endast ha med de nya och förändrade målbilderna i rapporten. Alla gällande målbilder kommer istället att samlas på en webbplats.

Resonemangen kring lagkrav är såväl otydlig som motsägelsefulla. Det framgår tydligt att Skogsstyrelsens dialog om miljöhänsyn har ett syfte att tydliggöra lagens krav. Detta syfte återspeglas inte i remissen, eller i målbildsarbetet överhuvudtaget. Tvärtom frikopplar Skogsstyrelsen målbilderna helt från lagkraven. (SNF)	Målbilderna är och ska inte vara knutna till lagstiftningen. Att tydliggöra lagens krav var en del i det större projektet "Dialog om miljöhänsyn" inom vilket de första målbilderna togs fram men det är inte en del av syftet med målbilderna.
Utgångspunkten för arbetet med målbilderna verkar ha varit att miljöanpassa befintligt skogsbruk på ett så bra sätt som möjligt. En, ur miljöperspektiv, mer korrekt utgångspunkt hade varit att utgå från vilka krav miljön ställer för att fungera och nå de miljömål som finns. Detta hade dock troligen varit svårare att kommunicera och få samsyn kring. (Ist Jönköping) Skogsstyrelsens arbete med miljöhänsyn i skogsbruket måste utgå från riksdagens miljö kvalitetsmål, inklusive dessas preciseringar. Målbilderna behöver en tydlig, strukturell, koppling till dessa. Det saknas även ett helhetsperspektiv på landskapet utifrån målbilderna för att tydliggöra dess inverkan på måluppfyllelse. (SNF)	Målbilderna gäller för hänsyn vid skogsbruksåtgärder. Hänsyn vid skogsbruksåtgärder kan ses som en pusselbit både på vägen mot miljö kvalitetsmålen och i landskapet. Målbildsarbetet har hittills fokuserats och avgränsats till denna pusselbit. Det behövs dock fler pusselbitar, bland annat frivilliga avsättningar och formellt skydd, för att kunna lägga hela pusslet och få helhetsperspektivet.
Om målbilderna inte når ut i verksamheten så har de inte uppnått sitt syfte. Tillsammans med målbilderna från 2013 finns nu ett omfattande material kring god miljöhänsyn. Det är mycket att ta till sig och lära sig för många i skogsbruket. Vi anser att det finns ett stort utbildningsbehov för att sprida kunskapen till dem som kommer tillämpa dem i praktiken. Vi hoppas därför att hela skogssektorn och i synnerhet förvaltningsgruppen prioriterar arbetet med att sprida informationen om målbilderna genom information och utbildningar. (Ist Jönköping) Det är utomordentligt viktigt att de nya målbilderna, liksom de i Skogsstyrelsens rapport Dialog om miljöhänsyn (5-2013), kommuniceras inte bara till markägare utan i mycket hög grad även till de entreprenörer som utför skogsbruksåtgärder. En tydlig strategi för att åstadkomma detta bör tas fram. (Ist Värmland) Sammantaget saknar vi ett kapitel som tydligt och konkret resonerar kring hur målen ska nås. Vi ser inte logiken i att ange att praktisk dialog i fält utgör grundbulten, när såväl rådgivning som "skarp tillsyn" i praktiken minskar. På sidan 70 anges länkarna i kedjan. Kanske vore det bra om man utredde hur man får informationen att nå hela vägen ut istället för att fokusera på själva informationen. Målbilderna ska presenteras i faktablad. Vi tror inte att de kommer att lösa huvudproblemen. Vi har använt liknande faktablad för kulturlämningar sedan 2005 och ser skadorna öka, inte minska. Problemet är att informationen inte når sista led. (Ist Västernorrland)	Att ta fram gemensamma målbilder är det första steget. Att förverkliga målbilderna i skogen är nästa viktiga steg. För att kunna ta steget i skogen behövs en samsyn om vilken miljöhänsyn som bör uppnås. Att det nu finns gemensamma målbilder ger förutsättning för att aktivare jobba med hur vi kan förbättra miljöhänsynen i skogen. Arbeta med detta pågår och behöver fortsätta att utvecklas bland annat med avseende på kommunikationskedjan vid skogsbruksåtgärder. Målbildsförvaltningens samverkansgrupp har dock inte rollen att driva detta. Alla organisationer, myndigheter, företag och skogsägare ansvarar och äger själva frågan om den egna tillämpningen och implementeringen av målbilderna. Det målbildsförvaltningens samverkansgrupp gör är att jobba kontinuerligt med att utveckla hur målbilderna kan kommuniceras för att göra dem tillgängligare och mer lättanvända.
Sidan 13. Det vore bra med något kort resonemang om hur målbilderna ska få en långsiktighet, och inte bli alltför avhängiga det läge som kanske rådet för tillfället i dialogen. Alltså något om hur dialogprojektet blir en stabil systemfråga, som inte blir alltför personberoende. (RAÄ)	En viss komplettering av texten har gjorts för att förtydliga att målbildsarbetet är ett fortlöpande och långsiktigt arbete.
En detaljsynpunkt under denna rubrik, första stycket, andra meningen: "Nationellt leds förvaltningen..." Vi föreslår att ordet leds byts till ordet samordnas, då detta bättre speglar samverkansgruppens roll och mandat. Samma synpunkt gäller andra stycket, första meningen under rubriken "Förvaltning och utveckling av målbilder", på sidan 13. (LRF & SÄF)	"Leds" är utbytt mot "samordnas".

Sidan 12. Det finns inget motiv att i denna sektorsgemensamma målbildrapport fördjupa sig i sektorsansvarsprincipen och hur den kan uttolkas. Samverkansgruppen har i uppdrag att om möjligt färdigställa en rapport om sektorsansvaret och hur det kan uttolkas. I en sådan rapport kan också utvecklas hur man kan uppfatta sektorsgemensamma målbilder i det sammahanget. Texten under rubriken "Om målbilderna" kan därför krympas betydligt. Bergvik har detaljsynpunkter på sättet formuleringarna är gjorda kring sektorsansvaret, men föredrar att ta upp dessa i samband med diskussionerna i samverkansgruppen. Sidan 13. Rubriken "Miljöhänsyn – ett delat ansvar": Vänta med formuleringarna om sektorsansvar även här och koncentrera rapporten på innehållet i själva målbilderna. <i>(Bergvik)</i> I detta avsnitt och i kapitel 2, finns en del beskrivningar av relationen mellan målbilderna och sektorsansvaret. Dessa redogörelser föregriper det pågående arbetet med att övergripande beskriva sektorsansvaret, och avsnittet bör genomarbetas efter att detta slutförts. <i>(LRF & SÄF)</i> Skogsindustrierna anser att frågan om sektorsansvaret och dess uttolkning är en central del i skogspolitiken. Målbilderna har tillkommit som en följd av det regeringsuppdrag om en kunskapsplattform för de miljörelaterade delarna av ett hållbart skogsbruk. Sektorsansvaret kan enligt principen om frihet under ansvar uppnås på många olika sätt och det finns delar av sektorsansvaret som inte hanteras i målbilderna. Sektorsansvaret ska därför hanteras i annan ordning än i denna rapport kring gemensamma målbilder. Skogsindustrierna anser även här att formuleringarna kring sektorsansvarets uttolkning ska stå tillbaka och fokus bör istället ligga på målbilderna och dess användning. <i>(Skogsindustrierna)</i>	De stycken som beskriver hur sektorsansvaret definieras har lyfts ut och kommer att hanteras i en kommande rapport om sektorsansvaret. Förtydligas dock i inledningen till avsnittet att arbetet med att ta fram målbilder för god miljöhänsyn genomförs på grundval av det gemensamma sektorsansvaret och principen om frihet under ansvar.
Det behöver tydliggöras att sektorsansvaret åligger alla markägare, inte bara vissa. Detta bör även kopplas till målbilderna genom tvingande skrivningar som tydliggör att målbilderna, i enlighet med sektorsansvaret och skogspolitiken inriktning med frihet under ansvar, skall följas. <i>(SNF)</i>	Sektorsansvaret samt dess koppling till målbilderna kommer att beskrivas mer utförligt i en kommande rapport om sektorsansvaret. I den här aktuella rapporten har det förtydligats att arbetet med att ta fram målbilder för god miljöhänsyn genomförs på grundval av det gemensamma sektorsansvaret och principen om frihet under ansvar. Det bör dock noteras att sektorsansvaret är ett delat ansvar mellan samhället (staten) och näringen (skogsägare och skogsbrukare). Det innebär bland annat förväntningar på att skogsägarkollektivet i genomsnitt, är mer ambitiöst än att enbart följa skogsvårdslagens krav.
Vi anser att bakgrundsbeskrivningen i kapitel 1 behöver kompletteras med slutsatser och resultat från den kvalitetskontroll av inventeringsmetoden Polytax P0, som genomfördes efter det att kunskapsplattformen för hållbart skogsbruk redovisats. Nuvarande verklighetsbeskrivning ger den felaktiga bilden att de brister i miljöhänsynen som offentligt redovisades av Skogsstyrelsen var kvalitetssäkrade i sak, och enbart hade sin grund i bristande samsyn angående lämplig hänsyn samt i skillnader i sektorns uppföljningssystem. Kärnan i kvalitetsgranskning löd: Kvalitetskontrollen pekar mot att det är en oacceptabel spridning i inventerarnas identifiering och avgränsning av miljövärden före	Historiebeskrivningen har kompletterats.

avverkning. Resultaten pekar mot att kommande system för hänsynsuppföljning av miljövärden före avverkning, bör utföras mer värderingsfritt och objektivt. Resultatet ligger förvisso till grund för arbetet med Skogsstyrelsens nya uppföljningssystem, men bör också utgöra grund för en mer korrekt historiebereskrivning än den som hittills getts. (LRF & SÅF)	
---	--

Remissynpunkter på kapitel 2, Introduktion till målbilderna

Remissynpunkt	Samverkansgruppens hantering och ställningstagande
Rubriken "Målbilderna är skogssektorns gemensamma": Hur formuleringen om stödet för målbilderna ska utformas kanske bör anpassas efter remissvarens utformning. (Bergvik)	Remissyttrandena ger ett övergripande, brett och starkt stöd till målbilderna. Alla ställer sig inte bakom allt i detalj men det är inte heller realistiskt att uppnå.
Sista stycket sidan 13: Bergvik anser att sista stycket tillför så viktig information om målbildernas tillämpning att stycket bör ramas in eller tydliggöras mer än vad som nu är fallet! Formuleringen har särskild betydelse för den nya målbilden om sandtallskogar och andra "beståndsbildande" hänsynskrävande biotoper. Det är Bergviks bestämda uppfattning att de till sin helhet inte hör hemma i en målbild för generell hänsyn! (Bergvik) Lyft fram än tydligare att målbilderna avser generell hänsyn vid brukande av skog. Blir hänsynen så omfattande att den bildar bestånd bör det hanteras genom formella skydd, frivilliga avsättningar eller annat. (Skogsindustrierna) Sidan 15 – det är ett viktigt förtydligande att målbilderna i första hand omfattar "generell hänsyn", även om man som markägare kan välja att prioritera även större objekt som exempelvis frivilligt avsatta områden, alternativt kan staten kan prioritera området för formellt skydd. (Stora)	Stycket om målbildernas avgränsning till generell hänsyn har flyttats upp för att få en mer framträdande plats.
På sidan 15 står att hänsyn som blir så omfattande att den kan utgöra en egen skötselenhet, ligger utanför målbildernas användningsområde. Vi förstår inte; avsikten är väl att hela bestånd ibland bör skötas på ett visst sätt, så att aktuell målbild nås? I målbilden för sandtallskog används också begreppet "hela bestånd" i målbilden. (Ist Västernorrland) Ska detta tolkas som att små biotoper ska undvaras medan stora kan avverkas om det finns mycket naturvärden på fastigheten? För att nå de skogspolitiska målen kan vi väl inte bara värna de små biotoperna? Och bilda en egen avdelning – större än 0,5 hektar, eller? (Privatperson)	Hela bestånd och stora biotoper bör ibland ha speciell skötsel eller helt undantas från skogsbruk men då handlar det inte om miljöhänsyn vid skogsbruksåtgärder vilket dessa målbilder är avgränsade till att gälla för. Målbilderna är mycket användbara också vid överväganden om frivillig avsättning och formellt skydd men här kommer också många andra överväganden in. Aktuella textavsnitt har bearbetats för att göra detta tydligare.
Sidan 16, 2:a stycket: Inledningen att "en hänsynskrävande biotop är ett område med höga naturvärden som avviker från den brukade likåldriga produktionsskogen" har också viss vikt för målbildernas allmänna tillämpning och bör föras in i samma önskade "ruta" som Bergviks förslag till sista stycket på sidan 13. (Bergvik)	Textinnehåll har förts in i föreslaget stycke.

Sidan 14. I första stycket talas om det nödvändiga behovet av regionala anpassningar och att sådana kan tas fram genom regionala dialoger. Bergvik menar att förslag till regionala anpassningar bör stämmas av med de centrala arbetsgrupperna för att förhindra att man regionalt fjärrar sig från ett mer övergripande sektorsperspektiv vad gäller exempelvis hänsynsnivåer med mera Någon form av samordning av arbetet med regional anpassning behövs alltså! (<i>Bergvik</i>)	Vi håller med och tar med oss frågan i vårt fortsatta arbete.
Sidan 14. Angående uppföljning vore det bra med förtydligande om att målbilder och formellt skydd ska hållas isär. Det vore även bra med ett förtydligande om vad som blir följden om målbilderna inte kommer till användning eller visar på alltför dålig hänsyn. (<i>RAÄ</i>)	Att målbilderna gäller för hänsyn vid skogsbruksåtgärder och att arbetet är tänkt att vara fortlöpande har förtydligats. Målbilderna är levande dokument som ska utvecklas vartefter nya erfarenheter och kunskaper tillkommer eller förutsättningarna på annat sätt förändras.
Sidan 14, 3:e stycket: Certifieringssystemen refererar till målbilderna i de standardutkast som f n behandlas. Det är för tidigt att anse att målbilderna redan är vägledande vid skötseln av certifierad skog. (<i>Bergvik</i>) Sidans 14 – texten om att standarderna för FSC och PEFC hänvisar till målbilderna. I nuvarande standards är det inte så. Det finns däremot på förslag att dessa hänvisningar ska vara med i nästa standard. Men då dessa ännu inte är beslutade känns det konstigt att ha med denna hänvisning i texten. (<i>Stora</i>)	Texten är ändrad.
Sidan 14, "Förvaltning och utveckling av målbilder": I uppräknin- gen av representanter ingående i arbetsgrupperna måste "repre- senter för skogsägare" omnämnas separat. (<i>Bergvik</i>)	Komplettering gjord.

Remissynpunkter på kapitel 3, hänsynskrävande biotoper

Remissynpunkter på introduktion till hänsynskrävande biotoper

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Vad är äldre träd? (<i>Privatperson</i>)	Vi har kompletterat med beskrivningen från första rapporten med målbilder, samt hänvisar till målbilden för naturvärdesträd som uppdateras under 2016–17.
Sidan 15. Det bör skrivas in att hänsynskrävande biotoper ofta kan utgöras av biologiskt kulturarv. Dessa kräver viss skötsel, och en enkel kontroll av gamla kartor kan ge en uppfattning om vilka åtgärder som behövs, till exempel att före detta ångar behöver glesas ut för att gynna markfloran. (<i>RAÄ</i>)	I de biotoper som berörs finns skötsel med i respektive biotoptyp.
Under rubriken "Målbildernas användningsområde" anges att målbilderna skulle vara en uttolkning av de skogspolitiska målen. Vi delar inte den beskrivningen. Formuleringen bör utgå. (<i>LRF & SÅF</i>)	Formuleringen utgår, vad målbilderna är finns beskrivet i kapitel 2 istället.
På sidan 13 föreslår vi ett tillägg (tillagt med fet stil): "Det innebär att till exempel en stor hänsynskrävande biotop kan prioriteras inom ramen för frivillig avsättning, formellt skydd, eller ligga utanför prioriteringen beroende på fastighetens totala miljövärden." (<i>Ist Jönköping</i>)	Kompletterat med formellt skydd.

I beskrivningen för definitionen av ålder ger Skogsstyrelsen en tydlig beskrivning om att beståndsåldern inte per automatik innebär att beståndet är en hänsynskrävande biotop med hänvisning till sköta, likåldriga tallskogar. Naturskyddsföreningen anser att detta behöver nyanseras även åt "andra hållet" eftersom de åldersgränser som Skogsstyrelsen satt för "äldre skog" inte fångar upp exempelvis 120-årig tallskog i norra Sverige som uppkommit naturligt efter brand och därefter inte kalavverkats. Sådana skogar kan även de, per definition, utgöras av hänsynskrävande biotoper. Genom att avgränsa åldern för dessa skogstyper i norra Sverige till 140 år missar man en stor andel av de tallskogar som brann i slutet av 1800-talet och idag håller mycket höga naturvärden knutna till trädkontinuitet. Beståndsåldersbestämning enligt riksskogstaxeringen, vilket vi utgår från att Skogsstyrelsen hänvisar till i definitionen, är dessutom inte en lämplig metod att definiera åldern på en naturskog (inklusive hänsynskrävande biotoper). För att kunna identifiera hänsynskrävande biotoper, inte minst i tallskogar, behövs i första hand god kompetens om arter, deras livsmiljöer samt skogskontinuitet. Detta behöver lyftas fram tydligt i remissen. (SNF)	Vi har tydliggjort att äldre skogar kan vara både äldre och yngre än 120/140 år.
Sidan 15, första stycket: Även om målbilderna inte är kopplade till "lagens krav och intrångsbegränsningen", så är de företeelser som behandlas utvalda till följd av att de kopplar direkt till föreskrifter och allmänna råd till lagen. Kan vara värt att påpeka! (Bergvik)	Skrivningen är kompletterad.
Sidan 15, sista stycket: Ange varifrån citatet är hämtat. Är denna definition förankrad i arbetsgruppen för naturvård inför denna remissomgång? Anser allmänt att "skall-formuleringar" inte alltid är lämpliga i målbildsbeskrivningarna. Om någon liknande allmän definition ska ingå i målbildsdokumentet kan "skall" ersättas med exempel "eftersträvas". (Bergvik)	Definitionen kommer första omgången med målbildsarbetet. "Skall" är bytt mot "bör"
Längre ned i 2:a stycket på sidan 16 står det att "Objekt med naturvärden" ingår i begreppet hänsynskrävande biotoper. Eftersom sådana objekt från nyckelbiotopsinventeringen alltid utgörs av bestånd eller avdelningar, så följer enligt Bergviks logik, att hela objekten aldrig kan vara hänsynskrävande biotoper, som ligger inom den gemensamma målbilden att de till sin helhet ska lämnas som hänsyn. Detta är oerhört viktigt att det klarläggs tydligt att så är fallet, om Bergvik ska kunna ställa sig bakom målbilderna. Bergvik föreslår följande formulering: "I begreppet hänsynskrävande biotoper ingår även de delar av "objekt med naturvärden" (från nyckelbiotopsinventeringen), som kan avgränsas som hänsyn genom att de är avvikande värdefulla delar av ett bestånd där produktion i övrigt kan ske. Då naturvärdena i sådana bestånd är spridda och inte avgränsningsbara, så kan frivillig avsättning, naturvårdsavtal eller dylikt för området övervägas." (Bergvik)	Texten är omarbetad.
Det inledande första stycket bör utgå. Vad som avses med formuleringen "vad som räknas" som en hänsynskrävande biotop är otydligt och värdeladdat, samtidigt som andra meningen påstår att målbilderna för hänsynskrävande biotoper "speglar den skogspolitiska ambitionen". Vi delar inte den uppfattningen. De skogspolitiska målen är avsevärt mycket bredare, och behandlar en annan skala. Även stycket under rubriken "Målbild för god hänsyn" bör utgå. Det är klart vad det är avsett att tillföra. (LRF & SÅF)	Inledande stycket är borttaget och Målbild för god hänsyn omformulerad.

Sidan 17 första stycket: I stället för formuleringen att målbilderna "speglar den skogspolitiska ambitionen" (vilket vi inte vet mycket om!) föredrar Bergvik "motsvarar skogssektorns uttolkning av den skogspolitiska ambitionen". (<i>Bergvik</i>)	Meningen är borttagen då beskrivningen finns i kapitel 2.
Sidan 18 sista stycket: Formuleringen är olycklig då den ger intrycket av att äldre skogar i normalfallet är hänsynskrävande biotoper. Den behöver inte ens vara välskött för att inte vara det. Enklarest att stryka hela sista stycket och ovan notera än tydligare att "äldre skog" gäller en av karaktärerna i den beskrivna avvikande biotopdel som kan avgränsas som hänsyn. (<i>Bergvik</i>) På sidan 18, längst ner, står att det kan finnas äldre skog som inte ingår i hänsynskrävande biotop, till exempel välskötta tallskogar. Men där finns värden knutna till trädens ålder som gör att även en gallrad/utställd tallskog kan vara en hänsynskrävande biotop genom att skogen har mycket lång kontinuitet och träd av hög ålder. Här bör man ha även en åldersgräns för sådana bestånd, exempelvis 200 år. Då i princip alla träd är naturvärdesträd. (<i>Ist Norrbotten</i>)	Stycket är struket.

Remissynpunkter på målbilden för äldre sandtallskog

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Sidan 19 – det behöver tydligare lyftas fram att målbilden för god hänsyn omfattar just generell hänsyn. Nuvarande skrivning blir otydlig eftersom man kan få intrycket att målbilden även omfattar hela bestånd. Är man medveten om skrivningen på sidan 15 kring målbildernas omfattning så har man detta klart för sig men givet att målbildstexterna sedan kan komma att kommuniceras utan att denna bakgrund följer med är det viktigt att detta tydligt genomsyrar texterna kring varje målbild. Hela bestånd med höga naturvärden kan hanteras på annat sätt, exempel genom frivilliga avsättningar eller formellt skydd. (<i>Stora Enso</i>) Skogsindustrierna anser att det här tydligare bör skiljas på vilken hänsyn som ska lämnas som generell hänsyn respektive åtgärder som innebär att bestånd bör hanteras genom exempelvis formellt skydd. I målbilden bör därför "Hela bestånd" tas bort för att tydliggöra att målbilden handlar om hänsyn. (<i>Skogsindustrierna</i>) Lite otydligt om målbilden avser en i beståndet förekommande biotop med avvikande naturvärden eller om det är en målbild för skötsel av sandtallskog i stort. Även om det senare inte är irrelevant så skiljer sig detta angreppssätt lite från hur tidigare målbilder är konstruerade. Om nuvarande form för målbilden ska behållas kan den avvikande formen behöva motiveras. (<i>Privatperson</i>) Sidan 19 Äldre sandtallskogar: Det blir pedagogiskt förvirrande om grundbeskrivningen av biotopen är att den är beståndsbildande. Bergvik menar att ansatsen i stället bör vara: "I tallskog äldre än 120 år på sandig-...., kan finnas naturvärden, i form av uppsprucket lavtäck samt minst 10 tallar med mycket hög ålder och utbredd krona. Sådana delar är att betrakta som hänsynskrävande biotoper och lämnas som hänsyn. I de fall naturvärdena är spridda över hela beståndet övervägs frivillig avsättning, naturvårdsavtal eller annan lösning för att klara naturvärdena." (<i>Bergvik</i>)	Målbilden är omformulerad.

Lägsta slutavverkningsålder -Det saknas en konsekvensanalys av vad en eventuell sänkning av slutavverkningsåldrarna i norra Sverige kommer ha för inverkan på målbilderna kopplat till "mycket gamla träd", (SNF) Menar man bruklig slutavv-ålder eller lägsta tillåtna? Menar man LSÅ så kanske man inte behöver kalla det "mycket hög ålder", det låter som att det är nåt extremt. 160 år är väl inte så ovanligt. (Privatperson)	Kopplingen till lägsta slutavverkningsålder är borttagen.
Naturvärden Underrubriken att "alla inte måste vara uppfyllda" öppnar för att mycket stora arealer kan klassas som äldre sandtallskog. I tabellen för naturvärden står att alla naturvärden inte måste vara uppfyllda. För att förtydliga vad som menas bör det framgå om de flesta ingår eller om bara enstaka naturvärden krävs. (SCA) Naturvärdesrubriken: Saknar "tydlig förekomst av gamla träd" som ett naturvärde. Vidare kan man överväga att konkretisera naturvärdet "kontinuitetsvärdet" kanske genom att istället lyfta fram strukturer/företeelser som indikerar kontinuitet såsom tydlig/riklig stamdiameterspridning, ojämna förband, luckor i beståndet med mera. (Privatperson) I tabellen bör "Hela bestånd" tas bort för att tydliggöra att målbilden handlar om hänsyn. I tabellhuvudet står i kolumnen Naturvärden att "alla karaktärer inte måste vara uppfyllda". För att biotopen ska vara praktiskt urskiljningsbar från produktionsskog så bör väl alltid den tredje punkten vara uppfylld, som samtidigt väl är indikation för punkt 2? (Bergvik) Skogsindustrierna anser att förekomst av äldre, död tallved bör lyftas fram som ett element som ytterligare förstärker naturvärdet, även om det inte är ett krav för att biotopen ska räknas som hänsynskrävande. (Skogsindustrierna) Ett naturvärde som inte tagits upp är död ved, som är en viktig faktor. Många av de riktigt rara arterna, typ taigataggsvamp, behöver både sandmark, trädkontinuitet och död ved. (SCA) Utbredd krona – är det ett nytt begrepp? Spelar trädets utseende egentligen roll om värdet i huvudsak är mark och kontinuitet? I tabellen för målbilden bör man ta med vikten av att värna naturlig förnyring. Samt gynna störning av markskikt? (Privatperson) Skillnaden mellan rubrikerna "Kännetecken" och "Naturvärden" kan behöva tydliggöras. Under rubriken "Kännetecken" bör en något mer beskrivande text ligga som inte innehåller några skarpa gränsvärden för definition av biotopen i fråga som det gör nu. (Privatperson) Här skrivs att biotopen utgörs av tallskog äldre än 120 år och med förekomst av minst 10 spridda tallar per hektar med mycket hög ålder och utbredd krona. Dessa kriterier är höga och sådana bestånd är ovanliga redan idag. I många fall utgör även yngre tallbestånd livsmiljöer för hotade arter inklusive bland annat vissa kärlväxter, tallmykorrhizasvampar och tallinsekter, åtminstone där tallförnyring skett genom frötallar, och i synnerhet där humus-skikten är tunna och markens solexponering är god. Det kan därför vara motiverat att mildra kriterierna något. (Ist Värmland) Sidan 21. Bergvik är tveksam om att påståendet att den sammanlagda arealen av sandtallskogar i landet är liten. I synnerhet blir påståendet tveksamt om inte alla karaktärer i beskrivande tabell behöver vara uppfyllda. (Bergvik)	Tabellen med naturvärden är omformulerad, Vi har tydliggjort vilka punkter som ska vara uppfyllda samt lyft in att förekomst av död ved förstärker naturvärdet.

"sandig-grusig sedimentmark/isälvsediment " Denna miljö finns även på grova moräner typ sandig-grusig morän. Vart hör block (<i>Privatperson</i>)	I denna målbild hanteras endast sandtallskog, eftersom dessa miljöer har en specifik svampflora kopplade till sig.
"minst 10 spridda tallar/ha" Det finns inget belägg för att det måste finnas mycket gamla tallar för att denna typ av biotop skall hysa en mängd naturvårdsinträsanta marksvampar, plattlummer, mosippa eller sandödda. Marken skall helst under lång tid varit trädbevuxen men de gamla träden behöver inte vara kvar. Alternativt kan biotopen ha varit kringrand av äldre skog så att arterna lätt har kunnat kolonisera. (<i>Privatperson</i>)	Målbilden är omformulerad. Syftet med 10 st mycket gamla träd är att lyfta att det handlar om att det ska ha funnits en kontinuitet. Området kan vara en hänsynskrävande biotop även om dessa gamla träd saknas men då hanteras de inte av denna målbild.
Ålder Ålder inte är en lämplig metod att definiera hänsynskrävande biotoper, inte minst i tallskogar. Det behöver tydliggöras att för att kunna identifiera hänsynskrävande biotoper krävs främst kunskap om arter, livsmiljöer och skogskontinuitet, (<i>SNF</i>) -det är mycket anmärkningsvärt att Skogsstyrelsen lagt ribban för målbilden för sandtallskogar på en så hög nivå (nyckelbiotop). Detta riskerar att missa stora områden med mycket höga naturvärden, (<i>SNF</i>) Stora delar av texten i detta avsnitt är bra och förklarande, dock är beskrivningen i målbilden för sandtallskog i princip att likställa med en nyckelbiotop, inte en hänsynskrävande biotop. En hänsynskrävande biotop kan utgöras av en nyckelbiotop, men även av områden med naturvärden. Naturskyddsföreningen anser det därför anmärkningsvärt att ribban för just sandtallskogar läggs så högt, i synnerhet då detta är en nationellt prioriterad naturtyp. Att främst utgå från ålder samt förekomst av mycket gamla träd är dessutom missvisande eftersom sandtallskogarna i många delar av landet har en lång historik av relativt hård plockhuggning, vilket i många fall inte nämnvärt förminskat naturtypens höga värden som, framför allt, är knutna till marksvamp. Målbilden för den hänsynskrävande biotopen sandtallskog behöver därför utgå från befintliga naturvärden snarare än ålder. Om det utöver naturvärden, inte minst i form av marksvamp, även finns ett påtagligt inslag av mycket gamla träd så behöver området snarare prioriteras för områdesskydd. Sandtallskogar som inte håller höga naturvärden bör alltid föryngras naturligt med en fröträdsställning som alltid lämnas kvar i syfte att återskapa eller bibehålla mykorrhiza mellan tall och svamp. (<i>SNF</i>) "Tallskog äldre än 120 år" Vad bygger denna siffra på? Är det för att fastställa om skogen är uppkommen efter brand/självföryngring? (<i>Privatperson</i>)	Vi har förtydligat att målbilden hanterar de sandtallskogar som har synliga strukturer och andra typer kan vara biotoper ändå men omfattas inte av denna målbild.
Regional variation i ålder - norra sverige... i söder ... Borde utgå från boniteten inte vart i landet det ligger. Att det finns mer gammal skog i landskapet ökar snarare "risken" att skogen innehåller intressanta arter. Då borde inte kravet vara att åldern skall vara högre i dessa landskap, tvärtom. (<i>Privatperson</i>) Vi saknar en regional anpassning, liknande den som finns under rubriken definitioner på sidan 18. Vi tycker att 120 år för södra Sverige och 140 år för norra Sverige borde gälla även för Äldre Sandtallskogar. Och om tanken är att det ska göra det redan i denna version, så tycker vi att man bör specificera det i kännetecken och beskrivningen av hänsynsbiotopen, istället för att skriva "äldre än 120 år" och "snittålder < 120 år" och inte nämna något om regionala anpassningar. (<i>SCA</i>)	Formuleringen utgår från definitionen för ålder enligt Miljökvalitetsmålet i Levande skogar.

Täckningsgrad av lav Under rubriken beskrivning på sid 20 står att biotopen normalt har minst 20 procent täckningsgrad av lavar. Varför inte använda ett vedertaget begrepp - lavrik marktyp (25 procent) i stället? <i>(Skogsindustrierna)</i> Beskrivning av frekvens av lavförekomst är motsägelsefull, under rubriken Kännetecken står "lavdominerat marktäcke", under rubriken Naturvärden "Helt eller delvis lavdominerad mark", under rubriken Beskrivning "normalt minst 20 procent täckningsgrad av lavar". Använd istället genomgående, från Skogshögskolans boniteringssystem, begreppet Lavriktyp som motsvarar minst 25 procent täckning. <i>(Privatperson)</i>	Minst 20 procent täckningsgrad är ändrat till 25 procent för att använda ett vedertaget begrepp.
På sidan 21 anges att sandtallskogar "hotas av skogsbruk". Det är en schablonmässig formulering som behöver konkretiseras och omformuleras <i>(LRF & SÅF)</i>	Har formulerats om.
Målbild för hänsyn: Man skulle kunna lyfta in ett nyskapandemoment i denna målbild som avser exponerad död ved;-i biotoper med tydligt exponerade lägen kapa och lägg in 1–3 kantträd i biotopen (ej naturvärdesträd) till lågor (alt. kan samma antal träd istället katas för att skapa döende-nyligen död solexponerad tall-viktigt substrat för många hotade vedskalbaggar). Överväg att gruppställa högstubbar av tall. <i>(Privatperson)</i>	Under 2016 kommer en målbild för nyskapande av naturvärden tas fram. Frågan beaktas i samband med det.
Rekommenderad hänsyn i anslutning till biotop Sidan 21, fjärde stycket: Bergvik förstår inte varför det just finns behov av särskild hänsyn i normal produktionsskog i anslutning till den hänsynskrävande biotopen "Sandtallskog". Vilket stöd har arbetsgruppen för att kräva föryngring med bränning och fröträd med komplettering av sådd. Bergvik kan inte ställa sig bakom detta som en eftersträvarsvärd målbild för god hänsyn. <i>(Bergvik)</i> Rekommenderad hänsyn i bestånd i anslutning till hänsynskrävande biotop- Är det själva sandtallskogen ni menar eller bestånd i anslutning till denna? <i>(BillerudKorsnäs)</i> I beskrivningen för sandtallskog står att området inte kalavverkats och då bör rimligen inte slutavverkning med fröträdsställning med åtföljande avverkning av fröträd räknas in. Bildmässigt verkar skogarna på sidan 19 och 21 ha just detta uppkomstsätt. När det gäller sandtallskog anges ofta att naturvärdena knutna till kontinuitet vilket i flera fall inte verkar stämma. <i>(Privatperson)</i> Vi ställer oss inte bakom denna målbild i sin nuvarande utformning. Den behöver vidarebearbetas och omformuleras i flera avseenden. Den allmänna utgångspunkten i målbildsarbetet är att målbilderna ska spegla god miljöhänsyn vid föryngringsavverkning. Frågan huruvida föryngringsavverkning skall ske eller ej, är i det skedet överspelad och frivilliga avsättningar respektive formella avsättningar ligger utanför målbildsarbetets tillämpningsområde. Detta berörs inledningsvis i avsnittet om målbilder för hänsynskrävande biotoper, men efterföljande avsnitt och i synnerhet detta är inte konsekvent formulerat. Vad som egentligen är en målbild för god miljöhänsyn är synnerligen otydligt, då hänsynsbeskrivningen anger att hela beståndet eller delar av detta bör undantas, för att därefter ange att ytterligare hänsynsytor bör lämnas som hänsyn till hänsynen. Nyss nämnda hänsyn till hänsynen, bör därefter kompletteras med ytterligare trädsamlingar eller solitärer. Det är otydligt och alltför långtgående. <i>(LRF & SÅF)</i> Det anges i avsnittet att naturvärden i områden med sandtallskog kan vara koncentrerade till större eller mindre områden inom beståndet, vilket exemplifieras i principskissen på sidan 22.	Målbilden är omformulerad och rekommenderad hänsyn är borttagen

Frågan är om inte de områden som där anges vara avgränsade hänsynsytor – i själva verket bör vara de områden som anses utgöra hänsynskrävande biotoper i beståndstypen sandtallskog. (<i>LRF & SÅF</i>) På sidan 21 skrivs dock föredömligt att i de fall bestånd ligger i direkt anslutning till hänsynskrävande biotoper ("fast med lägre naturvärden") kan avverkning ske med genomtänkt hänsyn i form av hänsynsytor, trädgrupper och solitära naturvårdsträd. Den föreslagna hänsynen är utmärkt. (<i>Ist Värmland</i>) Skogsindustrierna anser att den avslutande delen om rekommenderad hänsyn i angränsande bestånd ska strykas. Målbilden gäller den hänsynskrävande biotopen, inte andra bestånd runt om. (<i>Skogsindustrierna</i>) Under rubriken Rekommenderad hänsyn i bestånd i anslutning till hänsynskrävande biotop rekommenderas att "Föryngring bör ske via fröträd som om möjligt kompletteras med sådd." Att komplettera med sådd finns ingen relevans i. Enda rekommenderade föryngringsmetod bör vara föryngring med fröträd. (<i>Privatperson</i>)	
"Brand, dimensionshuggningar eller renbete" Brandspåren är ofta inte lika tydliga som i "vanlig" barrskog bland annat för att en stor del av sandtallskogarna har legat bra till nära till exempel vattendrag så att den döda veden är bortplockad. Dessutom var visserligen bränderna vanliga men de var oftast lätta markbränder. (<i>Privatperson</i>) Flera intressanta sandtallskogar ligger i närheten av bebyggelses där ett idogt friluftande har bidragit till markstörningar och därmed underlättat för till exempel fruktkroppsbildning hos intressanta mykorrhizasvampar. (<i>Privatperson</i>)	Ok
Under rubriken Kännetecken används begreppet "uppsprucket och lavdominerat marktäcke". Uppsprucket torde vara ett tämligen lokalt uttryck och som få kan tyda. Ordet uppsprucket bör strykas eller förklaras i Beskrivning. (<i>Privatperson</i>)	Målbilden är omformulerad och synpunkterna är beaktade.
Beskrivningen stämmer inte alls med de bilder som visas, möjligen kan beståndet på sidan 19 stämma med beskrivningen men det syns mycket dåligt på bilden. Bilden på sidan 21 ser ut att stämma än sämre med beskrivningen om olikåldrig skog med lång skoglig kontinuitet. Beståndet kan givetvis vara mer än 120 år men på bilden ser skogen påtagligt likåldrig ut. (<i>Privatperson</i>)	Bilden på sidan 21 är borttagen.
Under rubriken Kännetecken står "sandig-grusig sedimentmark/ isälvsediment" vilket kan tolkas olika. Avses alla sandiga-grusiga sediment eller avses endast sandiga-grusiga sediment med ursprung från isälvsediment eller avses även isälvsediment av finare fraktioner? För att minska risken för olika tolkningar bör det endast stå "sandig-grusig sedimentmark". (<i>Privatperson</i>)	Målbilden är omformulerad och synpunkterna är beaktade.
I avsnittet om "Äldre sandtallskog med påtagligt inslag av mycket gamla träd" på sidan 19 anser vi att målbilden för "god miljöhänsyn" även måste inkludera en möjlighet att gallra bort "oönskad inväxning av tall" i paritet med det som står om gran. Anledningen är att denna naturtyp i ett mer naturskogslikt tillstånd varit återkommande stört av lågintensiva bränder som hpplit nere slutenheten rejält. Idag har denna naturtyp i regel en hög slutenhet pga utebilden störning, kvävenedfall mm, vilket är negativt för flertalet av de arter som nämns som karaktärsarterna eller artgrupperna. Väldigt glesa och öppna tallskogar. Det gäller bla: nattskär, trädpiplärka och rödstjärt, marklavar, sandödlor och marklevande insekter. (<i>Fastighetsverket</i>)	Enligt målbilden för god hänsyn kan det vara aktuellt med naturvårdande skötsel, som exempel nämns till exempel naturvårdsbränning och igenväxning av gran. Men även andra typer av naturvårdande skötsel kan vara aktuellt bland annat beroende på vilka arter som finns med mera.

I samma avsnitt påstås även att vi har ett internationellt ansvar för denna naturtyp. Vi anser att denna typ av argumentation är tveksam i en skrift om "god miljöhänsyn". Om detta påstående stämmer är det ett bra argument för hur till exempel. Naturvårdsverket ska agera när det gäller reservatsprioriteringar, men det påverkar ju inte hur det praktiska skogsbruket ska ta miljöhänsyn. Om författarna ändå vill lyfta fram det bör det beläggas med fakta, och i konsekvens med detta bör rimligen andra naturtyper förses med samma information. Det kanske finns naturtyper som i ett liknande perspektiv har ett högre relativa värden, plus att det rimligen bör finnas sådana miljöer som på motsvarande sätt kan prioriteras. (<i>Fastighetsverket</i>)	Stycket har formulerats om.
Sen undrar vi om man avser aritmetrisk eller grundytvågad medelålder. Det kan ju skilja en del i skiktade bestånd. Här bör man göra ett förtydligande. (<i>SCA</i>)	Stycket kring ålder är omformulerat.
I tabellen på sidan 19 nämns plattlummer som ett exempel på naturvärden i biotopen, men här bör också läggas till den närbesläktade och betydligt mera hotade mellanlummern (VU), som är strikt knuten till sandtallskog. Vidare bör den alltför vaga insektstermen "steklar" (som i Sverige omfattar över 9 000 arter knutna till vitt skilda livsmiljöer) ersättas med de för sandtallskog karaktäristiska grupperna rosteklar, vägsteklar, solitära bin och vissa skalbaggar. Därtill bör läggas till att de hotade arterna ofta är tydligt koncentrerade till delar med tunnare markvegetation, lavmattor och god solexponering, ofta sluttningar orienterade mer eller mindre åt söder. (<i>Ist Värmland</i>)	Målbilden är omformulerad och synpunkterna är beaktade.
Löptexten på sidan 20, första stycket, bör likaså förtydligas, enligt förslaget: "Det kan även finnas fläckvisa sandblottor, vilket gynnar många arter, främst insekter som vissa steklar och skalbaggar, samt sandödla, om solexponeringen är god. Vidare bör sidan 20 sista stycket kompletteras enligt "I bestånd med varierade naturvärden är det vanligt att de höga naturvärdena är koncentrerade till förhållandevis väl solexponerade delar av dynryggar eller åsar med tunt humuslager eller lavtäckte, medan sänkorna mellan dessa ryggar, liksom deras skuggiga nordsidor, har tjockare förnatäcke och större inslag av ris." (<i>Ist Värmland</i>)	Målbilden är omformulerad och synpunkterna är beaktade.
Illustrationen på sidan 22 visar ett bestånd med hög andel naturvärden. Det kan vara värt att nämna att om naturvärdena är svåravgränsade och utgör minst 50 procent av beståndet kan det röra sig om en nyckelbiotop. Illustrationen bör utformas så att den är mer representativ och visar hur det brukar se ut, det vill säga att endast små delar av beståndet utgörs av hänsynskrävande biotop. (<i>Ist Norrbotten</i>)	Illustrationen är borttagen.

Remissynpunkter på kapitel 4, kantzon mot våtmark

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Skarp övergång mellan fastmark och våtmark "Vi noterar vidare att det även för kantzoner med skarp övergång till fastmark har införts en minimigräns på 5 meter. Denna är uppenbart i många fall smalare än den kranlängds avstånd som anges i nuvarande målbild. Även denna miniminivå bör höjas." (WWF) I de fall man har en gallrad och enskiktad naturvärdestrivial barrskog på fastmark hela vägen fram till våtmarkskanten, är det verkliga motiverat att lämna en kantzon på 5 meter? Stora Enso Skog anser att det kan vara motiverat att plocka ut barrträd för att på sikt gynna löv i kantzonen. Detta var i linje med den tidigare målbilden för kantzon mot våtmark. (Stora Enso) Där stod också att om en kantzon med fastmarkskant är gallrad och enskiktad ända mot våtmarken är det lämpligt att börja om med ny, funktionell kantzon. I det nya förslaget står att kantzonen aldrig ska vara smalare än 5 meter. Skogsindustrierna anser att den förra skrivningen var bättre. (Skogsindustrierna) I kantzoner med en skarp övergång från fast mark till myr och det är en skött produktionsskog ända fram till kanten tycker vi att 5 meter bred kantzon kan vara nog så bred, särskilt då de successiva övergångarna på ofta fuktig/mark redan utgör en stor hänsynsareal. Vi tycker då att man istället lämnar en kantzon med träd som är sammanhängande men att man här får plocka produktionsträd, både av tall och gran (givetvis under förutsättning att de inte hyser höga naturvärden). Det möjliggör också att de tallar och lövträd som lämnas i kantzonen får möjlighet att utvecklas till fina naturvärdesträd. Däremot tycker vi, i enighet med remissen, att långa sträckor med andra naturvärden bör kantzonen breddas. (SCA) Sveaskog anser att skrivningarna i allmänhet är bra. Ett förslag är dock att öka minsta kantzonbredd från 5 till 10 meter för skarp övergång till fastmark mot myrar med klass 1 och 2 i våtmarksinventeringen. (Sveaskog) Målbilden för kantzon mot skarp övergång till fastmarken är mer krävande än målbilden mot vatten, då ett minimum om 5 meter är stipulerat. Bergvik anser att det inte är motiverat med denna skärpning i relation till vattenmålbilden. Det innebär också en skärpning i relation till tidigare målbild för kantzon mot våtmark, genom att tidigare version gällde vid "äldre tallskogar" som inte fick avverkas ända fram till kant. Nu gäller den skarpa kantzonen för all skog. (Bergvik) Minimibredden på kantzonen bör inte vara smalare vid skarp övergång mellan myr och skog då kantzonens funktion, för till exempel fåglar eller hänglavar, är särskilt utsatt när den är smal och skarp och man saknar en bredare, mjuk, trädbevuxen övergångszon. Bra att man definierar en minsta bredd för kantzonen på produktiv skogsmark. Detta är också en parameter som är särskilt intressant att följa upp. (Ist Norrbotten)	Det råder olika meningar huruvida det bör finnas en minimigräns på 5 meter vid skarp övergång. En del remissinstanser anser att det är en alldeles för liten zon för att fylla någon funktion medan andra instanser menar på att det är för omfattande om det handlar om produktionsbestånd ända ner. I målbilden står det att kantzonen vid skarp övergång ska anpassas till förutsättningarna. Om det finns andra naturvärden såsom tydligt lövinslag, hänglavsrik skog, äldre träd och död ved mm ska zonen vara bredare. Men den bör vara minst 5 meter. Gör man zonen smalare är det svårt att bibehålla zonens funktion. Avverkning i zonen får ske om det syftar till att förstärka och nyskapa värden.
Successiv övergång Vi noterar att det i förslaget för avgränsning av kantzon med successiv övergång till fastmark har införts en urkoppling vid 10 meter mot impedimentgräns. Denna är olycklig och riskerar att bli en övre maxgräns för dessa typer av kantzoner och därmed även	Det råder olika meningar huruvida det bör finnas en minimigräns på 5 meter vid skarp övergång. En del remissinstanser anser att det är en alldeles för liten zon för att fylla

en försvagning av befintlig målbild. Om en urkoppling alls skall finnas bör den snarast ligga på 15 till 20 meters mot impedimentgräns. (WWF) Målbilden att lämna en minst 10 meter bred kantzon vid en successiv övergång mot fastmark kan bli mycket omfattande. Möjligheten att ta ut större träd i den lämnade kantzonen bör ingå i målbilden. (Skogsindustrierna) I de allra flesta fall med långa successiva övergångar, så tror vi att kantzoner kommer att vara bredare än 10 meter räknat från impedimentsgränsen. Vid urkopplingen på breda kantzoner, så är det dock osäkert hur detta kommer att praktiskt tillämpas, eftersom det inte är lätt att bedöma exakt var impedimentgränsen går. Det öppnar för att det i slutändan kan leda till att det ändå kommer att handla om en subjektiv bedömning. Det kan hända att man måste sätta en siffra för att göra den här typen av urkoppling men vi tror inte att det är praktiskt genomförbart att bestämma impedimentsgränsen för varje meter kantzon vi snitslar. Kanske det skulle vara lämpligare att utgå från en övrehöjd på cirka 10 meter vid slutavverkning? Vi tror hur som helst att 10 meter kan vara en rimlig miniminivå. I successiva kantzoner som är triviala och skötta vill vi kunna plockhugga kantzonerna mot våtmark, både på triviala granar och tallar. I dessa miljöer tycker vi det är en rimlig avvägning mellan produktion och miljö. (SCA) Jag har fått interna synpunkter på att vi skall ta bort maxbegränsningen på 15 meter vad gäller kantzon mot våtmark med successiv övergång till vanlig produktionsskog. (Sveaskog) Föreslagen bredd om 10 meter bör ändra till "minst en träd längd" (Privatperson)	någon funktion medan andra instanser menar på att det är för omfattande om det handlar om produktionsbestånd ända ner. I målbilden står det att kantzonen vid successiv övergång ska anpassas till förutsättningarna. Om det finns andra naturvärden såsom tydligt lövinslag, hänglavsrik skog, äldre träd och död ved mm ska zonen vara bredare. Avverkning i zonen får ske om det syftar till att förstärka och nyskapa värden
WWF efterlyser en tydlig och transparent motivering till den reviderade målbilden i förhållande till befintlig målbild för kantzoner mot våtmark. Vi utgår från att ambitionen bör vara att förbättra tydligheten och naturvårdsambitionen. (WWF)	Den stora skillnaden mot förra målbilden är att vi tydliggjort ett strukturerat arbetssätt där alla hänsynskrävande biotoper och utströmningsområden avgränsas och lämnas utan avverkning. Därefter avgränsas kantzonen mot våtmarken utifrån skarp respektive successiv övergång.
Produktiv mark-Impediment Det framgår inte i målbilden hur produktiva våtmarker ska hantearas. Rimligen bör dessa inte föras med en kantzon. (Stora Enso) Det behöver också tydliggöras att man med våtmark menar impediment eller "myr" och produktiv våtmark i form av sumpskog. Bergvik anser inte att sådan våtmark kräver ytterligare skydd i form av lämnad kantzon. (Bergvik) Angående kantzoner mot våtmarker anser Länsstyrelsen att man behöver definiera kantzonen på produktiv skogsmark. Skogliga impediment kan per definition inte räknas som hänsyn och bör lämnas utanför diskussionen. (Ist Norrbotten) Avgränsningen mellan produktiv skogsmark och skogligt impediment är viktig och endast produktiv skogsmark kan redovisas som hänsynsyta. Skogliga impediment får inte avverkas och kan alltså inte utgöra hänsyn. I annat fall kan en kantzon ge sken av hänsyn även om man bara skulle lämnat trädklätt impedimentet att utgöra kantzonen. (Ist Norrbotten)	Har tydliggjort att det handlar om kantzon mot våtmarksimpediment.

I den ursprungliga versionen av målbilder fanns en tabell med typfall för kantzoner mot våtmark och hur de skulle hanteras. Till det fanns också en illustration. Både tabellen och illustrationen var bra och borde vara kvar. (<i>Skogsindustrierna</i>)	En ny illustration och tabell är inlagd.
I texten om kantzoner mot våtmark finns på fler ställen ska-krav trots att det tydligt anges i inledningen av rapporten att målbilderna inte ska vara av den karaktären (<i>Skogsindustrierna</i>)	Ska är ändrat till bör.
SCA verkar i norra Sverige där våtmarker utgör en viktig hänsynsfunktion ur naturvårdessynpunkt. I många landskap utgör myrkantzoner redan den största hänsynen areellt sett på grund av flacka, fuktiga/blöta landskap med breda successivt övergående kantzoner i stora delar av Norrland. Formen på myrarna kan också vara "bläckfiskliknande" vilket får till följd att kantzonerna blir långsträckta och kan utgöra en betydande andel av traktens yta. I utformningen av målbilden är det därför av största vikt att den utformas så att kantzonen blir funktionell med en rimlig avgränsning mellan produktion och naturhänsyn. (<i>SCA</i>)	Målbilden är omarbetad för att tydliggöra hur kantzonen ska avgränsas.
Avgränsa utströmningsområden I målbilden för kantzon mot vattendrag och sjö finns det en begränsning för utströmningsområden till att gälla utströmningsområden i direkt anslutning till vattnet, det vill säga cirka en trädlängd. Samma längd borde gälla även för kantzon våtmark. (<i>SCA</i>)	Infört.
Illustrationer I principsskissen över kantzonen är det viktigt att gränsen mellan produktiv skog och impediment ritas ut så man ser vad själva hänsynen består av. Vi anser vidare att man inte bör plockhugga i lämnade kantzoner. Även om träd blåser omkull i kantzonen blir det värdefull död ved, såväl på land som i vatten. Även här blir redovisningen av hänsynen problematisk när man delvis använt hänsynsytor för produktion istället för att lämna dem helt för naturvårdshänsyn. Kan man då räkna hela arealen som hänsyn? (<i>Ist Norrbotten</i>) För att uppnå den praktiska vägledning som anges som mål, bör figurerna på sidorna 22 och 24 (tvärsnitt av kantzon) och 29 förse med mått (skala). På sidan 24 kan man anta en trädhöjd och på så vis räkna ut en bredd. Vidare bör man på sidorna 24 och 29 illustrera markfuktigheten (sumpmossor). På så sätt blir figurerna mer av faktiska konkreta riktlinjer som kan tillämpas. (<i>Ist Västernorrland</i>) I kapitel 4 angående kantzoner efterlyser vi tydligare info om vad den gula gränsen i figuren på sidan 24 avser. Vi saknar också info om vad den rödstreckade linjen samt den blå ovalen avser. (<i>Fastighetsverket</i>)	Illustrationerna är omarbetade, bland annat tydliggörs gränsen mellan impediment och produktiv mark.
Sidan 23 - kantzon mot våtmark, "minst 10 meter" bör ändras till "minst 5 meter". Ett av huvudsyftena med att se över målbilden var att harmonisera denna bättre med vattenmål bilden. (<i>LRF & SÅF</i>)	5 meter i vattenmål bilden hanterar fläckmarksberedning. Inte zonens bredd.
Rad 2. Borde stå "Trädbevuxna kantzoner ska generellt lämnas opåverkade" (<i>Privatperson</i>)	Målbilden är förtydligad och omformulerad.
Under rubriken Kantzon med skarp övergång till fastmark (kapitel 4 sidan 24) efter Urkoppling står följande: "Granuttag kan vara motiverat i triviala kantzoner med stor stormrisk och i de fall granen hotar värdefulla naturvärdesträd eller utvecklingsträd." Vi anser att denna skrivning kan förtydligas med att en avverkning av en till exempel "granodling" som växer ändå fram till vatten är en viktig restaureringsåtgärd för att gynna löv nära vatten (<i>Skogforsk</i>)	Inledningsvis i målbilden har det förtydligats att man kan avverka för att gynna naturvärdena.

Avgränsning av kantzon-steg 3 Avgränsa kantzon mellan skogsbeståndet och våtmarken: man bör överväga om trädhöjd är den enda parametern som ska styra bredden här. Det finns ju andra naturvärdesparametrar som ex lövinslag och skiktning som man skulle kunna använda sig av i steg 3. Exempelvis kan ju skiktning och löv förekomma efter de första "genomsnittsträdet". Det kan dessutom medföra vissa praktiska bekymmer att behöva syna ut "genomsnittsträd" i samband med avgränsning av längre kantzoner. <i>(Privatperson)</i>	Det är förtydligat att man avgränsar bredden efter naturvärden.
Körning Rad 1. Borde stå "Om inte körning inom kantzoner mot våtmarker eller utströmningsområden kan undvikas ska körskador förhindras" <i>(Privatperson)</i>	Texten är hänvisad till målbild för körning.
Har även fått interna synpunkter på att det borde framgå tydligare att: avverkning av likåldriga granskogar utmed sjöar och vattendrag (nedanför Lapplands inlandsskogar) är önskvärt i ett restaureringsperspektiv. <i>(Sveaskog)</i>	
Texten om granuttag bör ändras till "Om risken för stormfällning och efterföljande problem med insektsangrepp bedöms vara stor kan avverkning ske ända fram till impedimentgränsen längs begränsade sträckor". <i>(Privatperson)</i>	Texten är omformulerad.
På sidan 24 föreslår vi att begreppet urkoppling byts ut mot "undantag" eller "undantag från regeln" <i>(Ist Jönköping)</i>	Bra förslag.
Sidan 24. "Minst 10 meter mot impedimentsgränsen lämnas dock alltid."- förtydliga att impgränsen går vid <1m³sk/ha <i>(BillerudKorsnäs)</i>	Bra förslag.
De två urkopplingarna; breda kantzoner och zoner med gran bör anpassas till målbilder för kantzon mot vattendrag och sjöar, både till innehåll och språk. För att det blir en typ av urkoppling som gäller på samma trakt för alla hänsyn. <i>(Privatperson)</i>	Urkopplingarna har olika syften och funktion. Om samma urkoppling används till alla delar försvinner motivet.
Just nu pågår arbetet med att arbeta in begreppet Grön infrastruktur i naturvårdsarbetet och landskapsplaneringen i stort, ett sätt att bland annat bevara och öka konnektiviteten mellan områden med hög biodiversitet och underlätta spridning och utbyte mellan dessa. Ur den aspekten är lämnandet av kantzoner samt kvaliteten och bredden på kantzonerna mot vatten, våtmarker eller andra naturliga brynmiljöer den viktigaste hänsynen i kalhyggeskogsbruket. Kantzonerna är viktiga livsmiljöer i sig själva, ofta med hög biologisk mångfald, men de utgör också stommen i den gröna infrastrukturen, i synnerhet i det brukade skogslandskapet. Vi skulle gärna se mer långtgående rekommendationer kring just kantzonerna eftersom de är nyckelelement i ett landskapsperspektiv. Ett sätt kunde vara att rekommendera att lägga större del av hänsynen i just kantzonen då nyttan blir stor inte bara ur ett skogsekologiskt perspektiv utan även för vattenmiljöerna, våtmarkerna och andra habitat. <i>(Ist Norrbotten)</i> Definitionen av kantzonen mot våtmarker kan vara tydligare. Just kantzonerna mot myr (men även mot vatten) ser vi som en av de stora utmaningarna i skogsbruket och där väldigt mycket finns att göra. De bör vara tillräckligt omfattande för att vara funktionella som spridningskorridorer eller som egna biotoper. De är ofta väldigt smala och utgörs övervägande av trädbevuxna impediment. <i>(Ist Norrbotten)</i>	Med denna målbild kommer kantzonen variera i bredd. Där det finns värden kommer mer lämnas och på andra sträckor kommer zonen bli smalare.

Remissynpunkter på kapitel 5, körning i skogsmark

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Gränsen för att körning inte förekommer närmare än 10 meter från vattendrag och sjöar helt saknas vilket är mycket tydligt i befintlig målbild för kantzoner mot vattendrag och sjöar. Detta är en viktig och konkret aspekt som även måste återspegla sig i förslagen målbild för körning. Eventuella andra inkonsekvenser bör också rättas till. (WWF)	Vi kompletterar målbildsformuleringen med meningen att "Det innebär ingen körning inom cirka 10 meter", liksom det står i en av punkterna i målbilder för avgränsning av kantzon. I vissa fall, vid särskilda förhållanden behöver man göra på annat sätt. (Väldigt brant, nära diken osv). Kommentar i traktidirektiv (gårna också i anmälan) om man frångår "tumregeln".
Definitionen av utströmningsområde är inte densamma som i målbilder kantzon mot vattendrag och sjöar, bland annat nämns i den ena vitmossor och i den andra sumpmossor. Definitionen bör ändras till samma som kantzon mot vattendrag och sjöar: "Utströmningsområden kännetecknas av att grundvattnet tränger upp i eller mycket nära markytan och marken domineras ofta av sumpmossor och annan hydrofil (fuktighetsälskande) vegetation". (Privatperson)	Justeras. Vi tittar igenom övriga delar i dokumentet också så att definitioner överensstämmer.
Stöder överföring av den branschgemensamma policyn till en målbild. Beskrivningen av målbilderna behöver kompletteras med foton och/eller illustrationer. (LRF & SÅF, Skogsindustrierna)	Ja, det ska kompletteras med fler foton och illustrationer.
Texten bör förtydliga att markberedning i sig inte kan anses vara en körskada, även om markberedaren kan orsaka körskador. Eftersom upplevelsen av vad som är förfulande eller inte är subjektiv går det inte att utesluta att personer kommer att uppfatta markberedning i områden som nyttjas för rekreation som förfulande, även om man använt sig av skonsam metod och undvikt körskador. Samtidigt rör det sig om områden där det bedrivs ett aktivt skogsbruk och där markberedning kan vara en förutsättning för god förnyring. (Skogsindustrierna, Stora, Bergvik)	Se över skrivning så att det blir tydligt!
Sidan 29. "Skotaren anpassar lasset storlek vid körning på svagare partier". Det viktigaste är att 1) undvika denna typ av överfart och 2) att bygga en bra överfart som håller för skotaren. I tredje hand kan man minska lasstorleken om överfarten ändå inte bedöms hålla. Denna prioritering bör lyftas tydligare i målbildstexten. (Skogsindustrierna, Stora, Sveaskog)	Helt okej. Anpassa lasset eller marktrycket på maskinen (hjul, band och så vidare) när det behövs.
Sidan 29. Basstråk (huvudvägar) finns inte beskrivet i målbildstexten men man säger ändå att "skördaren skapar dubbla basstråk..." i målbildstexten. Detta är överkurs och bör tas bort ur målbildstexten och istället ha i bilagan. (Stora)	Beskriv basstråk i definitionerna. Gruppen föreslår en gemensam ordlista för alla målbilder (för rapporten). Vi ser behov av detta efter lite diskussion!
Sidan 29. En av de viktigaste punkterna för att undvika körskador är att alltid dra huvudvägarna närmaste bäriga väg (på högre belägen mark) för att i så stor utsträckning som möjligt undvika körning i eller nära känsliga områden. Detta finns beskrivet i bilagan men bör lyftas upp i målbildstexten. (Stora)	Lyfts in under rubriken Viktiga principer.
Sidan 26. Bioackumulering är ett krångligt ord – går det att skriva enklare? (Stora)	Ansamling (högre koncentration) av gift längre upp i näringskedjan. Ev. illustrera med näringskedja.

Skogsstyrelsen behöver tydliggöra och definiera målbilderna för körning i skogsmark vad gällande rekreation och friluftsliv. Det står att körning inte får orsaka skador på och intill stigar och leder, vilket rimligen gäller även för närskog, friluftsskog och uppehållsplatser. Skogsstyrelsen behöver tydliggöra detta. Även möjligheten för framkomlighet behöver gälla i samtliga dessa områden Det är även oklart vad som menas med "körspår har ingen påtaglig inverkan på upplevelsen i områden för friluftsliv och rekreation". Vad innebär "påtaglig inverkan"? Kommer upplevelsen av körspåret att mätas i efterhand? (SNF)	Formuleringen visar på en viljeinriktning. Det finns ingen definition av vad påtaglig inverkan innebär. Håller med om att det är svårt att följa upp.
Punkt 3 i målbilden för körning i områden för rekreation och friluftsliv bör strykas och samtliga områden ingå i punkt två. (SNF)	Tas upp av gruppen för friluftsliv och rekreation. Förslag att förtydliga själva formuleringarna i respektive punkt. Generellt, beskriv att målbilderna visar på "tillståndet" efter en genomförd åtgärd! Bör skrivas in i inledningen till alla målbilder. Mark och vattengruppen ser över alla sina målbildspunkter avseende formuleringarna, så att de blir mer enhetliga.
Vidare behöver följande förtydliganden framgå i målbilderna för körning i skogsmark: • Körsador får inte orsaka försumpning invid eller dämning av vattendrag • Körsador får inte påverka naturvärden i lämnad hänsyn [målbilderna anger endast värden i hänsynskrävande biotoper, Naturskyddsföreningen anser att detta behöver gälla samtlig lämnad hänsyn. (SNF)]	Försumpning/dämning ingår i punkt 4. Vi uppfattar att hänsyn till "lämnad hänsyn" redan omfattas av föreslagna målbildsskrivningar. Men vi skulle kunna lägga till i näst sista punkten: "...eller annan lämnad hänsyn".
Körskadornas negativa miljöeffekter, såsom ökat utsläpp av tungmetaller, skadlig slamtransport samt näringsläckage till skogens vatten, behöver på ett kortfattat och pedagogiskt sätt redovisas för. Effekterna finns förvisso nämnt i bilaga 1, men behöver även tydligt framgå i rapporttexten. (SNF)	Vi bedömer att effekterna finns med i tillräcklig omfattning, se rubrikerna kemiska effekter, biologiska effekter och så vidare.
Vi tycker att man borde göra samma definition av vattendrag och diken, alltså att det normalt ska vara vattenförande året runt för att innefattas av obligatoriskt brobyggge. Enligt remissförslaget är ju ambitionsnivån högre för diken, eftersom att även torrlagda diken innefattas, vilket enligt definitionen inte gäller bäckar. Konsekvenserna borde ju vara desamma oavsett om det handlar om en bäck eller dike. Vi tycker att man istället har en målbild för både vattendrag och diken som inte är vattenförande året runt och en målbild för de som är vattenförande året runt. Där man kan tänka sig andra lämpliga åtgärder. Till exempel: Om diket är vattenförande vid avverkningstillfället = BYGG BRO. Om diket ej är vattenförande vid avverkningstillfället = lägg igen det med virke och kör över (tex torr sommar och hela vintern). Är det smalare diken som torrläggs under sommaren har vi sagt att de kan lägga i virke i botten och upp över kanterna för att sedan köra över. Det leder inte till någon slambildning enligt vår uppfattning. För punkten 4, markberedare, kan man komplettera med en rekommendation om att bygga minst en bro för att binda ihop hela föryngringsytan, eftersom dikena inte behöver vara torrlagda vid markberedningstillfället. Men detta bör ju vara en bedömning man gör utifrån förutsättningar på plats. (SCA)	Vi bedömer att avgränsningen är relevant utifrån risk-för-skada-perspektiv. Avgränsningen är gjord till att inkludera diken som har sitt utlopp i sjö eller vattendrag.

Rätt placering av överfart Vi saknar även lite tryck på att det är viktigt att hitta rätt ställen att göra överfarten på. Det kan vara en avgörande faktor. I bilagan står det utförligare om det, men vi tycker att det är så viktigt att de borde stå i målbilden. "Att helt undvika spår efter de maskiner som utför skogsbruksåtgärder är inte möjligt och inte heller målet. Det övergripande målet är att förhindra att spårbildning sker på platser, i miljöer, där de riskerar att orsaka skada" är en mycket bra formulering som skapar trovärdighet. Detta kan med fördel också kopplas till fuktighetskartor och skuggad terrängmodell. (SCA)	Skriv till en formulering om detta i bakgrunden. Se till att koppling till bra planeringsunderlag finns.
Underjordiska bäckar Vi undrar även om vattendrag innefattar underjordiska bäckar eller om underjordiska bäckar räknas som grundvattenflöde? Det står inte något om det i definitionen i remissen. Vi har fått en del lagråd från skogsstyrelsen, till exempel att bygga broar eller vinteravverka vid förekomst av underjordiska bäckar. Vi tycker att det kan vara befogat att ta upp, så att vi har en samsyn även i den frågan. Den erfarenheten vi har av underjordiska bäckar är att det ofta är frågan om mycket blockrika områden eller stenbunden terräng, där risken för körsador är minimal, även vid barmarksavverkning. (SCA)	Vi tar med oss frågan. Har inget svar just nu. En fråga för "nästa upplaga" av målbilder. Det finns underjordiska bäckar i både blockrika marker men även i marker med mycket mo, mjäl och ler. Behöver mer underlag om detta innan ställningstagande.
Sista målbilden "körning påverkar inte värdena i hänsynskrävande biotoper" behöver förtydligas. Ge exempel på faktorer som påverkar värdena i hänsynskrävande biotoper. (SCA)	Vi tycker inte att själva målbilden bör innehålla förtydliganden, men vi ser över innehållet under rubriken Effekter på lämnad hänsyn. Lägg eventuellt till lågor med mera.
"Små hänsynsytor korsas inte": Är det ändå möjligt att passera till exempel långsmala surdrag, där man bedömer att med kavling och risning skulle vara möjligt att köra utan att skapa körsador? (SCA)	Principen står fast, en viljeinriktning. Om man behöver göra annorlunda dokumenteras det noggrant, beskriv till exempel varför man behöver korsa. Önskvärt att det också beskrivs i anmälan om det berör ytor med natur- och kulturmiljövärden. Det kan bland annat vara ett stöd för prioritering av fältbesök. Önskemålet inkluderar inte ytor för nyskapande, triviala trädgrupper exempelvis.
Sidan 27. Körsador i kulturmiljöer. Det kan tilläggas att blottat markskikt kan leda till erosionsskador på forn- och kulturlämningar. I sluttande sandig terräng kan det snabbt bli grova erosionsskador även om en liten yta blottläggs.	Lägg till skrivning under Effekter på kulturmiljöer, punkt två.
Sidan 28. Målbild för körning i områden med kulturlämningar. Skulle kunna tilläggas att körsador inte ska riskera att framkalla erosion. (RAÄ)	Vi bedömer att det redan omfattas av punkt 1.
Indelningen av allvarliga körsador känns nu något omständlig-blandning av effektfokuserade (exempel "Inga körsador som leder till slamtransport till sjöar och vattendrag") och platsfokuserade ("Inga körsador i och i direkt anslutning till sjöar och vattendrag) körskadetyper/målbilder. Effektfokuserade målbilder kan i vissa fall vara svåra att omsätta i praktik då dom ofrånkomligen leder till en bedömning från fall till fall. (Privatperson)	Vi gör ingen förändring i nuläget. Effektperspektivet är viktigt och det är en önskemål att en bedömning görs utifrån varje plats unika förhållanden och förutsättningar.
Vi efterlyser en mer effektiv och lättolkad indelningssystematik med ett tydligt "platsfokus" snarare än "effektfokus". Kanske kan syftet med målbilderna (exempel "Inga körsador som leder till slamtransport till sjöar och vattendrag") anges separat. Då återstår det endast ett mindre antal "platsfokuserade" målbilder/körskadetyper som blir enkla och tydliga att förhålla sig till och som sannolikt blir lättare att implementera i det operativa skogsbruket. (Privatperson)	Se kommentaren ovan.

Kategorin målbilder för "körning runt blöta och försumpade ytor samt hänsynskrävande biotoper" bör kunna integreras i den första kategorin, förslagsvis med titeln: Målbild för körning i närhet av sjöar/vattendrag och fuktiga hänsynskrävande biotoper (<i>Privatperson</i>)	Ingen förändring.
Målbilden "Körning orsakar inte förändringar i vattenflöden i och runt ytor" är väldigt svår att förhålla sig till i nuvarande form. Kanske addera "omfattande" eller dylikt för att markera att det inte rör sig om smärre, irrelevanta, förändringar i vattenflöden. Bör exemplifieras med några typfall. (<i>Två privatpersoner</i>)	Vi förtydligar med några exempel.
Sidan 29 om viktiga principer. Varför står detta med här egentligen. Hur körning bör utföras på sidan 57 känns mer instruktivt och bör stå med i rapporten/målbildskapitlet. Även exempel på körskador och återställning av körskador borde stå med i själva målbildskapitlet. (<i>Privatperson</i>)	Vi har för närvarande begränsat med utrymme. Vi tar med oss synpunkten och funderar över hur vi kan paketera innehållet på bästa sätt.
Sidan 29 om kommunikation och skotaren... Även viktigt att denna info finns överförbar till ev grot-skotare och markberedare. (<i>Privatperson</i>)	Informationen ska kommuniceras vidare i alla led. Lägg till i skrivning.
Figuren på sidan 29 bör förses med mått (skala). Vidare bör man på (sidan 24 och) sidan 29 illustrera markfuktigheten (sumpsosor). På så sätt blir figurerna mer av faktiska konkreta riktlinjer som kan tillämpas. (<i>Ist Västernorrland</i>)	Illustration markfuktighet (övergång vitmossor-fastmark), foto, samt lägg till översikt bilden kantzon m utströmningsområde.
På sidan 29 nämns broöverfarter och på sidan 64 ses broelement och virkesbro. Målbilden borde resonera kring fördelarna och måne rekommendera någonting. Som vi ser det tar det längre tid att bygga en virkesbro, det borde vara mer rationellt att använda broelement. (<i>Ist Västernorrland</i>)	Det går mer och mer mot virkesbroar. Vi kan ge referens till Skogsforsks studie exempelvis. Men även praktikernas erfarenhet pekar åt fördel virkesbroar.
Bakgrunden. Rad 3, borde stå "hur körning i skogsmark ska utföras och hur man..." (<i>Privatperson</i>)	Ok.
Definitioner Effekter i vatten: Punkt 3. Upplever det lite otydligt vad meningen syftar på. Är det en eller två effekter? I mitt huvud är det fyra saker som händer (se nedan). Men det kanske är överkurs? Levnadsförhållandena kan försämrans genom: 1) Sten och grussubstrat täcks över. De små håligheter som finns mellan stenar och grus, som är viktiga livsmiljöer för insekter, försvinner. 2) När sten och grus täcks över försvinner de ytor där alger och biofilm kan växa vilket leder till att vattnets förmåga att producera biomassa samt att ta upp näring ur vattnet minskar. 3) Ansamling av partiklar som är finare än sand blockerar genomströmning av vatten genom håligheter som finns mellan stenar och grus och därav minskar syretillförseln. 4) Nedbrytning av organiskt material som ansamlats mellan stenar och grus reducerar tillgången på syre. (<i>privatperson</i>)	Vi bedömer att detta fångas in på ett förenklat sätt och det räcker i det här sammanhanget.
Målbilder Målbild för överfart över vattendrag och diken vid terrängkörning Vill lägga till en punkt: Överfarten konstrueras så att risk för dämning minimeras. (<i>Privatperson</i>)	Ingen åtgärd. Vi bedömer att det inte behövs en enskild punkt för dämningensrisk. Vi har vägt risken, för och emot, i våra resonemang när vi formulerade målbildsbeskrivningarna. Strävan är att konstruera en överfart på ett så bra sätt som möjligt, för att minimera risken för skada på vattnet. Risken för eventuell dämning och risk för att en sådana i så fall orsakar skada får göras från fall till fall. Grundinställningen är dock att en överfart inte orsakar dämning.

Viktiga principer för körning i skogsmark Generellt: Borde stå Skotarföraren och skördarföraren i stället för skotaren och skördaren. Punkt 10. Borde stå "Skotarföraren anpassar lassets vikt vid körning över" (<i>Privatperson</i>)	Bra synpunkter. Vi ändrar.
Det finns ett behov av en terminologi som skiljer på biotoper som är hänsynskrävande avseende avverkning eller körning. Begreppet hänsynskrävande biotoper bör av hävd reserveras för avverkning och ett nytt begrepp bör introduceras för körning, till exempel "körkänslig biotop". Exempel av och beskrivningar av körkänsliga biotoper bör listas i målbilden. De två sista rutorna med målbild för körning på torvmark och andra våtmarker; körning runt blöta försumpade ytor ändras till "körkänslig biotop". (<i>Privatperson</i>)	Begreppet avser alla skötselåtgärder. Skogsvårdslagens hänsynsföreskrifter omfattar hänsyn vid alla typer av skogsbruksåtgärder, inte bara avverkning. Det är inte nödvändigt att införa ett nytt begrepp, anser vi.
För att verkligen komma till rätta med körskadorna skulle även den storskaliga logistiken kring avverkning och industrins virkesförsörjning behöva belysas. (<i>Ist Norrbotten</i>)	En övergripande fråga som lyfts men det ligger utanför vårt mandat att hantera.
Just valet av årstid och markförhållanden är avgörande och på fuktiga marker bör kanske även anpassade metoder för drivning föreslås, kanske genom att vinscha ut stockarna från den svaga marken, eller att avstå tills vidare om oacceptabla körskador inte kan undvikas. En rekommendationen kan då vara att vänta med avverkning tills förhållandena tillåter att det görs utan att skador uppstår. (<i>Ist Norrbotten</i>)	Följs målbilderna bedömer vi att körskador förhindras (inga oacceptabla körskador uppstår).
Vid överfarter där man korsar vattendrag läggs ofta en kavelbro för att minska de fysiska skadorna på bäckkanten och botten. Här vill vi se rekommendationer att denna alltid tas bort efteråt då den kan utgöra vandringshinder och även ha en viss dämmande effekt i vattendraget. Om så inte är möjligt bör andra metoder för att korsa vattendrag utan att skador uppstår användas. (<i>Ist Norrbotten</i>)	Vi har gjort det avvägandet då vi arbetade fram målbilderna för överfart, och nyttan av att lämna virkesbroar överväger riskerna utifrån den kunskap vi har i dagsläget.
Myndigheten önskar särskilt framhålla vikten av att planera skogsbruksåtgärder noggrant och under rätta förhållanden i avsikt att minska negativ miljöpåverkan. (<i>HaV</i>)	Betydelsen av planering lyfts i första punkten under Viktiga principer. Det är en viktig del i implementeringen av målbilderna.

Remissynpunkter på kapitel 6, kulturmiljöer

Allmänna remissynpunkter på målbilderna för kulturmiljöer

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Bra att hänvisa till SvL som på flera ställen stadgar hänsyn till landskapsbilden. (<i>RAÄ</i>)	Åtgärdat!
Rubrik om lagar, mål och konventioner, men texten handlar inte om konventioner. (<i>RAÄ</i>)	Åtgärdat!
Kan nämnas att det biologiska kulturarvet i vissa fall kan skyddas med stöd av både SvL och Miljöbalken; vissa naturföremål med tradition skyddas även med stöd av KML. (<i>RAÄ</i>)	Åtgärdat!
Genomgående behöver stavning ses över, till exempel ska länsstyrelsen stavas med liten bokstav. (<i>RAÄ</i>)	Åtgärdat!
Möjligen önskas en tydligare generell målbild för hur naturvärdesträd ska hanteras på kulturlämningar. (<i>Privatperson</i>)	Naturvärdesträd som riskerar att skada lämningen tas bort. I annat fall görs bedömning i det enskilda trädets naturvärde. Åtgärdat!

Själva målbilderna bör lyftas fram tydligare och länkar och lästips flyttas till bakgrundsbilagan. En detalj att beakta i kapitlet är att matriserna kan vara svåra att uttyda för personer med nedsatt färgseende, vilket är relativt vanligt. <i>(LRF & SÅF)</i>	Handledning placerad efter målbilderna i rapporten. Färgsättning har sets över.
Vi ställer oss frågande till fokuseringen på övriga kulturlämningar, snarare än på fornlämningar som har lagens fulla skydd. Det blir problem för skogsbruket när målbilderna behandlar ökl och fornlämning på samma sätt. Det devalverar värdet på fornlämningarna. Såväl lagens krav, som ambitioner utöver dessa, behöver täckas av målbilderna. <i>(Ist Västernorrland)</i>	Målbilderna utgår från SvL § 30. Skulle målbilder för fornlämningar tas fram hade detta krävt deltagande från flera (alla?) Länsstyrelser. Ingen åtgärd!
Under allmänna punkter för god miljöhänsyn bör framgå som punkt att om man själv inte har kompetens att hantera forn- och kulturlämningar så bör man köpa in den kompetensen. <i>(Ist Västernorrland)</i>	Åtgärdat!
Handlingen är otydlig i vad den omfattar vad gäller riktlinjer för fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Det råder även en viss begreppsförvirring, främst kring hur begreppen övrig kulturhistorisk lämning, kulturlämning och kulturmiljö används. <i>(Ist Norrbotten)</i>	Vi ser över texten så att den blir konsekvent och tydlig då det gäller begreppsanvändningen. Åtgärdat!
Fokusera helt på övriga kulturhistoriska lämningar (tillkomna efter 1850) och hänvisa konsekvent till Länsstyrelsen för fornlämningar så blir det lättare att följa och mer konsekvent. <i>(Ist Norrbotten)</i>	Lämningar som alltid är fornlämningar tas bort. För lämningar som kan var både ock förtydligar vi att länsstyrelsen har ansvaret då lämningen är fornlämning. Åtgärdat!
Länsstyrelsen och Skogsstyrelsens förhållningssätt när det gäller hänsyn skiljer sig en del. Om Länsstyrelsens villkor och Skogsstyrelsens rekommendationer skiljer sig väsentligt för lämningar som kan vara både fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar finns risk för otydlighet och missförstånd. Detta är tydligt när det gäller markberedning och plantering. Enligt målbilderna kan dessa åtgärder genomföras 2–5 meter från lämningarna/lämningsområdet, vilket är betydligt kortare än vad länsstyrelserna generellt tillåter när det gäller fornlämningar. Det är mycket ovanligt att markberedning tillåts närmare än 10 meter från enstaka lämningar. För att undvika skador från till exempel rotvärtor bör dessutom inte plantering ske närmare en lämning än 5–10 meter. <i>(arb.gr.GIF)</i>	Lagstiftarna har skilt på fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Till exempel saknar ökl ett lagskyddat fornlämningsområde. Vi kan inte ställa samma krav på ökl som på fornlämningar. Däremot ska vi målbilderna förtydliga detta med avstånd. Ingen åtgärd!

Remissynpunkter på målbilden för kulturstubbar

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Kulturstubbar och högstubbar bör inte blandas, formuleringen behöver dock ses över för att undvika missförstånd. Certifieringsreglerna innebär att högstubbar lämnas på alla hyggen. <i>(Bergvik, Billerud, LRF & SÅF, SCA, Skogforsk, Skogsindustrierna, Stora, Sveaskog, 2 privatpersoner)</i>	Omformulerat. Åtgärdat!
Sidan 34. Begreppet "Allmänna råd" används och skulle kunna förväxlas med de allmänna råden i Skogsstyrelsens handbok till skogsvårdslagen. <i>(Ist Norrbotten, RAÄ)</i>	Åtgärdat!
Ange lämplig diameter för kulturstubbar. Finns grövre träd är det olämpligt att spara allt för späda kulturstubbar. <i>(arb.gr.GIF, Ist Norrbotten)</i>	Man använder sig av de träd som finns på plats. Ingen åtgärd!

Om tabellen på sidan 34 endast ska redovisa de lämningar Skogsstyrelsen har ansvar över bör det förtydligas, då bör inte fornlämningar finnas med tabellen. <i>(Ist Norrbotten)</i>	Alla lämningar som alltid är fornlämningar tas bort från matriserna. Åtgärdat!
Vidare anges att kulturstubbarna skall vara placerade 2–5 meter utanför lämningens ytterkant. Sveaskog anser att 2 meter är ett för långt minimiavstånd vid små eller smala lämningar. Vårt förslag är 1–5 meter beroende på lämningens art och var träden står. <i>(Sveaskog)</i>	1 meter är alltför nära lämningen. Rekommendation 2–5 meter eller där träden står! Åtgärdat!
Gallring Det vore enklare att kunna ställa kulturstubbar redan i gallringsfasen och hugga rent lämningen då. Detta skulle underlätta senare avverkningsplanering och avverkning. <i>(SCA)</i>	Står på sidan 33. Ingen åtgärd!
Markberedning Även om vi inser varför man vill hålla avstånd från en lämning så tror vi det trots allt är kulturstubbarna som får signalera gränsen. Att hålla ut från kulturstubbarna är en bra regel, men behöver man sätta en exakt gräns från lämningen? Om kulturstubben står vid 2 meter, och markberedningen görs vid 3 meter borde det ändå vara lämplig hänsyn. Att detaljstyra för många delar i kulturkedjan är inte rimligt om kulturstubbarna i sig står på ett bra sätt. Fokus där istället. <i>(SCA)</i>	Markberedning 5 m/plantering 2 meter. Kolla övriga matriser. Mattias – Långt ifrån alla arbetar med kulturstubbar varpå en gränsgivelse behövs! Åtgärdat!
Ett medskick till kulturmiljögruppen att fundera över är huruvida det vore lämpligt att använda snitslar eller kulturstubbar redan under förröjning, i samband med föryngringsavverkning och gallring. Detta bör gå att hantera praktiskt av förröjarna. <i>(LRF & SÅF)</i>	Mer en metodfråga om skogsbrukets egna rutiner vid praktiskt arbete. Ingen åtgärd!
Dessutom ska man inte ställa k-stubbar i rågångar utan där bör det stå högstubbar. <i>(Billerud)</i>	Ingen åtgärd!
Sidan 34. Märk/snitsla ut synliga lämningar med kulturmiljöband. Eventuellt snitslas även träd för kulturstubbar. Kommentar: Ett tips för att förtydliga var lämningen är: knyt banden så att knuten ALLTID är vänd åt samma håll i förhållande till berörd lämning, till exempel att knuten alltid är vänd in mot lämningen! <i>(Billerud)</i>	Företagsspecifikt. Ingen åtgärd Ingen åtgärd!
Låt traktplaneringen och vid avverkningen tillkommen information, till exempel ett förtydligande om hur kulturstubbar använts, följa med i alla led, även till markberedaren och annan efterföljande skogsvårdspersonal. Kommentar: Komplettera med grotskotare, markberedare och annan efterföljande skogsvårdspersonal. Förröjare hittar ofta lämningar eftersom de springer över hela områden. <i>(Billerud)</i>	Fångas i branschgemensamma riktlinjer. Ingen åtgärd!
Det är positivt att man valt att ta fram målbild för användandet av kulturstubbar. Kulturstubbarnas placering och storlek är något Länsstyrelsen får många frågor kring vid fältträffar och det finns ett stort behov av samsyn. Texten på sidan 33 under "Hur de ska placeras" skulle vinna på att förtydligas gällande termen lämningsområdet. Den kan tolkas både som ett område innehållande en mängd lämningar eller ett hänsynsområde liknande KMLs fornlämningsområde. Det kan finnas en fördel med att man placerar kulturstubbarna i ytterkant av ett hänsynsområde/fornlämningsområde för att undvika körsador eller markberedning inom dessa områden. <i>(Ist Värmland)</i>	Förtydligas ks lämnas i ytterkanten av lämningsområdet. Åtgärdat!

För att göra det lättare att återfinna forn- eller kulturlämningen i samband med framtida skogsbruksåtgärder eller vid stormfälld skog är det en fördel att kulturstubbar lämnas redan vid gallring- en. <i>(arb.gr.GIF)</i>	Står redan. Ingen åtgärd!
---	------------------------------

Remissynpunkter på målbilden för odlingsspår/röjningsrösen

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Sidan 38. Under allmänna råd. Snitsla lämpliga körstråk och basvägar vid behov. Det är inte alltid det behövs. <i>(Skogsindustrierna, Stora)</i>	Åtgärdat!
Punkten röjning och gallring på sidan 38 bör förtydligas för yttäckande områden. Rimligen bör skogen kunna röjas/gallras som vanligt utanför/mellan synliga lämningar (jämför med markberedning och plantering i samma tabell). Enligt samma tabell skall synliga lämningar hållas fria från träd vid röjning och gallring. Frågan är vad som är synliga lämningar i ett område med odlingsspår? För en van betraktare kan även odlingsytorna mellan rösena vara synliga, och om så är fallet kan inget skogsbruk alls bedrivas på röjningsröseområden. Sveaskog anser att detta bör omformuleras. <i>(Skogsindustrierna, Stora, Sveaskog)</i>	Ja. Träd som växer på synliga strukturer, till exempel rösen, tas bort. Gäller även vid förröjning. Åtgärdat!
Sidorna 37 och 38 använd samma terminologi som vid körskador i övrigt, här kallar man det instick. <i>(LRF & SÅF)</i>	Ingen åtgärd
Sidan 37. Ordet samråd med Skogsstyrelsen används frekvent i kulturmålbilderna. Menar man samråd 12:6 eller menar man nåt annat? Kan det inte vara bra att hålla isär begreppen? <i>(Privatperson)</i>	Vi ser över vilket begrepp som ska användas. Ändras till konsultation. Åtgärdat!
Matrisen föreslår att vid förröjning ska synliga objekt röjas fria. Undantag bör tillåtas för enbuskar, även de som saknar kulturhistoriska värden. Enarna har betydelse för den biologiska mångfalden och dess rotsystem torde inte skada lämningarna eller bidra till negativa upplevelsevärden. <i>(Privatperson)</i>	Enbuskar brukar vanligtvis lämnas i samband med röjning. Ingen åtgärd.
Vid röjning och gallring ska även yttäckande områden hållas fria från träd. Vilket innebär att de ska kalavverkas. Vilket inte torde vara avsikten. <i>(Privatperson, Sveaskog)</i>	Gäller efter föryngringsavverkning. Tillägg görs. Åtgärdat!
Vägbygge bör vara med i matrisen, främst gällande stenmur. <i>(SCA)</i>	Vägbygge ingår inte i målbilderna. Ingen åtgärd!
Sidan 35 i tabellen om man ska passera stengårdsgård. Det bör framgå att man som ett sista alternativ kan göra hål i stengårdsgården för passage. <i>(LRF & SÅF)</i>	Åtgärdat!
Sidan 37. Förtydliga att det gäller Kulturstubbar vid Föryngringsavverkning <i>(Billerud)</i>	Finns de som även lämnar ks vid röjning. Ingen åtgärd!
Förtydliga så att det än mer framgår att det inte enbart är röjningsrösena som utgör lämningen eller ska visas hänsyn utan att det även gäller ytorna mellan rösena. <i>(Ist Värmland)</i>	Åtgärdat!
Matrisen på sidan 37 anger att vid enstaka lämningar eller mindre grupper ska eventuellt ris som använts i körstråk plockas bort medan det efter samråd med Skogsstyrelsen kan ligga kvar i mer yttäckande lämningar. Denna skillnad i hantering framstår som något inkonsekvent särskilt som det i målbilden för kolningsanläggningar anges att man ska försöka ta bort så mycket av risbädden som möjligt vid lämningen. Varför detta inte är nödvändigt för röjningsrösen i grupp behöver därför motiveras. <i>(Ist Värmland)</i>	Att ta bort ris kan många gånger leda till att skador uppstår. Bättre för vissa lämningar att låta riset ligga kvar. Ris tas bort vid röjning. (Samma text i matris som i målbild) Åtgärdat!

När det gäller röjningsröseområden skiljer sig Skogsstyrelsens hänsynsmål till viss del från länsstyrelsernas. Det är därför bra att det framgår att fornlämningar hanteras enligt Länsstyrelsens beslut. (<i>arb.gr.GIF</i>)	Åtgärdat!
Risning av basstråk kan till exempel vara tillståndspliktigt för lämningar som bedöms som fornlämningar. De flesta län har dessutom en restriktiv hållning när det gäller att bevilja tillstånd till risning eller markberedning inom fornlämningar. (<i>arb.gr.GIF</i>)	Inget som vi kan ange generellt i målbilden. Ingen åtgärd!
Sidan 34 (37?) Vid föryngringsavverkning står att alla träd ska huggas bort och riset avlägsnas – överväg att lägga till "förutom kulturbärande träd och träd med kulturhistoriska värden". (<i>LRF & SÅF</i>)	Åtgärdat!

Remissynpunkter på målbilden för kolningsanläggningar

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Tabellen sidan 40. Stora Enso Skog tycker att det ska vara valfritt om man vill förröja på lämningar eller inte. Inom Stora Enso används det idag som "signalsystem" att inte förröja, för att dessa områden tydligt ska sticka ut från resten av beståndet och därmed uppmärksammas lättare. På samma sätt är det svårt att se varför det ska vara ett nej mot förröjning på yttäckande lämningar. Bättre med skrivning om att man inte måste förröja, men lämna utrymme för att det ska vara frivilligt. (<i>Stora</i>)	Slå ihop cellerna. Då förröjning sker är det lämpligt att enstaka kolbottnar och kolarkojor röjs fria. Små träd kan stå kvar om man önskar det som signalfunktion. (Samma vid röjning och gallring). Åtgärdat!
Tabellen sidan 40 om markberedning. Stora Enso Skog föreslår att man har samma avstånd för markberedningen som för kulturstubbar på, det vill säga 2–5 meter. (<i>Stora</i>)	Samordna meterangivelserna mellan målbilderna. Åtgärdat!
Tabellen sidan 40 om röjning/gallring vid enstaka stora lämningar/flera lämningar. I inledningen står det att vallen ska hållas fri från träd. Ha samma skrivning här så slipper man meterangivelsen. Blir ett för stort område som ska lämnas fritt från träd om man först lämnar hela vallen och sedan ytterligare 1–2 meter från kanten. Måste vallen vara fri från träd? (<i>Stora</i>)	Ta bort parenteserna. Åtgärdat!
Skogsindustrierna saknar ett resonemang kring prioriteringar där kolningsanläggningar är yttäckande och rikt förekommande. (<i>Skogsindustrierna</i>)	Ingår inte i uppgiften. Ingen åtgärd!
När det gäller förröjning av kolningsanläggning finns det olika uppfattningar kring huruvida det är ett bra signalsystem och det bör därför öppnas för alternativa hanteringar. Skogsindustrierna anser att det i tabellen på sidan 40 ska vara samma avstånd för markberedningen som för kulturstubbar på, det vill säga. 2–5 meter. (<i>Skogsindustrierna</i>)	Samordna meterangivelserna mellan målbilderna. Åtgärdat!
I första punkten under "Allmänna råd" på sidan 40 står "Kontakta myndighet vid behov". Detta råd bör införas under varje exempel. Och det bör förtydligas när behovet kan uppkomma, till exempel osäkerhet om ålder på lämningen. Detsamma gäller "Gemensamt uppstartsmöte i fält vid behov." under nästa punkt. (<i>Ist Norrbotten</i>)	Åtgärdat!
I Målbild finns utrymme för uppfattningen att yngre träd kan lämnas på lämningarna, med texten "vara fria från ris, äldre träd och förväxande ungskog", det bör ändras till "ris, träd och förväxande ungskog". (<i>Privatperson</i>)	Ändras till "ris och större träd som kan skada lämningen". Åtgärdat!

Sidorna 40 och 41. Bergvik saknar en prioriteringsdiskussion kring kolbottnar i de områden där de är talrikt förekommande. Även om målbilden innebär vissa öppningar så leder ändå lösningen med "instick" till besvärliga konsekvenser för drivningen i vissa områden. Kravet på förröjning på exempel kolbottnar känns överdrivet. (<i>Bergvik</i>)	Prioritering ingår inte i uppdraget. Krav på förröjning borttaget (se ovan). Ingen ytterligare åtgärd!
Sveaskog anser att tabellen på sidan 40 är dåligt formulerad och svår att förstå. Det är helt omotiverat att ha olika regler för förröjning beroende på hur många kolbottnar som finns i en avdelning. Alla kolbottnar bör behandlas på samma sätt, endast då kan vi undvika missförstånd!	Se ovan. Ingen ytterligare åtgärd!
Vad menas med "förväxande träd" vid förröjning? Förröjning gör man inför förnygringsavverkning, och beståndet består vid det tillfället av stora träd. Ett träd med en diameter på 5 cm kan väl knappast kallas för "förväxande" i det sammanhanget? Sveaskogs förslag är att inga kolbottnar skall förröjas, medan kolar-kojor och andra tillhörande lämningstyper röjs fram. (<i>Sveaskog</i>)	
Sveaskog anser det också orimlig att i röjning och gallring hålla ytterkanterna av alla kolbottnar fria från träd och ris, speciellt som det handlar om en zon på 2–4 meter bredd. Med detta arbetssätt kommer stor arealer skog att förses med en mängd ringformiga kalytor under hela omloppstiden. Sveaskogs förslag till målbild är att kolbottnar röjs och gallras på samma sätt som resten av beståndet. Kolarkojor och andra tillhörande lämningstyper kan däremot hållas fria från träd och ris i röjning och gallring. (<i>Sveaskog</i>)	Röjning och gallring För ihop cell 1–2. Stryk första stycket i cell 3 Åtgärdat!
Tabell/målbild: Tydliggör vilka träd som avses tas bort under avverkningsfasen. I förnygringsfasen anges >5cm, gäller detta även förnygringsfasen? Kolbottnar kännetecknas ofta av en tät vegetation. Vid avverkning behöver en avvägning ske för att bestämma vilka träd som faktiskt ska tas bort med skördare. Vår interna gräns är satt till 8 cm diameter på för att det ska vara rimligt att hantera med skördare. (<i>SCA</i>)	Oklar fråga. Ingen åtgärd.
Sidan 39. Ändra till "hittas" (<i>Billerud</i>)	Borttaget – gäller fornlämning Åtgärdat!
Sidan 40. K-stubbarna bör ställas där det är stopp för markberedaren. Markberedaren ska hålla ut 5 meter men stubbarna ställs på 2–5 meter. Ändra till 5 meter avstånd på alla lämningar där det ska markberedas intill. (<i>Billerud</i>)	Kulturatubbar är en signal att det finns lämningar att ta hänsyn till och markerar inte avståndet för tillåten markberedning. Ingen åtgärd!
Nytt punktförslag: Markera ex ruin med dubbla band, så förarna inte faller sönder den. (<i>Billerud</i>)	Företagsspecifikt. Ingen åtgärd.
Det bör förtydligas att de gropar som omger kolningsgropen också bör risrensas och hållas fria från träd. (<i>arb.gr.GIF</i>)	Under generella råd. Inget ris i groparna. Åtgärdat!

Remissynpunkter på målbilden för lämningar efter äldre tiders renskötsel

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Flera remissvar har tagit upp otydlighet då det gäller fornlämningar kontra övriga kulturhistoriska lämningar.	Lämningar som alltid är fornlämningar stryks. Under rubriken Vad är det kan nämnas att det finns andra lämningar som inte berörs av denna målbild. Åtgärdat!

Skogsindustrierna anser att skyddsområdet kring träd med lämningar bör kunna vara 2–5 meter som för andra kulturlämningar, en träd längd är för omfattande. Sidan 43. Vi förstår inte varför alla träd inom en träd längd ska sparas kring träd med lämningar. Det viktiga är väl att leta efter träd med lämningar, och spara dessa? Matrisen föreslår när det finns träd med lämningar ska "Alla träd inom en träd längds avstånd sparas" vid förröjning, röjning, gallring och föryngringsavverkning. Förslaget beaktar inte att andra närliggande träd kan konkurrera ut trädet med lämning. Det bör införas ett undantag för konkurrerande träd. Sidan 43. Att lämna alla träd inom en träd längds avstånd runt samiska lämningar av typen barktäkt eller "lappstubbar" upplever Bergvik som en överambition. Att lämna markerande träd på platsen kan vara rimligt, men inte en hel träd längd. (Skogsindustrierna, Lst Västernorrland, privatperson, Bergvik, Fastighetsverket)	"Skyddas med en stormfast trädgrupp och frihuggs vid behov". Åtgärdat!
Matrisen föreslår att lappstubbar ska märkas upp vid de olika hanteringarna. Eftersom det även ska göras vid röjning och gallring torde det inte avses märkning genom snitselband, utan det torde avse uppmärkning av mer permanent karaktär. Det bör redovisas på bra exempel hur de kan märkas upp. Sveaskog anser vidare att benämningen "lappstubbar" bör ändras så att även icke-samiska stubbar täcks in. Hanteringen av dess (enligt tabellen på sidan 43) bör vara: "Lämnas, påkörning undviks". Ändra ordet lappstubbe till lavstubbe. (Privatperson, Sveaskog, Sametinget, Fastighetsverket)	Lappstubbe ändras till Lavstubbe. Åtgärdat!
I texten om var samiska lämningar är geografiskt placerade nämns att de finns inom hela det samiska området men även att de i sällsynta fall förekomma i södra delen av landet. Det torde innebära att alla avverkningar norr om Dalälven kan förväntas innehålla samiska lämningar. I avslutande text under Allmänna råd föreslås att kontakt alltid ska tas med berörd sameby inför en föryngringsavverkning. Är det avsikten att kontakt ska tas för alla avverkningar norr om Dalälven? (Privatperson) På sidan 44 anges som ett allmänt råd att samebyn alltid ska kontaktas inför åtgärd. Detta är inte ett realistiskt eller praktiskt förfarande mellan cirka 50 000 enskilda skogsägare och 51 samebyar. Rådet bör utgå eller omformuleras. (LRF & SÅF)	Ändras till "Kontakta gärna berörd sameby inför en föryngringsavverkning då de kan känna till fler lämningar." Åtgärdat!
Övergivna renvallar eller rengården borde, om de inte är fornlämning, kunna hanteras som annan övergiven odlingsmark utanför renskötselområdet. Bergvik är inte beredda att som målbild sträva efter att hålla områdena öppna, men anser att det är lämpligt att inte aktivt beskoga mindre sådana områden. Målbilden att låta sameby bestämma hur en gallring ska utföras, om inte lämningen är fornlämning, känns inte bra. Förtydliga tabellen avseenden lämningarnas status. (Bergvik) Övergivna renvallar eller rengården bör, om de inte är fornlämningar, kunna hanteras som annan övergiven odlingsmark utanför renskötselområdet. Skogsindustrierna föreslår att målbilden blir att inte aktivt beskoga snarare än att hålla områdena öppna samt att gallringsinstruktionen stryks. (Skogsindustrierna)	Målbilden blir att inte aktivt beskoga snarare än att hålla områdena öppna samt att gallringsinstruktionen stryks. Vid röjning Ta bort alltid ... Åtgärdat!

Lämningen "Barktäkt" bör breddas till att även innefatta träd med andra typer av bläckor än just barktäkt. Förslagsvis: "Träd med bläckor eller barktäkt". Sveaskog anser att hanteringen av dessa enligt tabellen på sidan 43 innebär att orimligt stora trädgrupper skall lämnas runt dessa träd. Vi föreslår att kravet på att spara alla träd inom en träd längd tas bort, och ersätt med formuleringen: "Skyddas med en stormfast trädgrupp och frihuggs vid behov". (<i>Sveaskog</i>)	Träd med kulturspår, till exempel bläckor eller barktäkt, skyddas med en stormfast trädgrupp och frihuggs vid behov. Åtgärdat!
När det gäller samiska lämningar bör målbild för kulturstubbar formuleras enligt samma sätt som för odlingsrösen och andra större yttäckande lämningar. (<i>LRF & SÅF</i>)	Jmf kolningsanläggning. Åtgärdat!
Under Målbild för samiska lämningar, tillägg: "För många typer av lämningar går det inte att säga något säkert om kulturell tillhörighet, och begrepp som samisk lämning används därför inte i Riksantikvarieämbetets Fornsök". (<i>RAÄ</i>) Sveaskog anser att rubriken bör omformuleras till "Målbilder för hänsyn till samiska och övriga nordsvenska lämningar". För vissa av lämningstyperna är det nämligen inte helt klart att de alltid är samiska lämningar, utan de kan även vara lämningar efter brukande av icke-samisk befolkning. Vi föreslår därför att följande text läggs in i första eller andra stycket på sidan 42: "Flera lämningstyper, bland andra gravar, boplatser, bläckor och barktäkter i träd, kan komma från såväl samisk som icke-samisk befolkning". (<i>Sveaskog</i>)	Texten justerad utifrån kommentarer. Åtgärdat!
Under rubriken "vanliga samiska lämningar", offerplatser, där står (fornlämning) inom parentes. Den kommentaren känns onödig eftersom det i rubriken står att flertalet är klassade som fornlämningar. Alternativt lägga till att "offerplatser alltid är fornlämningar" som ett förtydligande. (<i>Sametinget</i>)	Stryks. Åtgärdat!
För "grav" är det bra att lägga till stensättning, eftersom det finns en uppenbar risk för att skada sådana lämningar. (<i>Sametinget</i>)	Stryks. Åtgärdat!
"Samiska vandringsleder/stigar mellan bosättningar" bör stå med, eftersom det finns stor risk för skada vid skogsbruksåtgärder. Alternativt att få in en notis i kapitel 7 med hänvisning att det ger ett mervärde ur ett kulturhistoriskt perspektiv, samt att det innebär rekreation för allmänheten. (<i>Sametinget</i>)	Tas upp i Rekreation & friluftsliv.
Vi är tveksamma till att just samiska lämningar ska lyftas ut separat. De omfattas inte av separat lagstiftning eller andra regler. Huvuddelen behandlas som fornlämningar. (<i>Ist Norrbotten</i>)	Ingen åtgärd.
Här bör det förtydligas att samråd ska ske med länsstyrelsen då de flesta av de lämningar som tas upp är fornlämningar. Och varför göra en egen kategori för dessa lämningar? Visst är det bra att lyfta den samiska kulturen men att sätta etnicitet på fornlämningar såsom kokgropar, sommargravar och fångstgropar är problematiskt och inte möjlig. Bättre att ange vilka lämningstyper som är knutna till renskötseln och sedan vilka som förekommer i det samiska kulturlandskapet men det kommer att inkludera i princip alla typer av lämningar. (<i>Ist Norrbotten</i>)	Ingen åtgärd.
Vidare bör det stå under målbilden på sidan 42 "Efter Länsstyrelsens beslut" då de flesta sådana lämningar betraktas som fornlämningar. Viktigt att det är tydligt i denna text! (<i>Ist Norrbotten</i>)	Förtydligat i dokumentet. Åtgärdat!

Även renvallar och rengården bör hållas fria från ris, buskar och mindre träd. En renvall karaktäriseras av öppenhet, och eventuellt äldre träd, det är bra att ta bort mindre träd och buskar inom denna yta, men med försiktighet! Kulturträd ska lämnas orörda. De angivna avstånden för kulturstubbar på 2–5 meter anser vi vara för nära, detta gäller främst lämningstyperna härd, kokgrop, offerplats och fångstgrop. <i>(Ist Norrbotten)</i>	Kulturstubbarna signalerar att det finns en lämning att ta hänsyn till. Ställs dessa för långt ut från lämningen ökar risken för körskador. Ingen åtgärd!
Begreppet "samiska lämningar" är problematiskt eftersom det är svårt att sätta etnisk tillhörighet på förhistoriska lämningar. Det finns nog ingen ämneskunnig som på allvar anser att kokgropar och fångstgropar skulle vara kopplade till samisk etnicitet i högre grad än till exempel boplatser och boplatsgropar. Vanligtvis brukar man istället använda begrepp så som lämningar efter äldre former av renskötsel eller lämningar inom det samiska området (Sápmi). I det första fallet handlar det om lämningar som finns beskrivna i historiska källor eller som har paralleller i sen historisk tid, till exempel härdar, kåtatomter, renvallar, mjölkningsgården och mjölkningsgropar. Lämningar i Sápmi omfattar istället samtliga lämningar som finns inom detta geografiska område utan att ta någon etnisk tillhörighet i beaktande. <i>(arb.grp.GIF)</i>	Ingen åtgärd. Vi stryker de äldre lämningarna som ifrågasätts i kommentaren.
Ett annat problem med denna målbild är att i stort sett alla lämningar som finns uppräddade där utgör fornlämningar. Av de lämningar som nämns är i stort sett bara stående kåtor, rengården och träd med kulturspår övriga kulturhistoriska lämningar enligt riksantikvarieämbetets rekommendation. I områden med äldre skogsbestånd är det emellertid inte helt ovanligt med barktäkter, gränsmarkeringar och liknande som är äldre än 1850. Renvallar är även övriga kulturhistoriska lämningar ända till dess det påträffas en härd, kåtatomt eller annan fornlämning i närheten. Då ändras bedömningen till fornlämning. Bedömningen av kåtatomter som varaktigt övergivna är även mer komplex än för andra bebyggelselämningar och kan skilja sig mellan olika kåtatyper. Dessa typer av lämningar är komplicerade och kanske i större utsträckning bör samrådaskas med Länsstyrelsen om. <i>(arb.grp.GIF)</i>	Fornlämningar tas bort i målbilden Åtgärdat!
I beskrivningen för målbilden är det mycket svårt att förstå vilka lämningar som utgör fornlämningar och vilka som utgör övriga kulturhistoriska lämningar. Detta måste förtydligas. När det gäller träd med kulturspår finns det fler typer än de som räknas upp (lappstubbe, ristning och barktäkt). Andra typer av träd med kulturspår utgörs bland annat av stigmarkeringar, gränsmarkeringar och spår kopplade till mjölkning (mjölkningshandtag, kilar för mjölkningshyllor med mera). <i>(arb.grp.GIF)</i>	Förtydligas i tabellen Åtgärdat!
Det är oklart vad som ligger bakom bedömningen att alla träd inom en träd-längds avstånd från träd med kulturspår ska sparas vid gallring och röjning. När det gäller träd med barktäkter, stigmarkeringar och gränsmarkeringar handlar det inte om några väl avgränsade ytor, utan dessa finns vanligtvis utspridda över stora ytor i anslutning till visten. Att spara så stora ytor träd kring varje kulturpåverkat träd kan i vissa områden innebära att stora ytor skog kommer att undantas avverkning. Och om man sparar träd inom en träd-längds avstånd, hur påverkar detta då riskerna med vindfällan, till exempel vid kraftig vind? När det gäller träd med kulturspår som finns inom renvallar/-gården och på visten så handlar det främst om att låta de äldre träden stå kvar och röja bort mindre träd och ris. Dessa rekommendationer behöver nyanseras. <i>(arb.grp.GIF)</i>	Texten omformulerad. Åtgärdat!

Även andra, mer permanenta typer av gravar än sommargravar finns i detta område. Dessa är vanligtvis registrerade som enstaka begravningsplatser och hållgravar/stengravar och utgör enligt rekommendationen alla fornlämningar. I de södra delarna av Sápmi förekommer det även gravar av andra typer, till exempel högar och så kallade insjögravar. (<i>arb.grp.GIF</i>)	Gravar = fornlämningar – stryks i målbilden. Åtgärdat!
Härdar och kåtplatser är alltid fornlämningar och ärenden som berör dessa lämningar ska alltid skickas till Länsstyrelsen. När det gäller härdar är det även viktigt att komma ihåg att det finns en golvyta kring härden. Detta innebär att kulturstubbar som lämnas kring en härd bör ställas cirka 5–7 meter utanför själva härden. Kring härden/härdarna finns dessutom ett boplatssområde som innebär att markberedning och plantering nära de synliga lämningarna kommer att skada den tidigare bostadsytan och boplatssområdet. (<i>arb.grp.GIF</i>)	Förtydligat. Åtgärdat!

Remissynpunkter på den enkla handledningen till kulturmiljövården

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Tillägg, att lämningar som uppfyller de tre första kriterierna, men är yngre än 1850, kan fornminnesförklaras genom beslut av länsstyrelsen. (<i>arb.gr.GIF, RAÄ</i>)	Åtgärdat!
För att undvika förvirring kring bebyggelselämningar bör det förtydligas att en stående byggnad (med tak och väggar) aldrig kan betraktas som fornlämning oavsett när den uppfördes. (<i>arb.gr.GIF</i>)	Åtgärdat!
Sidan 30. Det står att "Många lämningstyper kan vara tillkomna såväl före som efter 1850", bör hellre formuleras som att "Många lämningar av en viss typ kan vara tillkomna såväl före som efter 1850, och i det enskilda fallet vet man sällan något om den exakta dateringen. Men då merparten av lämningar inom typen kan antas höra hemma inom ett visst tidsspänn, så görs i praktiken en generaliserad datering för hela lämningstypen som sådan". (<i>RAÄ</i>)	Åtgärdat!
Sidan 30. Ändra till, "Mycket av det som man brukar kalla det biologiska kulturarvet omfattas också av hänsynsreglerna i SvL. (<i>RAÄ</i>)	Åtgärdat!
Sidan 31. Bör tilläggas understruket "Då markberedning och plantering kan komma att påverka en fornlämning krävs tillstånd av Länsstyrelsen, och om tillstånd ges så medför det i regel vissa villkor om hur åtgärder får utföras". En bättre formulering av sista meningen i andra stycket är: Markingrepp, så som till exempel markberedning och plantering, som påverkar en fornlämning eller ett fornlämningsområde kräver tillstånd av Länsstyrelsen. (<i>arb.gr.GIF, RAÄ</i>)	Åtgärdat!
Sidan 31. Det kan tilläggas under rubriken Hur vet jag vad som finns? "Ett värdefullt komplement till de lämningar som är registrerade i Fornsök ges i den markskuggade terrängmodellen, som finns som ett skikt i Fornsök. Vissa typer av forn- och kulturlämningar syns där, exempelvis odlingsspår med terrasser, diken och större odlingsrösen." (<i>RAÄ</i>)	Detta finns även på Mina sidor. Ingen åtgärd!
Sidan 32. Tillägg under Några lästips: En serie informativa skrifter om det biologiska kulturarvet i pdf-format finns på Riksantikvarieämbetets hemsida. (<i>RAÄ</i>)	Åtgärdat!

Idag finns det två digitala databaser man bör känna till, Fornsök och Skog & Historia. Här finns de kända lämningarna registrerade. Båda registren är tillgängliga på internet (se länkar nedan). Dessutom kan det säkert finnas lokala register hos till exempel hembygdsföreningar. Många av dessa har gjort torpinventeringar. Kommentar: och via Skogsstyrelsens kartprogram (förtydligande, annars låter det som att man måste leta på en massa olika kartsidor). (Privatperson)	Åtgärdat!
Varför lästips här? Då borde det även läggas in i de andra "modulerna". (Privatperson)	Ett stöd för den som vill veta mer. Ingen åtgärd!
På sidan 30, slutet av 6:3 stycket: Bra om det här finns en hänvisning till RAÄs lämningstypsslista. (Ist Norrbotten)	Ingen åtgärd!
Ytterligare lästips: Ingela Bergman, Kulturspår i träd. (Ist Norrbotten)	Vi tar endast med litteratur som finns att tillgå på nätet. Undantag Kulturmiljövård i skogen. Ingen åtgärd!
Sidan 30, stycken 7–8: Det borde vara tydligare att detta gäller de lämningar som enligt ovan inte omfattas av Kulturmiljölagen. (Ist Norrbotten)	Åtgärdat!
Sidan 30, sista stycket: Bland de saker som kräver tillstånd av Länsstyrelsen i anslutning till fornlämningar ingår även körning. (Ist Norrbotten)	Detta är inget generellt krav. Ingen åtgärd!
Sidan 31, 1:a stycket: Även om gallring inte är anmälningspliktigt bör samråd ske om det finns risk att det kan påverka en fornlämning eller ett fornlämningsområde. (Ist Norrbotten)	Infört under generella målbilder i bakgrundstexten. Åtgärdat!
Sidan 31. "Markägarens ansvar": Lagen är till för att skydda fornlämningar. Det är därför viktigt att inte skada fornlämningar för att bevara ovärderlig kunskap och spår av äldre kultur för framtiden. Fokus bör därför inte ligga på att det "... kan ge böter och i värsta fall fängelse". (Ist Norrbotten)	Att påpeka att brott mot KML kan leda till böter eller fängelse kan nog vara mer avskräckande än att hänvisa till den ovärderliga kunskapen som kan förloras. Ingen åtgärd!
Målbilderna är avsedda att användas för övriga kulturhistoriska lämningar men det finns en mycket stor vinst att göra dem användbara även för fornlämningar. Tydligheten från kulturmiljövårdens sida ut mot skogsnäringen ökar och därmed även möjligheterna att göra rätt när det gäller att visa hänsyn till kulturmiljövårderna. (Ist Värmland)	Ingen åtgärd!

Remissynpunkter på kapitel 7, friluftsliv och rekreation

Allmänna remissynpunkter på målbilderna för friluftsliv och rekreation

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
De nya delarna av målbilden fokuserar på kommunikation vid skogsbruksåtgärder. De ställningstaganden och synpunkter om ansvarsfördelning som ingavs i den förra remissomgången är fortsatt aktuella. Delar av målbilderna ligger utanför vad som inryms i miljöhänsyn vid skogsbruksåtgärder. (Bergvik, LRF & SÅF)	Vi har förtydligat vilka skogar målbilderna omfattar i inledningen. Vi har där också förtydligat att när omfattningen blir stor behöver samhället kliva in.

Skogsstyrelsen behöver vara tydlig och konsekvent i begreppsanvändningen, i synnerhet i kapitel 7. Begrepp behöver definieras i syfte att möjliggöra uppföljning samt utgöra en grund för utbildning och rådgivning kring uppföljning av miljöhänsyn. (SNF)	Efter vad jag förstår stör man sig på att vi använder olika ordval i olika målbilder. Det är ett medvetet val för att uttrycka skillnaden i hänsynstagande.
Punkterna under de övergripande målen för hänsyn till friluftsliv och rekreation inte är helt förenliga i ett antal fall (se text under respektive kapitel). Det behöver tydliggöras vad Skogsstyrelsen menar. (SNF)	Vi har tittat igenom uttrycken och det som upplevs som motsättningar. Arbetsgruppen har valt olika ord för att uttrycka en gradskillnad i hänsynen. Skriver vi körspår så är det avsett att understryka att även en liten spår kan vara en skada i den miljön. Står det körskada, menar vi det som ses som skada även i andra hänseenden.
Målbilderna för friluftsliv och rekreation behöver tydliggöra att målbilderna handlar om skogsområden oavsett storlek och att det även kan handla om skog inom tätort/småort (inte bara "i anslutning till"). (SNF)	Vi ser inte att den tolkningen inte ryms i målbilderna just för att de är formulerade som tillstånd istället för precisa begrepp. Det handlar om skogar som har stor betydelse för friluftsliv och rekreation och emellanåt kan du hitta en närskog långt från tätorten, andra gånger mitt i tätorten. Närskogar beskriver den närmsta, mest tillgängliga och mest nyttjade skogen och målbilden gäller för den delmängd av skog där det fortfarande går att bedriva skogsbruk. Det finns skogar vars friluftsliv inte tål skogsbruk, men dessa skogar måste hanteras med andra verktyg och samhället bör ta ett stort ansvar för att säkerställa deras värden.
Övergripande kommentarer Naturskyddsföreningen anser (vilket vi vid flera tidigare tillfällen framfört) att uppdelningen i närskogar, friluftsskogar, uppehållsplatser och stigar/leder är olycklig eftersom den skapar otydlighet. Detta understryks ytterligare genom att texterna inte är konsekventa. Några exempel: • Punkten "Vid planeringen av åtgärden tas hänsyn till resultatet av den kommunikation som genomförts" finns bara under "friluftsskog", men borde ligga under alla områden. • Texter som behandlar samma sak uttrycks på olika sätt, ex om hyggen. Under närskog står "Om hyggen tas upp är dessa små och med omfattande hänsyn.", under friluftsskog står "Den upplevda hyggesstorleken begränsas.", under uppehållsplatser står "Planera utformningen av avverkningar så att hygget upplevs som mindre." och under stigar och leder nämns inte hyggen överhuvudtaget, där talas istället om "föryngring planeras så att stigens funktion bibehålls". Detta behöver definieras och skrivas konsekvent. • Ibland står att värden för friluftsliv ska "bevaras och förstärkas" och ibland står det "förvaltas". Definiera och skriv konsekvent. • Under uppehållsplatser står "Körskador förhindras..." och under friluftsskog står "Körskador undviks...". Definiera och skriv konsekvent. • Begreppen "skogsskötsel" och "skogsbruk" används blandat. Definiera och skriv konsekvent.	Jag kommenterar trappan längre ner för att få plats Det är helt korrekt att planeringen ska ta hänsyn till resultatet av kommunikationen. Så står det i målbilden för kommunikation. Vi valde att lyfta den punkten dit från de andra målbilderna, men missade punkten under friluftsskogar. I flödesschemat för kommunikationen så syns det och det står också i inledningen. Det stycket lyfter vi till texten under rubriken målbild för att ytterligare understryka att det var så det var tänkt. Skillnaden i ordval som beskrivs uttrycker en skillnad i hanteringen. Skarpare formulering används där betydelsen av hänsynen är större. Se även kommentar till tidigare yttranden. Vi har nu förtydligat skrivningen om vilka skogar som målbilderna omfattar. Vi delar uppfattningen att det var otydligt tidigare. Även om arbetsgruppen hade en gemensamt klar bild av vad som avsågs framgick inte lika tydligt av texten. När det gäller

• I de sista punkterna om kommunikation under alla målbilder står ibland att skogsägaren "erbjuder en dialog" och ibland "erbjuder en dialog vid behov". Definiera och skriv konsekvent. En text om målbildernas användningsområde bör finnas med i kapitlet om rekreation och friluftsliv, liknande den som står i kapitlet om hänsynskrävande biotoper. Detta bör även kopplas till ett avsnitt om ansvar, vem har ansvar för vad? Att friluftslivets värden kan kopplas till både landskapet i stort och till små enskilda platser gör att både den enskilde skogsägarens ansvar och myndigheternas ansvar måste tydliggöras. I all kommunikation av dessa målbilder framöver bör roller och ansvar framgå. Skogsstyrelsen bör nu tillsammans med andra myndigheter sätta ner foten angående detta. På sidan 46 står: "Avsättningar för friluftsliv ligger utanför målbilderna, men är ett kompletterande verktyg som i vissa fall kan användas när upplevelsevärdena är särskilt höga." Var finns detta specificerat, vad innebär "i vissa fall"? Det står att gruppen "lagt en hel del tid på att diskutera möjliga definitioner av närskogar och hur vi skiljer dem från skogar som borde bevaras genom avsättning." Detta är mycket intressant och denna skillnad är viktig i det fortsatta arbetet med att identifiera vilket ansvar exempelvis enskilda skogsägare och kommuner har. Ett sätt att undvika många av de otydligheter som råder med nuvarande målbilder är att som Naturskyddsföreningen föreslagit ha målbilden att "skogsbruk i tätortsnära skog ska bedrivas med metoder som upprätthåller skogens sociala värden". Vi frågar oss när det överhuvudtaget är lämpligt att bedriva trakthyggesbruk i närskogar eller vid uppehållsplatser. Därför är det viktigt att i detta sammanhang lyfta behovet av att kommuner tar ett uttalat huvudansvar för att säkerställa planering och upprätthållande av sociala värden i områden med värden för friluftsliv och rekreation. De mest värdefulla områdena bör identifieras och bevara i form av exempelvis reservat eller naturvårdsavtal. Läs mer i bilagorna "Ny vår för skogen" och "Säkerställ skogens sociala värden". (SNF)	ansvar och roller har vi lyft den frågan till samverkansgruppen. Se ovan. Arbetsgruppen hade nuvarande skogspolitik som ramar för sitt arbete. Det finns en gemensam bild av att det finns skogar i dessa områden som kan brukas med trakthyggesbruk så länge det brukandet sker med kommunikation, respekt och en ansvarsfull planering. När det gäller kommunernas roll så började gruppen skissa på en målbild kring kommunikation på lokal nivå. Vi nådde inte fram i denna omgång, men kommer att arbeta vidare med den målbilden under 2016. Vi tror att en kontinuerlig kommunikation på lokal nivå är ett bra sätt att få en konstruktiv förvaltning av de värden för friluftsliv och rekreation som skogar kan bidra med till lokalsamhället.
Målbilden är också svår att definiera och bedömas/mätas mot i samband med hänsynsuppföljningar. Målen borde vara uppföljningsbara. Se kommentaren för närskogar (sidan 49 ovan) om en differentiering av rekommendationerna! (Bergvik, SNF)	Uppföljningen av målbilderna är viktiga. Målbilderna för hänsyn till upplevelsevärden, vilka är viktiga för friluftsliv och rekreation, är nya. I den nya hänsynsuppföljningen sker i dag ett första steg till uppföljning av den hänsynen. Under året kommer Skogsstyrelsen tillsammans med arbetsgruppen titta över möjligheten till hur en sådan uppföljning skulle kunna göras.
I den nya målbilden för friluftsliv och rekreation är målbildsbeskrivningen utdragen och uppblandad med bakgrundsbeskrivning. Det skulle underlätta för läsaren att liksom för de andra avsnitten få målbilderna tydligare i punktform. Utveckling av respektive punkt kan beskrivas senare i dokumentet. (Skogsindustrierna)	Vi har fått ett antal synpunkter kring strukturen. Den blev otydlig till följd av en kommunikationsmiss. Vi har nu ändrat ordningen så att beskrivningen kommer först och "Visionen" lagts in i målbilden.
Målbilderna bör också på samma sätt som för kulturmiljöer beskrivas i en skala, från hänsyn i alla lägen till hänsyn i specifika situationer. (Skogsindustrierna)	Det är svårt att formulera målbilder för hänsyn till friluftsliv och rekreation på detta sätt. Detta då det sällan finns endast en väg att uppnå det önskade tillståndet. Därför har vi valt att formulera de önskade resultaten efter åtgärd snarare än en lista med

	skogliga åtgärder. Den listan kan man hitta i diverse informations och kursmaterial.
Sidan 45 2:a stycket: Bergvik är osäker på hur man kan ta hänsyn till människors olika upplevelser av skogen och hur skogsbruk bedrivs. Borde formuleras:och därför är det viktigt att skogsbrukets aktörer samverkar med friluftsliv och rekreativintressen, för att finna goda lösningar där skogens sociala värden är höga. <i>(Bergvik)</i>	En av grunderna för målbilden kring kommunikation är just att få kunskap om vilka upplevelsevärden skogen kan bidra med och bryta detta mot sitt skogliga kunnande för att ta rätt sorts hänsyn.
Sidan 45. Bör tilläggas något om kunskapsunderlag i friluftsskogar, som att "Många platser och miljöer som kan vara attraktiva för besök finns registrerade i Skogens pärlor och Fornsök. Intressant information om äldre markanvändning får man även av Lantmäteriets historiska kartor på Internet." <i>(RAÄ)</i>	Intressant tanke att tydliggöra var man kan finna uppgifter om platser som är intressanta att besöka. Det hör dock mer hemma i ett informationsmaterial. Skogsstyrelsen ser just nu över sin webbsida och en av de saker som ska göras om är hur man hittar underlag. Skogsstyrelsen tar med sig idén dit.
Bildtexten (till målbildstrappan, Sofias komm.): Bergvik anser att trappan inte nödvändigtvis behöver innebära ett större hänsynstagande i fråga om volym eller areal, såsom det kan uppfattas. Texten borde vara: ...varje trappsteg innebär en större betydelse av hänsynstagande till sociala intressen. Bilddel och text om frivilliga avsättningar av sociala skäl bör tas bort eller tonas ner i dokumentet som ska behandla hänsyn vid skogsbruk. <i>(Bergvik, Ist Jönköping, Sveaskog)</i>	Bergvik är inte ensam om att ifrågasätta trappan. Arbetsgruppen har valt att ha kvar den eftersom den uppskattas som ett pedagogiskt bra underlag när man ska diskutera hänsyn till friluftsliv och rekreation i skogsbruket. Det är en bild som kräver dialog. Vi tycker dock att förslaget till ändrad ordalydelse tydliggör just det som de flesta yttrande påpekar – det är inte självklart att en närskog kräver mer hänsyn än en friluftsskog. Däremot ökar betydelsen av att visa hänsyn. Likaså ökar komplexiteten i värdena, och de steg man behöver ta för att visa hänsyn.

Remissynpunkter på målbilden för kommunikation vid skogsbruksåtgärder

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Sidan 47 – "högt värde" är subjektivt, använd hellre hur nyttjat området är. <i>(LRF & SÄF)</i>	Högt värde bygger bland annat på nyttjande, men också på tillgänglighet och exklusivitet. Därför har vi valt att använda högt värde.
Kapitel 7. Bild 3 är ett lite ofullständigt flödesschema. (Saknas ja och nejalternativuppe i den övreraden till vänster) och knappast en "målbild". Renodla gärna vad som är en målbild. <i>(Fastighetsverket)</i>	Vi har sett över strukturen och satt in ja och nej till den första rutan som ett försök.
Sidan 47 Beskrivning: Bergvik skulle vilja kasta om beskrivningen av problemet så att: Genom kommunikationen kan hänsynen förbättras och förståelsen öka för såväl förutsättningarna för upplevelsevärden som betydelsen av skogsbruk. Viktigt att poängtera att målbilden att skogsägaren eller dennes ombud ska ansvara för att ta reda på vilka som nyttjar skogen och inleda kommunikation med dem, rimligen endast kan gälla i områden med särskilda värden för friluftsliv etc. <i>(Bergvik, Skogsindustrierna)</i>	Vi har ändrat strukturen och flyttat ner vision och stycket kring ansvar under rubriken målbild. Vi behåller nuvarande formulering. Se även kommentar till LRF & SÄF och SFVs yttrande ovan.

Sidan 48 – dialogen fortsätter även efter den aktuella åtgärden. Ta bort denna punkt. Eller konkretisera när dialogen anses vara slutförd. <i>(Skogsindustrierna, Stora)</i>	Det är svårt att ange när en dialog ska avslutas då det skiljer sig mellan olika aktörer. Dialogen ska inte blandas ihop med ett samråd. Ett av syftena med dialogen är att åstadkomma en relation där skogsägare och nyttjare kan känna förtroende för varandra. En inhyrd entreprenör som utför arbetet och som upplever dialogen i direkt anslutning till platsen kan nog känna att den avslutats när uppdraget är klart. Den som äger eller förvaltar området på lite längre sikt kan behöva fortsätta dialogen för att bygga förtroende inför nästa gång det är dags att göra något.
Målbilden för kommunikation vid skogsbruksåtgärder är en god start på arbetet för en bättre kommunikation. Dock krävs det en hel del arbete för att målbilderna ska bli tydliga och utgöra ett effektivt verktyg. <i>(SNF)</i>	Målbilderna är inte statiska, de ska utvecklas med tiden.
Hänsyn till friluftsliv och rekreation – kommunikation vid skogsbruksåtgärder Naturskyddsföreningen välkomnar målbilden för kommunikation vid skogsbruksåtgärder. Denna målbild är en god start på arbetet med en bättre kommunikation kopplat till skogsbruksåtgärder, men det krävs fortfarande en hel del arbete för att målbilderna ska bli tydliga och därmed kunna bli ett effektivt verktyg. Föreningen räknar också med att dessa målbilder kommer att utvecklas till att även innefatta en utökad kommunikation om andra värden i skogen. Övergripande kan konstateras att det är lite oklart vad som egentligen är målbilden kopplad till kommunikation vid skogsbruksåtgärder. Naturskyddsföreningen anser att det som nu står under rubriken "Målbild för god miljöhänsyn" snarare är metoder och inte målbilder och att det som står under "vision" istället borde ses som målbild. Naturskyddsföreningen anser också att ambitionen är för låg i och med att "målbilden" endast behandlar kommunikation vid skogsbruksåtgärder. Sådan kommunikation är givetvis oerhört viktig, men i verkligheten behövs ett större perspektiv. För att punkt 4 i visionen för kommunikation vid skogsbruksåtgärder (som säger att "Skogsägaren får en tydlig bild av vilka värden för friluftsliv och rekreation som finns i skogen") ska uppnås, krävs en löpande kommunikation med nyttjarna och inte endast kommunikation vid skogsbruksåtgärder. Skogsägaren måste ha en tydlig bild av vilka värden som finns i skogen innan beslut om åtgärd fattas. Detta tydliggörs också genom meningen "Det är viktigt att planera och genomföra kommunikationen innan åtgärden planeras, så att resultatet av kommunikationsinsatsen kan påverka planeringen." Resultat av en löpande kommunikation kan påverka inte bara skogsägarens planering utan även beslut om åtgärd. Hur denna löpande kommunikation kan se ut måste utvecklas och bör ingå i målbilden. Det räcker alltså från skogsägarens sida inte med kommunikation endast vid skogsbruksåtgärd.	Målbilden upplevs som otydlig i flera yttranden. Vi har sett över strukturen och justerat flödesschemat. Visionen ligger nu under rubriken målbild eftersom det var så vi tänkte. Metoderna bör ligga där eftersom vi under de övriga målbilderna hänvisar hit för vägledning i hur man kan göra. När det gäller kommunikation kring andra värden ligger det utanför gruppens ansvar. Vi lyfter den delen till samverkansgruppen. Löpande kommunikation bygger en relation och ett förtroende mellan parterna som kan ge en god grund för en långsiktig samverkan kring hänsynen. Som framgår i målbilden så uppnås en god dialog genom att den fortsätter, se även svar till Stora-ENSO och Skogsindustrierna kring varför vi vill ha kvar den punkten.

En del av lösningen på hur den löpande kommunikationen kan se ut handlar om den mer övergripande kommunikation som bör ske inom varje kommun genom forum kopplade till den fysiska planeringen, där skogsägaren bör ha ett ansvar att delta i syfte att bidra till helheten vad gäller skydd och förvaltning av skogens värden för friluftsliv och rekreation. Det handlar också om att skogsägaren måste skaffa sig kunskap om vilka värden som finns i skogen genom inventeringar och kartläggningar, både kvantitativa och kvalitativa. Utan sådan kunskap kan val av effektiv kommunikation inte heller göras. Naturskyddsföreningen skulle här vilja se en tydlig ansvarsfördelning. Vem utför dessa inventeringar och kartläggningar på ett bra och effektivt sätt? Skogsägaren har ansvar för att underlaget finns, men vem ska göra själva arbetet, skogsägare eller någon myndighet? Det handlar om att ta reda på vilka som vistas i ett område, när de vistas där, hur ofta, vilka tider under året, vad de gör i området och vad de skulle vilja göra, hur de upplever området, vilka vistas inte i området (men skulle kunna göra det) etc.

Kanske ligger delar av detta utanför uppdraget, men Naturskyddsföreningen vill poängtera hur viktigt det är att se på kommunikation i ett brett perspektiv och inte endast i samband med specifika åtgärder, och att detta därför framöver bör kommuniceras till skogsägare som en del av målbilderna. Överhuvudtaget är det oklart vilken metod som ska väljas och när denna kommunikation ska ske. Det står att val av metod för kommunikation beror på "hur högt värde för friluftsliv och rekreation som skogen har". Är det skogsägaren som väljer kommunikationsmetod själv efter att ha beslutat om hur högt värde för friluftsliv och rekreation skogen har, om det finns intresse för kommunikation, och om åtgärden har stor påverkan på friluftslivet? Eller kommer kommuner framöver att "klassificera" områden som närskog, friluftsskog eller uppehållsplats, vilket i sin tur föranleder en viss kommunikation?

Det står också att val av metod för kommunikation beror på "hur tydligt det är vilka nyttjarna är". Oklart vad som menas, om skogsägaren gör tillräckligt med research blir det väl alltid tydligt vilka nyttjarna är?

Även följande citat behöver tydliggöras/definieras, särskilt det understruken:

"Skogsägaren eller dennes ombud informerar nyttjarna vid åtgärder som har stor påverkan på friluftslivet. En tid innan åtgärden genomförs och under genomförandet finns information om...."

"Dialog bör genomföras i god tid och med tydliga förutsättningar när det finns en nyttjare som vill föra dialog."

I den sista meningen frågar vi oss också hur mycket arbete som skogsägaren ska lägga ned på att ta reda på om det finns en "nyttjare som vill föra dialog"?

Det bör för övrigt framgå att flera kommunikationsmetoder kan användas.

(SNF)

Som vi svarat tidigare så vill vi ha en långsiktig kommunikation på lokal nivå. Det är inte säkert att det blir en målbild, det kan bli så att vi snarare stöttar det ansvar som Länsstyrelserna åläggs kring friluftsliv. Den målbilden tar vi itu med under 2016.

Målbilderna upplevs som otydliga och det beror på att det inte finns en lösning som alltid ger rätt resultat. Ibland räcker det med en lapp i brevlådan vid en åtgärd kring en uppehållsplats. Andra gånger behövs det en lång dialog. Det är grunden till varför det står informeras under varje målbild och därefter dialog med en gradskillnad. I närskogen ligger ett större ansvar på skogsägaren att få till stånd en dialog, därför står det erbjuds. I andra fall tas en dialog upp när den initieras av nyttjaren. Grunden är att dialogen är en möjlighet att få en god relation och en bra grund att stå på för planeringen.

Ibland är det tydligt att det är de som bor nära som använder skogen, eller så har scouterna frågat om de får använda skogen vid sina aktiviteter. Då är det tydligt. Andra gånger ser man att skogen är nyttjad, men vet inte vem det är. Gruppen har inte sett det möjligt att då skicka en riktad inbjudan, istället får man använda en mer allmän informationskanal för att nå nyttjarna.

Det innebär att det är fullt rimligt att det går att hitta information om vad som ska ske, när det ska ske och vem man kan kontakta.

Det är svårt att genomföra en dialog utan att ha någon att tala med. Se ovan när det gäller hur mycket arbete skogsägaren ska lägga ner.

Remissynpunkter på målbilden för Närskog

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Sidan 49. Den samlade effekten av målbildens rekommendationer är för hög för att tillämpas generellt. Differentiera målbildspunkterna så att man skiljer på hänsyn i alla lägen och möjliga ambitioner i särskilda situationer. Det senare snarare en tänkbar verktygslåda vid samråd och frivilliga överenskommelser kring åtgärder. (<i>Bergvik</i>)	Vi har förtydligat målbildernas avgränsning i inledningen. Arbetsgruppens utgångspunkt har varit att målbilderna behandlar skogar där skogsbruk kan bedrivas. Att vi ändå nämner avsättningsberor på att skogsägaren bör ha med det i tanken. I en dialog kan det hända att man kommer fram till att den hänsyn som borde tas går långt över vad samhället kan förvänta sig att skogsägaren själv ska stå för. Då gäller det att komma ihåg att det finns alternativ till att genomföra åtgärden och skada värdena för friluftsliv och rekreation likaväl som man skadar nyttjarnas förtroende för skogsbruket.
Nuvarande skrivningar för närskog är för långtgående och vår utgångspunkt är att skogsbruk ska bedrivas även här. Exempelvis punkten "Skogsskötsel i närskogen sker med små åtgärdsenheter, ett varierat brukande och förhöjd avverkningsålder" där vi ser att fröträd kan vara ett bra alternativ, även om åtgärdsenheten är "normalstor" och skogen avverkas vid normal slutavverkningsålder. Skogsindustrierna föreslår att målbilden blir en bruttolista av exempel på åtgärder som kan bli aktuella efter dialog. (<i>Skogsindustrierna</i>)	Målbilderna för hänsyn till friluftsliv och rekreation blir annorlunda, se tidigare kommentarer kring avgränsning och förtydliganden.
Målbilden för god hänsyn är också motsägelsefull och styrks inte av forskning. Studier visar att människor vill ha skog med god sikt. Det får man med en hög andel stora och gamla träd men inte genom en variation i struktur och trädslagsblandning. (<i>Skogsindustrierna</i>)	Den forskning som hänvisas till har intervjuat främst en grupp av nyttjare, de som strövar i skog och mark. Variationen är viktig för att kunna möta behovet hos fler grupper. Det är riktigt att den gamla skogen och de stora träden är viktiga, det ligger bakom våra skrivningar om hög andel gammal skog respektive gamla träd, men det motsätter inte en variation i struktur och trädslagsblandning.
Utgångspunkt för Stora Enso Skog är att bedriva skogsbruk även i de skogar som anses som Närskog. Den skötsel som ska ske ska vara ett resultat av utfallet i dialogen/samrådet. Kopplat till detta anser Stora Enso Skog att skrivningen längst ner på sidan 49 om att "skogsskötsel i närskogen ska ske med små åtgärdsenheter, ett varierat brukande och förhöjd avverkningsålder" är för begränsande. Fröträd kan exempelvis ibland vara ett bra alternativ, även om åtgärdsenheten är "normalstor" och skogen avverkas vid normal slutavverkningsålder. Stora Enso föreslår att man i målbilden istället exemplifierar med ett antal möjliga alternativ som kan bli utfallet av ett samråd, exempelvis o Begränsad hyggesstorlek och anpassad hänsyn o Hyggesfri skötselmetod o Mosaikavverkning med förhöjd hänsyn spridd över trakten o Fröträdsföryngring	Se svar under övergripande kommentarer för friluftsliv och rekreation om förtydliganden när det gäller avgränsning liksom förtydligande kring varför dessa målbilder formuleras annorlunda. "Och" ska inte ses som ett skallkrav i någon av punkterna. Som yttrandet säger är det en trevlig och variationsrik skog vi vill åstadkomma. Det

- o Skärmar på lång och kort sikt - o Förlängd omloppstid - o Delad avverkning i tid - o Annat trädslagsval - o Siktröjning/sikthuggning - o Anpassad markberedning - o Kvarlämnande av vissa fröträd och skärmträd efter föryngring Förtydligande finns på sidan 49 kring att all skog inte är närskog. Detta är ett viktigt förtydligande, och det är bra att det finns med! • Sidan 49 – ändra till stora eller gamla träd. Ett lövträd som upplevs som stort kan ha ett högt värde även om det inte är gammalt. • Sidan 49 (mfl) – meningen om att skötsel ska gynna en vegetation rik på arter, lövträd, bär och blommor. Ändra från och till och/eller, eller fundera på om detta inte går att formulera om. Det man vill åt är väl att, om det finns förutsättningar, gynna en eller flera av dessa parametrar och skapa en varierad skog som är trevlig att vistas i? (<i>Stora</i>)	får stå som det gör eftersom texten stötts och blötts så många gånger. Med den inledande förklaringen att det inte finns endast ett sätt att uppnå önskat resultat, menar vi att det blir tydligt nog.
Hänsyn till friluftsliv och rekreation – närskog Naturskyddsföreningen anser att de punkter som står under den övergripande målbilden inte är helt förenliga. Det står först att "Skogsskötseln anpassas efter de lokala förutsättningarna så att den bevarar eller förstärker närskogens värde för människors livsmiljö, friluftsliv och rekreation långsiktigt." Naturskyddsföreningen frågar sig hur det går ihop med punkten "Hyggesfria metoder kan hjälpa till att behålla skogskänslan och övervägs som alternativ." Detta är alltför lågt satta ambitioner och på vilket sätt skulle trakthyggesbruk kunna bevara och förstärka skogens värde för livsmiljö, friluftsliv och rekreation långsiktigt? Naturskyddsföreningen anser också att om punkten "Skogsskötseln anpassas efter de lokala förutsättningarna så att den bevarar eller förstärker närskogens värde för människors livsmiljö, friluftsliv och rekreation långsiktigt." ska ses som en målbild bör vi aldrig hamna i den situation som tas upp i sista punkten, där dialog behövs inför åtgärder som kan ha stor påverkan på människors upplevelser av närskogen. Dialog i närskog bör endast handla om på vilket sätt skötseln främjar skogens värden för rekreation och friluftsliv. En av punkterna anger att "I närskogen eftersträvas en hög andel stora och gamla träd." Detta är bra, och med tanke på all forskning som visar att stora och gamla träd bidrar till både förhöjd upplevelse och till ökad biologisk mångfald borde denna punkt stå som målbild även under friluftsskog, uppehållsplatser och stigar/leder. Givetvis krävs en definition av "gamla träd". En av punkterna anger "God framkomlighet främjas i närskogen." Framkomlighet är givetvis viktigt, men det är inte nödvändigt överallt. En risk med att ha "framkomlighet" som målbild i stort är det kan leda till en form av "parkskötsel" överallt och att den "vilda" skogen försvinner. Det är viktigt att tänka på att exempelvis barn och vuxna har olika preferenser. Forskning visar att vuxna ofta föredrar skog med god sikt och framkomlighet, medan barn gärna vill ha täta snår att gömma sig i och massor av grenar, pinnar och ris att bygga kojor av. Ledordet bör därför vara "variation" i skötseln av skog med värden för friluftsliv och rekreation. Detta stycke om variation i skötseln gäller alltså för alla målbilder, även de kopplade till friluftsskog, uppehållsplatser och stigar/leder.	Den text som formulerats har tagits fram gemensamt i arbetsgruppen. Vi delar inte bilden av att ambitionsnivån är för lågt satt. Målbilderna är dessutom inte statiska. Märker vi att de inte fungerar som det är tänkt får samverkansgruppen för förvaltning av målbilderna ta upp frågan till diskussion och föreslå vad som ska göras. Det finns inte ett sätt att uppnå det som vi vill åstadkomma. Det är viktigt att komma igång med hänsyn till friluftsliv och rekreation. Därför undviker vi att skriva exakta mått och definitioner i målbilderna. Märker vi att målbilderna leder utvecklingen fel för att definitionerna saknas får samverkansgruppen överväga åtgärd.

Texten bör också tydliggöra att målbilderna handlar om skogsområden oavsett storlek och att det även kan handla om skog inom tätort/småort (inte bara "i anslutning till"). För övrigt måste följande begrepp definieras för att skapa ökad tydlighet: "Skogsskötsel med små åtgärdsenheter", "varierat brukande", "förhöjd avverkningsålder", "små hyggen med omfattande hänsyn", "skonsam markberedning" och "dialog vid behov inför åtgärder som kan ha stor påverkan på människors upplevelser av närskogen". (SNF)	Målgruppen är i hög grad de som arbetar i skogsbruket. Vi har valt begrepp som är tydliga för dem. Inte i kubikmeter eller i antal träd, utan snarare i att utgångspunkten ska vara annorlunda.
I målbilden för närskog bör hyggesfria metoder vara huvudspåret och markberedning undvikas. (Ist Norrbotten)	Hyggesfria metoder utgör en palett av metoder som fungerar ibland, men inte överallt. De ställer ofta höga krav på vilken skog det är som finns där idag. Därför står det att hyggesfria metoder ska övervägas. Det är en signal om att de kan vara ett bra sätt att föryngra skogen. När det gäller markberedning utgår den formulering vi valt från precis det som yttrandet påpekar. En riktigt och skonsamt utförd markberedning är ibland nödvändig för att återfå en ny skog. Däremot måste man vara mycket försiktig och välja rätt metod även utifrån upplevelsevärde och inte bara utifrån att det ska bli många goda planteringspunkter.
Texten om målbild för god hänsyn till "närskog" på sidan 49 är utmärkt, särskilt de tre punkterna a) "Upplevelse av naturlighet och variation i struktur och trädslagsblandning eftersträvas i närskogar. Skötselåtgärderna gynnar en vegetation som är rik på arter, lövträd, bär och blommor.", b) "I närskogen eftersträvas en hög andel stora och gamla träd." samt c) "Skogsskötseln i närskogen sker med små åtgärdsenheter, ett varierat brukande och förhöjd avverkningsålder. Hyggesfria metoder kan hjälpa till att bibehålla skogskänslan och övervägs som alternativ. Om hyggen tas upp är dessa små och med omfattande hänsyn." Samtliga dessa formuleringar kommer att bidra till att den ofta rika biologiska mångfalden i dessa skogar kan ges förutsättning att överleva. (Ist Värmland)	Arbetsgruppen blir glad över att fler ser att den process vi drivit gett ett resultat som kan åstadkomma bra förutsättningar för skogsbruk och friluftsliv. Det är riktigt att den biologiska mångfalden kommer att dra nytta av att detta, men det har inte varit fokus för vårt arbete.

Remissynpunkter på målbilden för friluftsskogar

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Friluftsskogar I visionen för friluftsskogar står det att man ska eftersträva hög andel fullvuxen och gammal skog. Vi tycker att man istället bör förordna en jämn åldersklassfördelning, eftersom man då får en variation i skogen och att de borde på lång sikt resultera i att man alltid har en del gammal skog i anslutning till området. Det kan ju till och med vara så att en föryngringsytta höjer värdet kring en utsiktsplats, grillplats genom vidgade vyer och mer ljusinsläpp. Att eftersträva hög andel fullvuxen och gammal skog innebär ju att man tillslut måste avverka den skogen och då kommer det ju istället bli stor andel ungskog, om man inte tänker sig att man ska avstätta den skogen helt, men då bör man ju skriva detta i klartext. (SCA, Stora)	Arbetsgruppen delar den bilden och menar att det inte är något motsatsförhållande. SKA-analysen visar att vi går mot ett skogslandskap där skogens slutålder i den brukade delen ligger på 80 år. Det skulle med en jämn åldersklassfördelning ge att cirka 30 procent av ytan har en ålder som bland annat Kardell pekat ut som attraktiv. En hög andel gammal skog får man då bland annat genom att höja slutåldern i landskap som är viktiga för friluftslivet och att planera åtgärder så att det man ser vid sina besök upplevs som gammal skog.

Hänsyn till friluftsliv och rekreation – friluftsskog Naturskyddsföreningen anser att de punkter som står under rubriken "Målbild för god miljöhänsyn" inte är helt förenliga. Det står att "Skogsskötseln anpassas efter nyttjandet och de lokala förutsättningarna så att friluftsskogens värde för friluftsliv och rekreation förvaltas i landskapet." Först frågar vi oss vad "förvaltas" innebär i detta sammanhang. Sedan frågar vi oss hur detta går ihop med punkten "Alternativa skötselmetoder och skötselåtgärder som bevarar och utvecklar upplevelsevärde övervägs." Detta är alltför lågt satta ambitioner och på vilket sätt skulle traktbyggesbruk göra att skogens värde för friluftsliv och rekreation förvaltas i landskapet? Naturskyddsföreningen tolkar i detta fall begreppet "förvaltas" som "långsiktigt hållbar förvaltning med hänsyn till alla värden". Annars utgår vi från att Skogsstyrelsen hade använt begreppet skogsbruk. Att man valt "förvalta" måste rimligen betyda något.	Se svar under Närskogar.
Det står att friluftsskogar känns igen bland annat genom hög tillgänglighet. För hur många ska denna tillgänglighet gälla? Gäller det även två hus långt ute i skogen? De har ju hög tillgänglighet till sin närmaste skog. Det står "Planera körningen så att körskador undviks där det påverkar upplevelsevärde på ett negativt sätt. Om skador uppkommer åtgärdas dessa snarast." Körskador ska rimligen alltid undvikas, inte bara när det påverkar upplevelsevärde på ett negativt sätt? För övrigt måste följande begrepp definieras för att inte skapa förvirring. Som exempel kan nämnas "Förstärkt hänsyn" samt "Den upplevda hyggesstorleken begränsas. I landskapsperspektiv uppfattas friluftsskogen ha en hög andel fullvuxen och gammal skog." Är tanken att undersökningar om hur människor upplever hyggesstorleken ska göras när hygget väl är gjort? Om hygget då upplevs som "för stort" är det försent att begränsa detta. (SNF)	Tillgänglighet handlar inte bara om närhet, det handlar om infrastruktur och om det går att ta sig dit. Begreppet upplevd hyggesstorlek handlar om planering. Ett hygge på 1 hektar kan upplevas som fullkomligt enormt, eller som att det bara blivit lite ljusare. Allt handlar om form samt placering av lämnad hänsyn. Det betyder inte att man ska vänta med kommunikation till efter genomförd åtgärd.
Alternativa skötselmetoder bör inte bara övervägas utan rekommenderas i områden som nyttjas flitigt för friluftsliv. Här kan alternativa, hyggesfria metoder göra störst nytta. Beträffande körskador anser vi att i målformuleringen om körskador bör man understryka att det är särskilt viktigt att undvika körskador i områden som är viktiga för friluftslivet. (Ist Norrbotten)	Se svar under Närskogar.

Remissynpunkter på målbilderna för uppehållsplatser, stigar och leder

Remissynpunkt	Arbetsgruppens hantering och ställningstagande
Sidan 51. Det borde i texten inledningsvis omnämnas att skog som ianspråktagits för allmänt nyttjande genom att nät av stigar, spår och leder anlagts och att särskilda uppehållsplatser iordningsställt alltid borde ha ett avtal/överenskommelse med berörd markägare. Samhället borde ha ett ansvar för att aktivt arbeta för att sådana avtal/överenskommelser upprättas. (Bergvik, LRF & SÄF, Skogsindustrierna)	Inte vår fråga. Naturvårdsverket har ansvar för avgränsningen av Allemansrätten. Dialogen behövs, men den bör drivas av dem.
Hänsyn till friluftsliv och rekreation – uppehållsplatser Naturskyddsföreningen anser att de punkter som står under rubriken "Målbild för god miljöhänsyn" inte är helt förenliga. Det står först att "Hänsynen anpassas efter uppehållsplatsens funktion och förutsättningar så att platsens huvudsakliga upplevelsevärden bevaras eller förstärks." Naturskyddsföreningen frågar sig	Bedömning från fall till fall. Varje plats upplevelsevärde är unikt och i arbetsgruppen har vi kommit fram till att den formulering vi valt ger den bästa möjligheten till en god hänsyn. I övrigt se tidigare svar.

hur det går ihop med punkterna "Möjligheterna till alternativa skötselmetoder beaktas vid alla åtgärder." och "Planera utformningen av avverkningar så att hygget upplevs som mindre." Detta är alltför lågt satta ambitioner och på vilket sätt skulle trakt-hyggesbruk kunna bevara och förstärka platsens huvudsakliga upplevelsevärden? Det står att "Målbilden behandlar skogen i direkt anslutning till uppehållsplatsen." Vad innebär "i direkt anslutning till"? Upplevelsen av en uppehållsplats är ofta direkt kopplad till omgivningen och därför finns behov av någon form av skyddszon. Målbilden "Det är ofta lämpligt med en skötsel inriktad på upplevelsevärden och skyddszoner och möjligheterna till alternativa skötselmetoder beaktas vid alla åtgärder." är ett steg på vägen men behöver förtydligas. När skulle det inte vara lämpligt med skötsel inriktad på upplevelsevärden vid en uppehållsplats? Och vad innebär en skyddszon? (SNF)	En skötsel inriktad på upplevelsevärden innebär att det är de värdena som står i fokus. Däremot delar arbetsgruppen bilden att det alltid är rimligt att ha en hänsyn inriktad på upplevelsevärden i direkt anslutning till och på en uppehållsplats. "I direkt anslutning till" står där för att avgränsa. Det handlar inte om hur man ska sköta hela det landskap som går att se från utsiktspunkten t ex.. Skyddszon måste anpassas till platsen och kan inte beskrivas mer tydligt utan att det blir fel.
En rekommendation/målbild skulle kunna vara att man lägger så mycket av naturhänsynen som möjligt i anslutning till uppehållsplatser och att särskild hänsyn lämnas utöver det, till exempel genom att lämna en skyddszon. Dessa platser är ofta mycket små och utgör en mycket liten del av skogsmarken. (Ist Norrbotten)	Skrivningarna finns under stigar och leder och bör finnas med även här.
Det behövs därtill en storleksgräns för stigar där man som skogsägare eller ombud behöver informera nyttjarna. Nuvarande förslag kan tolkas som om alla stigar oavsett nyttjandegrad behöver skyltning/information. (Bergvik, Billerud, LRF & SÄF, SCA, Skogsindustrierna, Stora)	Vi har lagt till allmännt nyttjade som en avgränsning.
Sidan 53: Stigens funktion beror väl också på vad den knyter samman. (Bergvik)	Ja, det är riktigt, men vi tror inte att det påverkar hänsynstagandet i lika hög grad. Möjligen kan det påverka det allmänna nyttjandet.
Stigar och leder Förtydliga att inget ris lämnas över stigen och att stigen bör markeras med hänsynsstubbar om andra markeringar saknas. (SCA)	Inget ris på stigen kändes självklart, men det kan behöva förtydligas. Hänsynsstubbar för stig har vi inte diskuterat, men ser ett problem i tydlighet att skilja stubbarna från högstubbar och kulturmiljöstubbar. Som tidigare skrivits finns det flera sätt att uppnå önskat resultat. Vi lämnar den konkreta instruktionen till skogsbrukets företag.
I målbildsrapporten från 2013 finns även kanot- och skoterleder med. Att stryka kanotled verkar relevant en är den går i vatten. Däremot att stryka skoterled är inte bra. Även skoterleder tåls att ta hänsyn till så att framkomligheten efter den bevaras och att ledmarkeringar sparas och skyddas från skador. (Privatperson)	Vi delar bilden att skoterleder är väldigt viktiga för friluftslivet. Strykningen har gjorts utifrån att skoterleder föregås av avtal. Det blir svårt att skriva målbilder i de fallen.
Hänsyn till friluftsliv och rekreation – stigar och leder I visionen för stigar och leder står om dess värde för både om framkomlighet och upplevelser. Upplevelsefunktionen uppmärksammas emellertid mycket lite i målbilderna. I första punkten bör exempelvis det kursiverade läggas till: "Framkomligheten och upplevelsevärdet på stigar och leder bevaras och främjas." Inte heller här är de punkter som står under den övergripande målbilden helt förenliga. Det står först att "Hänsynen till stigar och leder anpassas efter nyttjandet så att deras funktion långsiktigt värnas."	Upplevelsefunktionen finns i beskrivningen av det naturliga vägvalet genom landskapet. Det naturliga vägvalet kommer sig av både framkomlighet och de upplevelser som stigen erbjuder. Planering av naturhänsyn ska vara planering av miljöhänsyn. Vi tänker att det i ett område där stigen finns kan detaljhänsynen planeras längs stigen.

Naturskyddsföreningen frågar sig hur det går ihop med punkten "Markberedning och förnygring planeras så att stigens funktion bibehålls." Frågan är då vad stigens funktion innebär? Det var länge sedan stigar bara handlade om framkomlighet och vägval, och i och med att det också handlar om upplevelse bör här tilläggas att någon form av hyggesfritt skogsbruk bör bedrivas vid stigar och leder. Här står istället "Ta vara på möjligheter att främja attraktiva färdupplevelser. Detta görs vid planering av naturhänsyn och beståndsgränser och genom att synliggöra karaktärsfulla träd, särpräglade naturformationer och kulturlämningar." Först frågar vi oss vad som här menas med "planering av naturhänsyn". Sedan kan vi konstatera att stigens funktion för upplevelser till stor del försvunnit om skogen kring stigen kalavverkas och endast enstaka träd står. Givetvis är det svårt att ange vilken form av hänsyn som bör tas vid stigar och leder. Här bör exempelvis någon form av skyddszon kunna användas. I vilket fall är det skillnad på stigar och leder, leder som är markerade bör inte riskera kalavverkning. (SNF)	I övrigt hänvisar vi till målbildernas avgränsning. De behandlar skogar där det är möjligt att bedriva skogsbruk så länge man tar hänsyn till friluftsliv och rekreation. Skulle det vara så att stigens funktion kräver att skogen finns kvar orörd så kan det vara aktuellt att använda sig av andra verktyg, naturvårdsavtal, reservat eller frivilliga avsättningar, och då faller de utanför målbilderna.
Även här kan rekommendationen vara att detaljhänsynen och hänsynsytor lämnas i anslutning till stigar och leder. Ytterligare en rekommendation bör vara att lämna skyddszoner i anslutning till stigar/leder som nyttjas särskilt frekvent. (Ist Norrbotten)	Det är det som uttrycks i punkten "Detta görs vid planering av miljöhänsyn och beståndsgränser och genom att synliggöra karaktärsfulla träd, särpräglade naturformationer och kulturlämningar."
"Samiska vandringsleder/stigar mellan bosättningar" bör stå med, eftersom det finns stor risk för skada vid skogsbruksåtgärder. Alternativt att få in en notis i kapitel 7 med hänvisning att det ger ett mervärde ur ett kulturhistoriskt perspektiv, samt att det innebär rekreation för allmänheten. (Sametinget)	Vi har inte velat skriva mer än vandringsleder. Detta för att vi tänker att dessa vandringsleder omfattas av den hänsyn vi visar andra stigar/leder. Vi anger också att stigar och leder kan ha ett kulturhistoriskt värde. Om arbetsgruppen för miljöhänsyn till rennäringen i sin dialog kommer fram till att det ska ändras kan vi ta upp det på nytt.

Av Skogsstyrelsen publicerade Rapporter:

1988:1	Mallar för ståndortsbonitering; Lathund för 18 län i södra Sverige
1991:1	Tätortsnära skogsbruk
1992:3	Aktiva Natur- och Kulturvårdande åtgärder i skogsbruket
1993:7	Betespräglad äldre bondeskog – från naturvårdssynpunkt
1994:5	Historiska kartor – underlag för natur- och kulturmiljövård i skogen
1995:1	Planering av skogsbrukets hänsyn till vatten i ett avrinningsområde i Gävleborg
1995:2	SUMPSKOG – ekologi och skötsel
1996:1	Women in Forestry – What is their situation?
1996:2	Skogens kvinnor – Hur är läget?
1997:2	Naturvårdsutbildning (20 poäng) Hur gick det?
1997:5	Miljeu96 Rådgivning. Rapport från utvärdering av miljeurådgivningen
1997:6	Effekter av skogsbränsleuttag och askåterföring – en litteraturstudie
1997:7	Målgruppsanalys
1997:8	Effekter av tungmetallnedfall på skogslevande landsnäckor (with English Summary: The impact on forest land snails by atmospheric deposition of heavy metals)
1997:9	GIS-metodik för kartläggning av markförsurning – En pilotstudie i Jönköpings län
1998:1	Miljökonsekvensbeskrivning (MKB) av skogsbränsleuttag, asktillförsel och övrig näringskompensation
1998:3	Dalaskog – Pilotprojekt i landskapsanalys
1998:4	Användning av satellitdata – hitta avverkad skog och uppskatta lövröjningsbehov
1998:5	Baskatjoner och aciditet i svensk skogsmark – tillstånd och förändringar
1998:6	Övervakning av biologisk mångfald i det brukade skogslandskapet. With a summary in English: Monitoring of biodiversity in managed forests.
1998:7	Marksvampar i kalkbarrskogar och skogsbeten i Gotländska nyckelbiotoper
1999:1	Miljökonsekvensbeskrivning av Skogsstyrelsens förslag till åtgärdsprogram för kalkning och vitalisering
1999:2	Internationella konventioner och andra instrument som behandlar internationella skogsfrågor
2000:1	Samordnade åtgärder mot försurning av mark och vatten – Underlagsdokument till Nationell plan för kalkning av sjöar och vattendrag
2000:4	Skogsbruket i den lokala ekonomin
2000:5	Aska från biobränsle
2000:6	Skogsskadeinventering av bok och ek i Sydsvetige 1999
2001:1	Landmolluskfaunans ekologi i sump- och myrskogar i mellersta Norrland, med jämförelser beträffande förhållandena i södra Sverige
2001:2	Arealförluster från skogliga avrinningsområden i Västra Götaland
2001:3	The proposals for action submitted by the Intergovernmental Panel on Forests (IPF) and the Intergovernmental Forum on Forests (IFF) – in the Swedish context
2001:4	Resultat från Skogsstyrelsens ekenkät 2000
2001:5	Effekter av kalkning i utströmningsområden med kalkkross 0–3 millimeter
2001:6	Biobränslen i Söderhamn
2001:7	Entreprenörer i skogsbruket 1993–1998
2001:8A	Skogspolitisk historia
2001:8B	Skogspolitiken idag – en beskrivning av den politik och övriga faktorer som påverkar skogen och skogsbruket
2001:8C	Gröna planer
2001:8D	Föryngring av skog
2001:8E	Fornlämningar och kulturmiljöer i skogsmark
2001:8G	Framtidens skog
2001:8H	De skogliga aktörerna och skogspolitiken
2001:8I	Skogsbilvägar
2001:8J	Skogen sociala värden
2001:8K	Arbetsmarknadspolitiska åtgärder i skogen
2001:8L	Skogsvårdsorganisationens uppdragsverksamhet
2001:8M	Skogsbruk och rennärning
2001:8O	Skador på skog
2001:9	Projekterfarenheter av landskapsanalys i lokal samverkan – (LIFE 96 ENV S 367) Uthålligt skogsbruk byggt på landskapsanalys i lokal samverkan
2001:11A	Strategier för åtgärder mot markförsurning
2001:11B	Markförsurningsprocesser
2001:11C	Effekter på biologisk mångfald av markförsurning och motåtgärder
2001:11D	Urvalskriterier för bedömning av markförsurning

2001:11E	Effekter på kvävedynamiken av markförurning och motåtgärder
2001:11F	Effekter på skogsproduktion av markförurning och motåtgärder
2001:11G	Effekter på tungmetallers och cesiums rörlighet av markförurning och motåtgärder
2002:1	Ekskador i Europa
2002:2	Gröna Huset, slutrapport
2002:3	Project experiences of landscape analysis with local participation – (LIFE 96 ENV S 367) Local participation in sustainable forest management based on landscape analysis
2002:4	Landskapsekologisk planering i Söderhamns kommun
2002:5	Miljöriktig vedeldning – Ett informationsprojekt i Söderhamn
2002:6	White backed woodpecker landscapes and new nature reserves
2002:7	ÄBIN Satellit
2002:8	Demonstration of Methods to monitor Sustainable Forestry, Final report Sweden
2002:9	Inventering av frötaäktssbestånd av stjälslek, bergesk och rödesk under 2001 – Ekdöd, skötsel och naturvård
2002:10	A comparison between National Forest Programmes of some EU-member states
2002:11	Satellitbildsbaserade skattningar av skogliga variabler
2002:12	Skog & Miljö – Miljöbeskrivning av skogsmarken i Söderhamns kommun
2003:1	Övervakning av biologisk mångfald i skogen – En jämförelse av två metoder
2003:2	Fågelfaunan i olika skogsmiljöer – en studie på beståndsnivå
2003:3	Effektivare samråd mellan rennärning och skogsbruk – förbättrad dialog via ett utvecklat samrådsförfarande
2003:4	Projekt Nissadalen – En integrerad strategi för kalkning och askspridning i hela avrinningsområden
2003:5	Projekt Renbruksplan 2000–2002 Slutrapport, – ett planeringsverktyg för samebyarna
2003:6	Att mäta skogens biologiska mångfald – möjligheter och hinder för att följa upp skogspolitikens miljömål i Sverige
2003:7	Vilka botaniska naturvärden finns vid torplämningar i norra Uppland?
2003:8	Kalkgranskogar i Sverige och Norge – förslag till växtsociologisk klassificering
2003:9	Skogsägare på distans – Utvärdering av SVO:s riktade insatser för utbor
2003:10	The EU enlargement in 2004: analysis of the forestry situation and perspectives in relation to the present EU and Sweden
2004:1	Effektuppföljning skogsmarkskalkning tillväxt och trädvitalitet, 1990–2002
2004:2	Skogliga konsekvensanalyser 2003 – SKA 03
2004:3	Natur- och kulturinventeringen i Kronobergs län 1996–2001
2004:4	Naturlig förnygring av tall
2004:5	How Sweden meets the IPF requirements on nfp
2004:6	Synthesis of the model forest concept and its application to Vilhelmina model forest and Barents model forest network
2004:7	Vedlevande arters krav på substrat – sammanställning och analys av 3 600 arter
2004:8	EU-utvidgningen och skogsindustrin – En analys av skogsindustrins betydelse för de nya medlemsländernas ekonomier
2004:10	Om virkesförrådets utveckling och dess påverkan på skogsbrukets lönsamhet under perioden 1980–2002
2004:11	Naturskydd och skogligt genbevarande
2004:12	När vi skogspolitiken mångfaldsmål på artnivå? – Åtgärdsförslag för uppföljning och metodutveckling
2005:1	Access to the forests for disabled people
2005:2	Tillgång till naturen för människor med funktionshinder
2005:3	Besökarstudier i naturområden – en handbok
2005:4	Visitor studies in nature areas – a manual
2005:5	Skogshistoria år från år 1177–2005
2005:6	Vägar till ett effektivare samarbete i den privata tätortsnära skogen
2005:7	Planering för rekreation – Grön skogsbruksplan i privatägd tätortsnära skog
2005:8a-8c	Report from Proceedings of ForestSAT 2005 in Borås May 31 – June 3
2005:9	Sammanställning av stormskador på skog i Sverige under de senaste 210 åren
2005:10	Frivilliga avsättningar – en del i Miljökvalitetsmålet Levande skogar
2005:11	Skogliga sektorsmål – förutsättningar och bakgrundsmaterial
2005:12	Målbilder för det skogliga sektorsmålet – hur går det med bevarandet av biologisk mångfald?
2005:13	Ekonomiska konsekvenser av de skogliga sektorsmålen
2005:14	Tio skogsägares erfarenheter av stormen
2005:15	Uppföljning av skador på fornlämningar och övriga kulturlämningar i skog
2005:16	Mykorrhizasvampar i örtrika granskogar – en metodstudie för att hitta värdefulla miljöer
2005:17	Forskningsseminarium skogsbruk – rennärning 11–12 augusti 2004

2005:18	Klassning av renbete med hjälp av ståndortsboniteringens vegetationstypsindelning
2005:19	Jämförelse av produktionspotential mellan tall, gran och björk på samma ståndort
2006:1	Kalkning och askspridning på skogsmark – redovisning av arealer som ingått i Skogsstyrelsens försöksverksamhet 1989–2003
2006:2	Satellitbildsanalys av skogsbilvägar över våtmarker
2006:3	Myllrande Våtmarker – Förslag till nationell uppföljning av delmålet om byggande av skogsbilvägar över värdefulla våtmarker
2006:4	Granbarkborren – en scenarioanalys för 2006–2009
2006:5	Överensstämmelse anmält och verkligt GROTT-uttag?
2006:6	Klimathotet och skogens biologiska mångfald
2006:7	Arenor för hållbart brukande av landskapets alla värden – begreppet Model Forest som ett exempel
2006:8	Analys av riskfaktorer efter stormen Gudrun
2006:9	Stormskadad skog – föryngring, skador och skötsel
2006:10	Miljökonsekvenser för vattenkvalitet, Underlagsrapport inom projektet Stormanalys
2006:11	Miljökonsekvenser för biologisk mångfald – Underlagsrapport inom projekt Stormanalys
2006:12	Ekonomiska och sociala konsekvenser i skogsbruket av stormen Gudrun
2006:13	Hur drabbades enskilda skogsägare av stormen Gudrun – Resultat av en enkätundersökning
2006:14	Riskhantering i skogsbruket
2006:15	Granbarkborrens utnyttjande av vindfällan under första sommaren efter stormen Gudrun – (The spruce bark beetle in wind-felled trees in the first summer following the storm Gudrun)
2006:16	Skogliga sektorsmål i ett internationellt sammanhang
2006:17	Skogen och ekosystemansatsen i Sverige
2006:18	Strategi för hantering av skogliga naturvärden i Norrtälje kommun ("Norrtäljeprojektet")
2006:19	Kantzonens ekologiska roll i skogliga vattendrag – en litteraturoversikt
2006:20	Ägoslag i skogen – Förslag till indelning, begrepp och definitioner för skogsrelaterade ägoslag
2006:21	Regional produktionsanalys – Konsekvenser av olika miljöambitioner i länen Dalarna och Gävleborg
2006:22	Regional skoglig Produktionsanalys – Konsekvenser av olika skötselregimer
2006:23	Biomassaflöden i svensk skogsnäring 2004
2006:24	Trädbränslestatistik i Sverige – en förstudie
2006:25	Tillväxtstudie på Skogsstyrelsens obstyrt
2006:26	Regional produktionsanalys – Uppskattning av tillgängligt trädbränsle i Dalarnas och Gävleborgs län
2006:27	Referenshågn som ett verktyg i vilt- och skogsförvaltning
2007:1	Utvärdering av ÄBIN
2007:2	Trädslagets betydelse för markens syra-basstatus – resultat från Ståndortskarteringen
2007:3	Älg- och rådjursstammarnas kostnader och värden
2007:4	Virkesbalanser för år 2004
2007:5	Life Forests for water – summary from the final seminar in Lycksele 22–24 August 2006
2007:6	Renskadorna i plant- och ungskog – en litteraturoversikt och analys av en taxeringsmetod
2007:7	Övervakning och klassificering av skogsvattendrag i enlighet med EU:s ramdirektiv för vatten – exempel från Emån och Öreälven
2007:8	Svenskt skogsbruk möter klimatförändringar
2007:9	Uppföljning av skador på fornlämningar i skogsmark
2007:10	Utgör kvävegödsling av skog en risk för Östersjön? Slutsatser från ett seminarium anordnat av Baltic Sea 2020 i samarbete med Skogsstyrelsen
2008:1	Arenas for Sustainable Use of All Values in the Landscape – the Model Forest concept as an example
2008:2	Samhällsekonomisk konsekvensanalys av skogsmarks- och ytvattenkalkning
2008:3	Mercury Loading from forest to surface waters: The effects of forest harvest and liming
2008:4	The impact of liming on ectomycorrhizal fungal communities in coniferous forests in Southern Sweden
2008:5	Långtidseffekter av kalkning på skogsmarkens kol- och kväveförråd
2008:6	Underlag för en nationell strategi för skötsel och skydd av sumpskogar
2008:7	Regionala analyser om kontinuitetsskogar och hyggesfritt skogsbruk
2008:8	Frötaukt och frötauktsområden av gran och tall i Sverige
2008:9	Vägledning vid skogsmarkskalkning
2008:10	Områden som skogsmarkskalkats inom Skogsstyrelsens försöksverksamhet 2005–2007
2008:11	Inventering av ädellövplanteringar på stormhyggen från 1999 i Skåne
2008:12	Aluminiumhalter i skogsbäckar och variationen med avrinningsområdenas egenskaper
2008:13	Åtgärder för ett uthålligt brukande av skogsmarken – resultat från studier finansierade inom Movib
2008:14	Användningen av växtskyddsmedel inom skogsbruket
2008:15	Skogsmarkskalkning
2008:16	Skogsmarkskalkningens effekter på kemin i mark, grundvatten och ytvatten i SKOKAL-områdena 16 år efter behandling

2008:18	Effekter av skogsbruk på rennärningen – en litteraturstudie
2008:19	Hyggesfritt skogsbruk i ädellövskog – En litteratursammanställning
2008:20	Kontinuitetsskogar och hyggesfritt skogsbruk i ädellövskogar – slutrapport för delprojekt Ädellöv
2008:21	Skoglig kontinuitet och historiska kartor – en metodstudie för bokskog
2008:22	Kontinuitetsskogar och Kontinuitetsskogsbruk – Slutrapport för delprojekt Skötsel – hyggesfritt skogsbruk
2008:23	Naturkultur – Utvecklingen i försöksserien de 10 första åren
2008:24	Jämförelse av ekonomi och produktion mellan trakthyggesbruk och blädning i skiktad granskog – analyser på beståndsnivå baserade på simulering
2008:25	Skogliga konsekvensanalyser 2008 – SKA–VB 08
2009:1	Åtgärdsplanering i reglerade vattendrag – arbetsgång och åtgärdsförslag i övre Ångermanälven
2009:2	Skog & Historia i Uppland – Gröna Jobb 2004–2008
2009:3	Utvärdering av metoder för kvantifiering av epifytiska hänglavar
2009:4	Kartläggning och Identifiering av kontinuitetsskog
2009:5	Skogsproduktion i stormområdet: Ett underlag för Skogsstyrelsens strategi för uthållig skogsproduktion
2009:6	Ekonomisk beskrivning av konsekvenser i samband med ledningsintrång i skogsmark
2009:7	Avverkning av nyckelbiotoper och objekt med höga naturvärden – en GIS-analys och inventeringsdata från Polytax
2009:8	Produktionsanalys i Gävleborgs län
2009:9	Skogsstyrelsens erfarenheter kring samarbetsnätverk i landskapet
2010:1	Föryngra – Vårda – Skydda – Underlag för Skogsstyrelsens strategi för hållbar skogsproduktion
2010:2	Effektiv rådgivning – Slutrapport
2010:3	Markägarenkäten. Skogsstyrelsens delrapport för undersökningarna om processen för formellt skydd 2005–2008
2010:4	Landskapsansats för bevarande av skoglig biologisk mångfald – en uppföljning av 1997 års regionala bristanalys, och om behovet av samverkan mellan aktörer
2010:5	Översyn av Skogsstyrelsens virkesmätningsföreskrifter – Analys och förslag
2010:6	Polytax 5/7 återväxttaxering: Resultat från 1999–2008
2010:7	Behöver omvandlingstalen mellan m ³ f ub och m ³ sk revideras? – En förstudie
2010:8	Åtgärdsprogram för bevarande av vitryggig hackspett och dess livsmiljöer 2005–2009 – Slutrapport
2010:9	Störningskänslighet hos lavar i barrskogar
2011:1	Polytax 5/7 återväxttaxering: Resultat från 1999–2009
2011:3	Möjligheter att förbättra måluppfyllelse vad gäller miljöhänsyn vid föryngringsavverkning: Rapport efter en analys och rådgivande prioritering av åtgärder
2011:4	Fastighetsavtal – vidareutveckling av modell till flygfärdig produkt, Slutrapport
2011:5	Nedre Ångermanälven och Faxälven – förslag till miljöförbättrande åtgärder
2011:6	Upprättade renbruksplaner – 2005–2010
2011:7	Kontinuitetsskogar och hyggesfritt skogsbruk – Slutrapport för delprojekt naturvärden
2011:8	Utredningsrapport – Långsiktig plan för Skogsstyrelsens inventeringar och uppföljningar
2012:1	Kommunikationsstrategi för Renbruksplan
2012:2	Förstudierapport, dialog och samverkan mellan skogsbruk och rennärning
2012:3	Hänsyn till kulturmiljöer – resultat från P3 2008–2011
2012:4	Kalibrering för samsyn över myndighetsgränserna avseende olika former av dikningsåtgärder i skogsmark
2012:5	Skogsbrukets frivilliga avsättningar
2012:6	Långsiktiga effekter på vattenkemi, öringsbestånd och bottenfauna efter ask- och kalkbehandling i hela avrinningsområden i brukad skogsmark – utvärdering 13 år efter åtgärder mot förurning
2012:7	Nationella skogliga produktionsmål – Uppföljning av 2005 års sektorsmål
2012:8	Kommunikationsstrategi för Renbruksplan – Är det en fungerande modell för samebyarna vid samråd?
2012:9	Ökade risker för skador på skog och åtgärder för att minska riskerna
2012:10	Hänsynsuppföljning – grunder
2012:11	Virkesproduktion och inväxning i skiktad skog efter höggallring
2012:12	Tillståndet för skogsgenetiska resurser i Sverige. Rapport till FAO
2013:1	Återväxtstöd efter stormen Gudrun
2013:2	Förändringar i återväxtkvalitet, val av föryngringsmetoder och trädslagsanvändning mellan 1999 och 2012
2013:3	Hänsyn till forn- och kulturlämningar – Resultat från Kulturpolytaxen 2012
2013:4	Hänsynsuppföljning – underlag inför detaljerad kravspecifikation, En delleverans från Dialog om miljöhänsyn
2013:5	Målbilder för god miljöhänsyn – En delleverans från Dialog om miljöhänsyn

2014:1	Effekter av kvävegödsling på skogsmark – Kunskapssammanställning utförd av SLU på begäran av Skogsstyrelsen
2014:2	Renbruksplan – från tanke till verklighet
2014:3	Användning och betydelsen av RenGIS i samrådsprocessen med andra markanvändare
2014:4	Hänsynen till forn- och kulturlämningar – Resultat från Hänsynsuppföljning Kulturmiljöer 2013
2014:5	Förstudie – systemtillsyn och systemdialog
2014:6	Renbruksplankoncept – ett redskap för samhällsplanering
2014:7	Förstudie – Artskydd i skogen – Slutrapport
2015:1	Miljöövervakning på Obsytorna 1984–2013 – Beskrivning, resultat, utvärdering och framtid
2015:2	Skogsmarksgödsling med kväve – Kunskapssammanställning inför Skogsstyrelsens översyn av föreskrifter och allmänna råd om kvävegödsling
2015:3	Vegetativt förökad skogsodlingsmaterial
2015:4	Global framtida efterfrågan på och möjligt utbud av virkesråvara
2015:5	Satellitbildskartering av lämnad miljöhänsyn i skogsbruket – en landskapsansats
2015:6	Lägsta ålder för föryngringsavverkning (LÅF) – en analys av följder av att sänka åldrarna i norra Sverige till samma nivå som i södra Sverige
2015:7	Hänsynen till forn- och kulturlämningar – Resultat från Hänsynsuppföljning Kulturmiljöer 2014
2015:8	Uppföljning av skogliga åtgärder längs vattendrag för att gynna lövträd och lövträdetablering.
2015:9	Ångermanälvprojektet – förslag till miljöförbättrande åtgärder i mellersta Ångermanälven och nedre Fjällsjöälven
2015:10	Skogliga konsekvensanalyser 2015–SKA 15
2015:11	Analys av miljöförhållanden – SKA 15
2015:12	Effekter av ett förändrat klimat–SKA 15
2015:13	Uppföljning av skogliga åtgärder längs vattendrag för att gynna lövträd och lövträdetablering
2016:1	Uppföljning av biologisk mångfald i skog med höga naturvärden – Metodik och genomförande
2016:2	Effekter av klimatförändringar på skogen och behov av anpassning i skogsbruket
2016:4	Alternativa skogsskötselmetoder i Vildmarksriket – ett pilotprojekt
2016:5	Hänsyn till forn- och kulturlämningar - Resultat från Hänsynsuppföljning Kulturmiljöer 2015
2016:6	METOD för uppföljning av miljöhänsyn och hänsyn till rennäringen vid stubbskörd
2016:7	Nulägesbeskrivning om nyckelbiotoper
2016:8	Möjligheter att minska stabilitetsrisker i raviner och slänter vid skogsbruk och exploatering - Genomgång av ansvar vid utförande av skogliga förändringar, ansvar för tillsyn samt ansvar vid inträffad skada
2016:14	Översyn av Skogsstyrelsens beräkningsmodell för bruttoavverkning

Av Skogsstyrelsen publicerade Meddelanden:

1991:2	Vägplan -90
1991:5	Ekologiska effekter av skogsbränsleuttag
1995:2	Gallringsundersökning 92
1995:3	Kontrolltaxering av nyckelbiotoper
1996:1	Skogsstyrelsens anslag för tillämpad skogsproduktionsforskning
1997:1	Naturskydd och naturhänsyn i skogen
1997:2	Skogsvårdsorganisationens årskonferens 1996
1998:1	Skogsvårdsorganisationens Utvärdering av Skogspolitiken
1998:2	Skogliga aktörer och den nya skogspolitiken
1998:3	Föryngringsavverkning och skogsbilvägar
1998:4	Miljöhänsyn vid föryngringsavverkning – Delresultat från Polytax
1998:5	Beståndsanläggning
1998:6	Naturskydd och miljöarbete
1998:7	Röjningsundersökning 1997
1998:8	Gallringsundersökning 1997
1998:9	Skadebilden beträffande fasta fornlämningar och övriga kulturmiljövärden
1998:10	Produktionskonsekvenser av den nya skogspolitiken
1998:11	SMILE – Uppföljning av sumpskogsskötsel
1998:12	Sköter vi ädellövskogen? – Ett projekt inom SMILE
1998:13	Riksdagens skogspolitiska intentioner. Om mål som uppdrag till en myndighet
1998:14	Swedish forest policy in an international perspective. (Utfört av FAO)
1998:15	Produktion eller miljö. (En mediaundersökning utförd av Göteborgs universitet)
1998:16	De trädbevuxna impedimentens betydelse som livsmiljöer för skogslevande växt- och djurarter
1998:17	Verksamhet inom Skogsvårdsorganisationen som kan utnyttjas i den nationella miljöövervakning
1998:19	Skogsvårdsorganisationens årskonferens 1998

1999:1	Nyckelbiotopsinventeringen 1993–1998. Slutrapport
1999:3	Sveriges sumpskogar. Resultat av sumpskogsinventeringen 1990–1998
2001:1	Skogsvårdsorganisationens Årskonferens 2000
2001:2	Rekommendationer vid uttag av skogsbränsle och kompensationsgödsling
2001:3	Kontrollinventering av nyckelbiotoper år 2000
2001:4	Åtgärder mot markförsurning och för ett uthålligt brukande av skogsmarken
2001:5	Miljöövervakning av Biologisk mångfald i Nyckelbiotoper
2001:6	Utvärdering av samråden 1998 Skogsbruk – rennärning
2002:1	Skogsvårdsorganisationens utvärdering av skogspolitikens effekter – SUS 2001
2002:2	Skog för naturvårdsändamål – uppföljning av områdesskydd, frivilliga avsättningar, samt miljöhänsyn vid föryngringsavverkning
2002:4	Action plan to counteract soil acidification and to promote sustainable use of forestland
2002:6	Skogsmarksgödsling – effekter på skogshushållning, ekonomi, sysselsättning och miljön
2003:1	Skogsvårdsorganisationens Årskonferens 2002
2003:2	Konsekvenser av ett förbud mot perimettrinbehandling av skogsplanter
2004:1	Kontinuitetsskogar – en förstudie
2004:2	Landskapsekologiska kärnområden – LEKO, Redovisning av ett projekt 1999–2003
2004:3	Skogens sociala värden
2004:4	Inventering av nyckelbiotoper – Resultat 2003
2006:1	Stormen 2005 – en skoglig analys
2007:1	Övervakning av insektsangrepp – Slutrapport från Skogsstyrelsens regeringsuppdrag
2007:2	Kvävegödsling av skogsmark
2007:3	Skogsstyrelsens inventering av nyckelbiotoper – Resultat till och med 2006
2007:4	Fördjupad utvärdering av Levande skogar
2007:5	Hållbart nyttjande av skog
2008:1	Kontinuitetsskogar och hyggesfritt skogsbruk
2008:2	Rekommendationer vid uttag av avverkningsrester och askåterföring
2008:3	Skogsbrukets frivilliga avsättningar
2008:4	Rundvirkes- och skogsbränslebalanser för år 2007 – SKA-VB 08
2009:1	Dikesrensningens regelverk
2009:2	Viltanpassad Skogsskötsel – Skogliga åtgärder för att minska skador
2009:3	Ny metod och nya definitioner i uppföljningen av frivilliga avsättningar
2009:4	Stubbskörd – kunskapssammanställning och Skogsstyrelsens rekommendationer
2009:5	Vidareutveckling av pågående viltskadeinventeringar
2009:6	En märkbar förändring i skogsägarnas vardag – Projekt Skogsägarnas myndighetskontakter
2009:7	Regler om användning av främmande trädslag
2010:1	Vattenförvaltningen i skogen
2010:2	Nationell tillämpning av FLEGT – Forest Law Enforcement, Governance and Trade
2011:1	Tillsyn enl 9 kap miljöbalken av verksamhet på mark som omfattas av skogsvårdslagen
2011:2	Skogs- och miljöpolitiska mål – brister, orsaker och förslag på åtgärder
2011:3	Skogliga inventeringsmetoder i en kunskapsbaserad älgförvaltning
2011:4	Uppdrag om nationella bestämmelser som kompletterar EU:s timmerförordning samt om revidering av virkesmätningarslagstiftningen
2011:5	Uppföljning av hänsyn till rennärningen
2011:6	Översyn av föreskrifter och allmänna råd för 30 paragrafen SvL – Del 1
2011:7	Hjortdjurens inverkan på tillväxt av produktionsträd och rekrytering av betesbegärliga trädslag – problembeskrivning, orsaker och förslag till åtgärder
2012:1	Förslag på regelförenklingar i skogsvårdslagstiftningen
2012:2	Uppdrag om nationella bestämmelser som kompletterar EU:s timmerförordning
2012:3	Beredskap vid skador på skog
2013:1	Dialog och samverkan mellan skogsbruk och rennärning
2013:2	Uppdrag om förslag till ny lagstiftning om virkesmätning
2013:3	Adaptiv skogsskötsel
2013:4	Ask och askskottsjukan i Sverige
2013:5	Förstudie om ett nationellt skogsprogram för Sverige – Förslag och ställningstaganden
2013:6	Förstudie om ett nationellt skogsprogram för Sverige – omvärldsanalys
2013:7	Ökad jämställdhet bland skogsägare
2013:8	Naturvårdsavtal för områden med sociala värden
2013:9	Skogens sociala värden – en kunskapssammanställning
2014:1	Översyn av föreskrifter och allmänna råd till 30 § SvL – Del 2
2014:2	Skogslandskapets vatten – en lägesbeskrivning av arbetet med styrmedel och åtgärder

2015:1	Förenkling i skogsvårdslagstiftningen – Redovisning av regeringsuppdrag
2015:2	Redovisning av arbete med skogens sociala värde
2015:3	Rundvirkes- och skogsbränslebalanser för år 2013 – SKA 15
2015:4	Renskogsavtal och lägesbeskrivning i frågot om skogsbruk–rennäring
2015:6	Utvärdering av ekonomiska stöd
2016:1	Kunskapsplattform för skogsproduktion – Tillståndet i skogen, problem och tänkbara insatser och åtgärder
2016:2	Analys av hur Skogsstyrelsen verkar för att miljömålen ska nås
2016:3	Delrapport - Främja anställning av nyanlända i de gröna näringarna och naturvården
2016:4	Skogliga skattningar från laserdata
2016:5	Kulturarv i skogen
2016:6	Sektorsdialog 2014 och 2015
2016:7	Adaptiv skogsskötsel 2013-2015
2016:8	Agenda 2030 - underlag för genomförande - Ett regeringsuppdrag
2016:9	Implementering av målbilder för god miljöhänsyn
2016:10	Gemensam inlämningsfunktion för skogsägare

Beställning av Rapporter och Meddelanden

Skogsstyrelsen,
Böcker och Broschyrer
551 83 JÖNKÖPING
Telefon: 036 – 35 93 40
växel 036 – 35 93 00
fax 036 – 19 06 22
e-post: bocker@skogsstyrelsen.se
www.skogsstyrelsen.se/bocker

I Skogsstyrelsens Meddelande-serie publiceras redogörelser, utredningar med mera av officiell karaktär.

Innehållet överensstämmer med myndighetens policy.

I Skogsstyrelsens Rapport-serie publiceras redogörelser och utredningar med mera för vars innehåll författaren/författarna själva ansvarar.

Skogsstyrelsen publicerar dessutom fortlöpande: Foldrar, broschyrer, böcker med mera inom skilda skogliga ämnesområden. Skogsstyrelsen är också utgivare av tidningen Skogseko.

Skogssektorns gemensamma målbilder för god miljöhänsyn ger vägledning om hur miljöhänsyn bör tas vid skogsbruksåtgärder. Målbilderna är framtagna i bred samverkan inom skogssektorn. I denna rapport presenteras följande nya och reviderade målbilder:

- Äldre sandtallskog (ny)
- Kantzonen mot våtmark (revidering)
- Körning i skogsmark (ny)
- Kulturstubbar (ny)
- Odlingsspår och röjningsrösen (revidering)
- Kolningsanläggningar (revidering)
- Lämningar efter äldre tiders renskötsel (revidering)
- Kommunikation med nyttjare vid skogsbruksåtgärder (ny)
- Friluftsskog (revidering)
- Närskog (revidering)
- Uppehållsplatser (revidering)
- Stigar och leder (revidering)

Alla gällande målbilder och information kring målbilderna finns samlade på www.skogsstyrelsen.se/malbilder.